

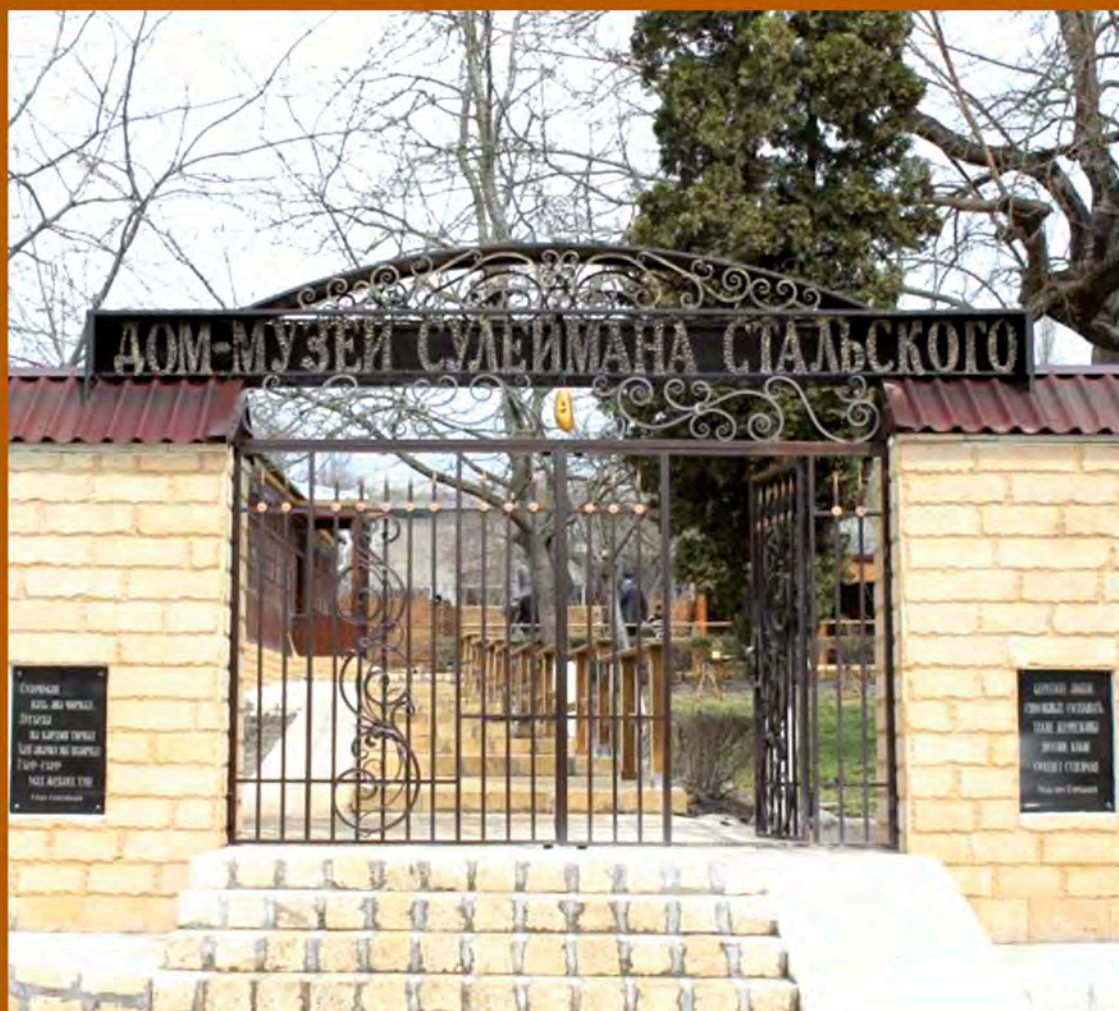
16+

ISSN 0235 - 0173

Сатурн

3
2017

май - июнь

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

**Учредитель:
Министерство печати и
информации РД**

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

3

2017

май - июнь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КБИЛЕР

Абдуселим Исмаилов
Редактордин гаф. Рахух, шаир.....3

ЧИ ЮБИЛЯР

Зульфיקъар Къафланован 60 йис
Гъаким Къурбан. Ашкъидинни,
шииринни поэмайрин кирам.....5
Фехредин Уружев. Рагъдандин
руьхъ.....9

ШИИРАТ

Зульфיקъар Къафланов. Пудкъад
чIал – пудкъад тIал. *ЦIийи шиирар*...16

ГЫКАЯТ

Мирземет Салманов. Къисметдин
сагъибар. *Повесть*.....33

ШИИРАТ

Майрудин Бабаханов. Келентар.
Тарихдин роман.....73

ГЫКАЯТ

Нариман Ибрагъимов. Ватандиз
рехъ. *Повесть*.....88
Къаравилияр.....95

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ВЕЗИФАЯР
ТАМАМАРЗАВАЙДИ
Мурад АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
Litsamur@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:
Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур №3, 2017
май - июнь
На лезгинском языке

Выход в свет 12.06. 2017 г.
Тираж 433 экз
Заказ № 0604
Цена свободная.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Регистрац. номер ПИ №ТУ05-00351 от 01.12.2016 г.
Выданный управлением Роскомнадзора по Республике
Дагестан.

***Редакция и издатель:** Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.*

***Адрес редакции и издателя:** 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.*

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахьун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай деллрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда. “Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хъийидайла, журналдин тӀвар къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

РАХУХ, ШАИР...

**Рахух, шаир, къалура рехъ –
Дуьнья хебни жанавур я!
Ви гафунив гума керчек
Гьакъикъатдин такабурвал... -**

Ибур шаирдин мецелай шаирдив рахазвай келимаяр я. Зурба шаирдив! Вичин гафунин керчеквили гьич са девирдани, са социальный къурулушдани пас такъадай шаирдив. Шаир Стлал Сулейманав! И тварцле вири ава: шаир яшамииш хъайи девирдин шикиларни, хайи халкъдин мурадар ва къастарни, тарихар ва дережаярни, къиметар ва туьгьметарни... Адан камалдиз муьтлуьгъ тушир са терефни авач. ИкI ятлани Сулейман вичинни, хайи халкъдинни пай квай дуьнедив ажеб гафаралди рахазва. Етим Эминан булагдай яд дадмишнавайди чириз рахазва:

**Гьич са касдиз къвеч вакай хуш,
Дамах мийир вуна, дуьнья.
Эхир вакай ватан жез туш,
Вун я гьаклан фана, дуьнья.**

Дуьньядин фанавиликай кхъизвай шаирдиз уьмуьрдин ацлайвални жуьреба-жуьрвал, адан вилик инсанрин жавабдарвални вафалувал, метлеблувални къиметлувал хъана кланзава. Гьавиляй ада вичин хци гафуналди таъкимарзава:

**Сулейманан гафар къезил
Кьамир – гьарма сад я къизил.
ЧидачтIа ваз – эхир мензил,
Куьгьне къван сурар фагьума.**

Фагьумзавач инсанри. Я чпи ийизвай крар, я а крари маса инсанрал эцигзавай парар, я чпелай амукьдай тварар фагьумзавач. Давамарзава чпи хкъанавай рекьер:

**Инсанарин бязибуруз
Кланзавач инсанвал ийиз.
Гафар пара ширин къалуз,
Фикир туш хъсанвал ийиз.**

Сулейманан гафунин керчеквал ва хчивал галукъ тийизвай уьмуьрдин са терефни авач. Инсанрин гьар са къилихдиз, гьар са синихдиз адахъ жавабар ава.

**Эй, факъир, дили-дивана!
Иер фагъум ая вуна.
Стлал шаир Сулеймана
Азардиз дарман ийида.**

Яраб ихътин члаларалди шаир вичин душманрив-мидяйривни рахазва жал? Яраб зурба шаирдин Квализ-музейдиз цай ягъиз алакьай инсансузризни къад лагъай асирдин Гомердикай дарман ва Лукъман жеда жал?

Дуьз инсанрин къил акъат тийизвай са кар ава: къуьнерал къил алай, гъавиляй фагъум-фикирдикайни магърум тушир инсанрин суфатда авай вагъшийри ам вуч патал авур кар тиртла? Абурун бубайриз гъа девиррилай Сулейманакай хъел авай жал? Я туш абур зурба шаирдин ва камалзгълидин невейрин, хтулпринни птулприн къисметрал, къенин несилрин къилел адан таж хъунал пехил тир жал? Белки абуруз лезги халкъдивай шаирдин тлвар къакъатна, риклелай алудна кланзавайтла? Гъикъван ахмакъ, гъикъван зиянлу, гъикъван зарарлу ва хаталу ниятар тир абур...

Гьар гъикл тиртлани абуру чпин вагъшивал къалурна. Къисасни ахгакънава абурув, мадни ахгакъ хъийида.

Халкъдал гьалтайтла, ада вичин аксивал гъасятда къалурна, Сулейманан тлвар мадни адлу ийидай крар патал гьар сад гъазур тирди малумарна. Гъа и халкъдин жумарт рухвайрини рушари виридан ва гьар садан тлварунихъай Квал-музей цийиз эхциг хъувунин везифаяр чпел къачуна. Республикадин къилевайбурунни министерствойрин гафар гафар яз амукъдайди чиз, вири харжар чпел къачуна, абур баркаллувилелди къилизни акъудна.

Гъавиляй алатай 18-майдиз Къасумхуьрел ва Агъа Стлалдал къиле фейи шадвилин мярекатра гъакимрилай пара ахътин жумарт рухвайрини рушари иштиракзавай. Рахазвайбурунни яб акалзавайбурун гъуьрметар-нуьсретарни абурухъ элкъвенвай.

*Ингъе абурун тлварар! Риклел хуьх!
Сулейман ва Фируза Керимовар.
Имам Яралиев.
Зураб Шайдаев.
Рашид Сардаров ва масабур.*

*Аферин ва баркалла! Цийиз эхцигна ачух хъувунвай имарат чаз
виридаз мубаракрай!*

Чи юбиляр

Зульфикъар Къафланован 60 йис

АШКЪИДИННИ, ШИИРРИННИ ПОЭМАЙРИН КИРАМ

Алай девирдин лезги шииратда магъшур зарийрикай сад Зульфикъар Къафланов (*Зульфикъар*) я.

Зульфикъар милли литературадиз алатай асирдин 80-йисара лирикадин шииррин кирам яз атана. Гуьгъунин йисара тѳебии алакьунар авай заридин къелемдикай вишералди тѳвар алачир шиирар: сацѳарцѳинбур, къвецѳарцѳинбур, пудцѳарцѳинбур, къудцѳарцѳинбур, вадцѳарцѳинбур, ругудцѳарцѳинбур, иридцѳарцѳинбур, муьжудцѳарцѳинбур, цѳудцѳаринбур (тажуб жемир, ихътин шиирриз маса, араб чѳалай атанвай тѳварарни ава) ... хкатна. Абур газетрин ва журналрин («*Лезги газет*», «*Самур*», «*Кард*», «*Дагъустандин дѳшегъли*» ва мсб) чинриз акъатнава, кирамдин ктабра («*Цѳийиварз*», «*Хъфимир*», «*Теменрин марф*», «*Рагъдандин руьхъ*» ва мсб) гъатнава. Бязи эсерар урус чѳалаз элкьурнава.

Зари куьруь шиирдин сагъиб яз, шаир-лирик яз машгъур хъана. Рикѳел хкин: лирика къадим грекри музыкадин алатдиз лугъудай; литературада и думандихъ-терминдихъ къве мана ава: 1) лирика – литературадин са паюнин тѳвар я ва 2) лирика – тѳебиатдикай, яшайишдикай, ашкъидикай, муьгъуьббатдикай, кѳанивиликай кхъенвай эсерар (шиирар, гъикаяяр, повестар ва мсб) я. Зульфикъаран яратмишунра лирикадин са шумуд жуьредин эсерар дуьшуьш жезва: тѳебиатдин лирика, диде-буба кѳанивилин лирика, яшайишдин лирика, муьгъуьббатдин лирика (*ада заридин яратмишунра къилин чка къазва*).

Вири йисара шаирди жуьреба-жуьре жанрайрин чѳехи эсерарни: са шумуд куплетдикай ибарат тѳвар алай шиирар, акрошиирар, бахшбендер, гъезелар,

сонетар, поэмаяр, шииррин циклияр теснифна. (Инал «теснифзава» лугьун кутугнава).

И йикъара Дагъустандин ктабрин издательстводи юбилярдин чӀехи ктаб кӀелдайбурув агакъарна, амни шииратдин куьруь эсеррикай ибарат я.

Заз Зульфיקъаран куьруь эсерарни, яргъи эсерарни хуш я, зун абурал гьейран я.

Анжах кье заз заридин поэмайрикай (абурукай печатда литературадинни критикадин макъалаяр саки авач) рахаз кӀанзава.

Зариди кӀелзавайдан столдал цӀудалай виниз поэмаяр («Дишегълидиз кагъаз», «Теменрин марф», «Абдал», «Гъуьлягъдин дерт» ва мсб) гъанва. И тӀварарай Зульфיקъара вичин поэмаяр квекай кхьенватӀа кӀелзавайдаз чир жезва. Анжах поэмаяр чеб кӀелайла, малум жезва: заридин тежрибада поэма шиирдила хейлин чӀехи, эвел-эхир авай, са шумуд къамат арадал гъанвай, халкъдин къилихар ва философия аквазвай чӀехи эсер я; адахъ вичин тема, важиблу месӀла, мурад, къурулуш, чӀал ва художественный къетӀенвилер ава.

3. Къафланова вичин поэмаяр, милли литературада тесникъ хъанвай уьнуьгар ва рекъемар вилив хвена, анжах, зарийрин адет тирвал, вичин алакьунриз, яратмишунриз ва къатӀунриз хас дегишвилер кутаз, агалкъунралди, кӀелзавайдан фикир желб жедайвал теснифнава.

Кирамдиз, гьелбетда, лезги зарийрин поэмаяр (А. Фетягъован «Зарбачи Гъасан», Ш.-Э. Мурадован «Дагълара эквер», Х. Тагъиран «Гъавадин пагъливан», А. Сидован «Уста Идрис», Х. Хаметовадин «СтӀал ва къван», М. Жалилован «Фу» ва мсб) таниш я, чизва, милли кирамрин тежриба чирнава, гъавилай адан поэмаяр гзаф лишанралди лезги шаиррин поэмайриз ухшарни я.

3. Къафланован поэмаяр санлай къачурла лирикадин эсерар я. Абур жанрдин жигъетдай сад-садавай къакъудун, чара авун четин акваззава: абур гъакъван чеб-чпиз ухшар я. Анжах дериндай тупӀалай авурла, фикир-фагъум гайила, малум жезва: абур лирикадинни эпосдинн эсерар я.

Зульфיקъаран поэмайрихъ са жерге кӀелзавайдан виле акъадай къетӀенвилер ава: алатай ва алай девиррин шикилар, сад-садав гекъигиз, куьрелди къалурнава; лирикадин игитдин къилихар дериндай ачухарнава; игитрин психология ва философия акваззава; игитрин гьиссерик квай гьерекат ва абур дигмиш жезвайвал къалурнава; бязи сегънейрик хъвер, зарафат ва ягъанарни ква; художественный амалар ишлемишнава; эсерар литературадин девлетлу, къеж квай чӀалал кхьенва.

Зульфיקъаран лирикадин игит чи арада авай, чаз таниш, гегъенш рикӀ авай, тӀебиат, ватан, халкъ ва чӀал кӀандай, жумарт, ашкъилу инсан я.

МесӀла, «Дишегълидиз кагъаз» поэмада лирикадин игитдиз вичивай къакъатай ярни бахтлу хъана кӀанзава:

**ЯтӀани за йифиз-юкъуз
Цававайдаз минетда,
Вал уьмуьрда туьш хъуй лугъуз
Инсан, авай къиметда.**

И поэмадай игитрин кбилихар авазва: ашукбал-машукъ хъанвай жегъил азадвал кІани дагъви я, рушахъни вичин такабурлувал ава. Зариди кхъизва:

**Ваз кІан хъана, малум яз заз, –
Хуън патал ви абадвал, –
КІвачик кутаз эбеди яз
Зунни зи пак азадвал.**

«Абдал» поэмада лирикадин игитдиз вичин кимивилерни аквазва. Зарафат кваз туькІуърнавай эсерда (*зарафат кый, рикІивай тахъайтІа*) са йифиз ахвар текъвез кІвале къекъвезвай игитдал вичин хъен дуьшуьш жезва: ада эцигай суалрай игитди уьмуьрда ахъайнавай гъалатІар (*абур, белки, кІелзавайдазни хас я*) аквазва:

**– Вуч ава на авунвай?
Рехъ авани кутунвай?
– Вах-стхадиз герек тир
Карнавани куьмекдин?**

Поэмадин сюжет яшайишдай къачунва, адан эхир хъуьруьн къведай сегънедалди куьтягъ жезва:

**Заз сифтедай чан гана,
Эхирдай пис къван гана...**

Поэма къве цІарцІин бейтерикай ибарат хъанва, ам регъятдаказ кІелиз ва кужумиз жезва.

Зульфיקъаран поэмаирин килин къетІенвал адакай ибарат я хъи, абур, зариди къизилдин епинихъ акалнавай (мармардин шишинал акъалжнавай) куьлуь эсерар- багъа кагърабаяр хъиз, аквазва.

Зариди вичин эсерра акъван гуьзел, авачир хътин чІалан такъатар, ранг ядай гафар (эпитетар, метафораяр, гиперболаяр), гекъигунар, мягъкем ибараяр, мисалар ишлемишнава хъи, абурук акъван дерин, михъи, назик, ширин гъиссер ква хъи, тажуб тахъун мумкин туш.

Месела, «Дишегълидиз кагъаз» поэмадин (ам кІелзавайбурун тІалабуналди къвед лагъай сеферда печатдиз акъатна) сифте куплетра ихътин ранг ядай гафар, ибараяр дуьшуьш жезва: «гъурсадин сел», «чІимел йикъар», «гъиссерин накъвар», «яладал гадарна», «лакъандал мес», «кІвачерик рикІ эцигун», «азабдин лепе», «ичкидин гъуьл», «табий хъен», «пак азадвал» ва мсб.

Шииратда ихътин гуьзелвилел, девлетлувилел, мешреблувилел, гъелбетда, кІелзавайди тажуб жезва ва ада хабар гун квай суал вугузва: «И заридиз гъикъван хъсан чІал чида?!»

Зульфיקъара милли шииратда поэма жанрдин цІийи жуьре акъуднава: ада «Теменрин марф» эсердиз «поэма-ширинвал» лагъанва. Чун кирамдихъ галаз рази жен.

Зульфיקъаран эсерар кхъенвай художественный дережади мад сеферда субутарзава: лезги чIал гзаф девлетлу я, адал дубньядин художественный литературадин дережада авай шииратдин чIехи эсерар кхъиз жеда.

Зульфיקъаран поэмайрихъ кIелзавайдаз инсандикай, яшайишдикай ва дубньядикай чирвилер гудай, абур инсанпересар, ватанпересар ва гуьзелвилел рикI алайбур яз тербияламишдай еке къуват ава.

Лирикадин эсерар суьгьбетун четин кар я, абуруз кьимет гун – мадни четин я. Лирикадин эсерар яваш-яваш, гъар са бейтинин кьилиз лезет хкудиз, кIелна кIанда. Зульфיקъаран эсерар хъуьтIуьн яргъи йифериз кIарасдин цIай ва я газ кузвай пичин вилик ван акъалтна кIелиз жеда.

Заз Зульфיקъаран поэмайрикай синихар жагъизвач: зариди гъар са бейтинин винел дикъетдивди кIвалахнава, гъар са бейт художественный жигъетдай вини дережада аваз кхъенва, гъавиляй абур мад вам ад кIелиз кIан жезва.

Са цIувад йис вилик зариди «Уьмуьр физва...» шиирда кхъенай: «Уьмуьр физва, са тукIвей кар ийиз тахъана, Жув шаир яз, са ифей цIар кхъиз тахъана...». И шиир гила ктабрикай хкудайтIа жеда: кирамдин кьелемдикай ифей цIарар булдалди хкатзава.

Эхирдай тестикъариз кIанзава: Зульфיקъар Къафланов чIехи алакьунар авай шаир-лирик я. Адан яратмишунрай ялав квай эсерар кхъизвай, ялавлу рикI авай, датIана муьгъуьббатдин зарият виликди гъалзавай устад аквазва.

*Гъаким Къурбан,
филологиядин илимрин доктор.
03.03.17.*

РАГЪДАНДИН РУЪХЪ...

(Зульфикъар Къафланован азад шииррикай фикирар)

Алай аямдин лезгийрин виридалайни зериф, масадаз ухшар авачир лирикрикай сад тир шаирдин 60 йис тамам жезва. Вичихъ галаз алакъада авай инсанриз хуси руьгъдалди, бажарагъдин нурдалди, зирек хесетралди, заттдалди шадвал, гумрагъвал багъишзавай касдин 60 йис.

Инсанар шииратдин алемдиз журеба-жуьредаказ къвезва. Садбуру гъясятда чпикай хабар гуда, абур виридан мецелни жеда. Бажарагъдин рекъяй тИмил пай ганвайбуру чпин къастуналди, дирибаш гьерекатралди, общества активвал къалуруналди чеб алай чка къалурда. Пуд лагъайбуру гъарай-эвер галачиз, секиндиз, са къадар вахтуналди са куьн ятлани хъендик кваз шейэр яратмишда. Расул Гъамзатова хъиз, вичин дахдин бажарагъдин, машгъурвилини хъендик акатай. Вичин къетлен ва суьгъурдин хатI, ашкъилу кланивилини гъайбат, шаирвилини устадвал аваз хъайи вичин дах Шихнесиран хъендик кумукъна са куьруь вахтунда жегъил Зульфикъар. Дахдин шииратдин алемдин жуьреба-жуьре рангарин тазавал, муьгъуьббатдин деринвал вичик кужумай Зульфикъара XX асирдин эхирра ва XXI асирдин сифте къилера лезги шииратдиз алай аямдин инсандин руьгъдин ва алапатдин ашкъидин ачухвал, михъивал гъана. Шихнесиран везинлу, рикIик кужумдай лирикади Зульфикъаран азад шиирра цIийидаказ ван авуна. Ада вич азад шиирар кхьинин лезги майданда тамам иеси, хуси хатI авай ва бажарагълу шаир хъиз къалурзава.

И фикирра Зульфикъаран яратмишунриз литературоведенидин анализ гузвач. Анжах шаирдин жув ашукъ хъанвай шиирриз, адан къетлен бажарагъдал, лирикадин къаматрал ва шикилрал кланивал къалурун я. Жуван шадвал, хуш фикирар кIелзавайбурувни агакъарун я.

Рагъдандин рухъ... Вичин са ктабдиз Зульфיקъара гъа ихътин тIвар ганва. Азад шиирдин алемда и жуьредин метафора ажайибди яз аквазва заз. Шиират гъамиша аламатдин къаматрикай, къенепатан гиссерин секинсузвилерикай ибарат я. Жаван чIавуз зи рикIе Бельгиядин шаир Эмиль Верхарнан шиирри чка къунай, вучиз ятIани за бязибур жуван кхъирагдизни акъуднай:

Шиткизва багъларай экуьвал Пашман рухъведи, рагъдандин гъвелери...

Зульфיקъаран ва Верхарнан рагъдандин рухъвер, гъелбетда, дуьшуьшдай сад-садаз мукъвазвайди туш. Са девирдин, маса культурадин шаирдин рикIай чилин гуьрчегвилакай, даим уьмуьрдикай акъатзавай зурба къаматар, фикирар таквадай жуьреда маса шаирдин рикIе пайда жезва.

Мегер гъа им уьмуьрдин, тIебиатдин, инсаниятдин руьгъдин ва шаирдин гъевеслу руьгъдин гъуьрметдай лугъузвай даим, са куьнивайни кисриз тежедай аваз тушни!

* * *

Вичин вахтунда Белинскийди къейд авуна: «Эгер вахтунин идеяяр аватIа, вахтунин формаярни ава». Обществади кхиле физвай дегишвилери, милли культура кIвачел ахкъалдарунин гъерекатри, политический цIийи къурулушар арадал атуни, са рахунни алачиз, эстетикадин рекъай цIийи игътияжарни истемишзава. Халкъдин адетри, лезги культурадин ва литературадин художественный девлетри, илимдин, искусствудин векилрин алакьунри, ахтармишунри дуьньядин лап хъсан чешмейриз ухшар авай надир эсерар майдандиз акъудзавайди успатзава.

Маса чIаларай, культурайрай къачуна жуван шииратдин алемдиз гъанвай авангардрин, модернистрин жуьреба-жуьре жанрайрихъ галаз сад хъиз, чаз аквазва хъи, лирикадин жигъетдайни чи шаирри къастуналди, мукъуфдивди цIийи ва нурлу эсерар яратмишзава. Зульфיקъаран лирикадин шииратдин жанрайрин ва къетIенвилерин къешенгвили XX асирда лезги шииратда милли адетрин ва культурадин майданда аваз эстетикадин ва художественный цIийивилер арадал къевезвайдакай успатзава.

Шаирдик алай девирда вичин са бязи лишанар квахъзавай Гафунин къисметди секинсузвал кутазва. Гаф – «инсаниятдин гъунардин полководец» – гадарнавай ва рикIелай алуднавай аскердин дережадиз авуднава. Лап залан, «чими вилаятрихъ куьч жезвай къушар» хътин фикирриив ацIанвай шаирдин секинсуз, назик ва чIулав «зулун цав» хътин рикI мусибатдин гъулгъулада гъатнава. Амма шаирдиз аквазва, и дуьньяда бахт авазва, вучиз лагъайтIа адаз ахварай «гележегдин гъилери гъикI вичин хайи макандин къакъан яйлахрилай атIанвай цуьквер вичин сурал эцигзаватIа» аквазва...

* * *

Алай аямда милли шиират къатIуниз неинки халкъдин адетри, культурадинни миллетдин чешмейри, гъакI уьмуьрдин яшайишда кIватIнавай дуланажагъдинни культурадин тежрибади, чIал ва шиират вилик финин шартIари, гележегдини таъсирзава.

Милли шаирди алай девирдин уьмуьрдиз къастуналди гъахъзавай дуьньядин культурайрин бинедаллаз хайи халкъдин ивиррин, культурадин майданда чка къазва ва вич алай чка къалурзава. Гъа са вахтунда адаз дидед чЛалал рахазвай, шиирар теснифзавай чкадин сергъятрай экъечЛун, яратмишун ва вини дережайриз хкаж хьун четин акъваззава.

* * *

Зульфיקъараз милли шииратда вичин жигъир, дуьньядиз килигзавай вичин даклар ава. Адан шиират масадандахъ галаз акадриз жедач. Вуч лагъайтЛани, Зульфיקъара, Дагъустандин шииратда къастуналди вичин рехъ тухузва, мукъуфдивди анжах са вичиз хас тир царар теснифзава, шииратдин гъебейра авай метафорайрикай вичиз хасбур хкъазава.

Лезги шииратдин алемдин адетар РагъэкъечЛдай патан классикадин везинрал, авазрал акъвазнавайди я, халкъдин манидин жуьрейра рифмаяр, ритмаяр арадал гъизвайди я, халкъдин фольклордизни пара мукъва жезвайди я. Лезги шиирдиз гъакЛ везинлувал, авазлувал, ашукъвилини жуьреба-жуьре адетарни хас я.

* * *

Гъар са шаирди вичиз хуш жанр хкъазава. Азад шиирдикайни гъакЛ лугъуз жеда. Гъакъикъатдани, абур азадбур, ачухбур, манадиз, хатЛуниз килигнани жуьреба-жуьрбур я. Лезги шииратда идаз ухшарбур мад авач. Милли шаиррикай гъеле садани и жуьреда кхъенач, я кхъизвач...

* * *

Аламатдин къетЛенвилелди, жуьреба-жуьрвилелди тафаватлу жезвай лезги шиират арадал гъизвайбурун арада вичин жигъир гъалзавай Зульфיקъарни ава. Ада яратмишзавай шииратдин халичадин нехишар, рангар нур гудайбур, гъар садан фикир желбдайбур я. Са шакни алач хьи, шаир кЛелзавайбуруз хуш я, гъикЛ лагъайтЛа, са машгъур шаирди лагъайвал, адавайни лугъуз жеда: «зани жуван аваздалди регъимлу гъиссерал чан гъизва»...

* * *

Вичи вич поэтикадин сергъятра тунвай Зульфיקъара азад шиир лезги чЛалан формаирхъ, шииратдин адетрихъ галаз къадайвал вичин къенепатан дуьнья, гъиссер тамамвилелди къалуриз ва виликди рум гуз жедай къайда хъиз къабулзава. Шаирдин гзаф шиирар куьруьбур, гъвечЛибур я, амма абура инсандиз эстетикадин жигъетдай таъсирдай мана, къуват ава.

Шиират вуч затЛ ятЛа адаз тамам жаваб ва къимет гуз жедач, ам гъамиша сир, мискЛал, айгъам я. Эхъ, шииратдиз талукъ яз чахъ гъар садахъ вичин гъахъвал, мискЛал ва стихогармония ава. Гъа икЛ, Аллагъдин патай яратмишунин рекъай пай таганвай, чЛалан везинлувал, гуьрчегвал са акъван къатЛуз тежезвай ксариз таквазвай шииратдин ачухвилер, коллизияр сад-садал туьш жезвай майданра къетЛен бажарагъдин ксарин шииратдин алемар пайда жезва.

* * *

Заз акЛ я хьи, адетдин, классикадин жуьредин, формаирин шиирра вичиз эсерра чЛугваз кЛанзавай шикилар тамамбур тежез кичЛела ва дуьнья вичиз

аквазвай тегер, адан рангар, лишанар, руьгьдин гьиссер вичин жуьреда кьалурун патал шаирди азад шиирар кхьин хяна. Гьа идалди ам шииратдиз вичин тЕбиивал, ачухвал кьалурун, успатун патал атанва.

Зульфיקъиран лирикадин куьруь, миниатюрадин, метафорайралди девлетлу азад шиирар социально-философиядин, ахлакьдинни марифатдин, гьевесдинни ашкьидин жуьреба-жуьре манайрив, кьаматрив ацІанва. Абур шаирдин кІанивилин ялав куькІвенвай ва ацІанвай бушлухра азадвилевиди лув гузвай, шииратдин фантазиядин вини кукІушдал экъечІзавай эсерар я:

**Азад фикир,
Муьгьуьт хьиз,
Гьам дерин,
Гьам йигин жеда.
Амай фикир,
Амай фикир,
ГалтІамравай балкІан хьиз,
Секин жеда...**

Зульфיקъаран шииррай аквазвай ачухвал, дерин лиризм, гьиссерин лугьуз тежер азадвал кІелзавайди чпел желбдай лишанар я. Адан шиирри чпин лиризмдин ачухвилелди, кьецІилвилелди шииратдин есирдиз кьачузва, абур Эминан вини дережадин кІанивилин ва Шихнесиран метафорриз лап мукьва тазавилин цІараралди рикІ кармашзава.

Зульфיקъаран азд шиирар лезги поэзияда са вакъиа я. Вучиз лагьайтІа, адахь и рекьйй я муаллимар хьанач, я адан рехь давамарзавайбур авач. Адан шиирар я верлибрияр, я вичин гьиссерикай рахазвай прозадин кІусар туш. Абуруз адетдин шииррин вири кьайдаяр хас я. Абура лезги шиирриз хас классикадин вини дережадин чешмейриз барабар рифмани, везинни, авазни ава.

* * *

Халисан шииррай шаирдин кьетIенвал, яратмишунрин формайрин ва принциприн кьурулуш, хатI ва везинлу чIал регьятдиз аквада. Литературадиз талукь тир умуми кьайдайрилай алава яз шиирра, шикилдин пленкадаллай хьиз, кIани инсандин, шейинин гуьзел кьаматар аквадай вахтунда эсер художественный ивирдиз, поэзиядин алемда са вакъиадиз элкьезвайди я. Шаирдин эсерар кIелдайла вун гьакI чIана адан суьгьурдин чIалахь, шииратдин алемдин фантазийрихь галаз алакьалу жезвайди хьиз, вуна адан гьиссер, фикирар, рикIин секинсузвални гьиссзава.

* * *

РикIин секинсузвилерикай, кьалабулхрикай кхьизвай, лиризмдин рекьелди, жуьреба-жуьре алатралди хуси гьиссер ахтармишзавай Зульфигьар хьтин тамамвилехь агакьай, бегьем чрай шаиррин эсеррай чавай машгьур пешекарри чIехи классикрин эсеррай кьейд авур хьтин лап кьакьан тир нотаяр, гуьзел яратмишунрин сесер жагьуриз жезва. Пауствоскийди поэзиядин гуьзел эсеррикай садра икI лагьанай: «рикIелай тефидай хажалатдикай гьамиша амукьдай гаф»». Мегер гьи шаирдин хьайитIани хьсан лирика гьа идакай тушни? Мадни давам хьувуртIа, шаиррин шиирра – «инсаниятдин гьиссерин кьуват, чун элкьурна кьунвай майданда вуч жезватIа, вуч аквазватIа гьадан ва масадан гьавурда акьун».

* * *

Зульфигьаран шииррай лелетатура ва поэзия ахтармишдайбуру лугьузвай «ругьдин энергиядин, гьевесдин гужлувал, бегьерлувал» аквазва. Адан шииррихь вичин хуси хатIунилай гьейри уьмуьрдиз килигзавай вичин кьилдинвал, шииратдин дунья кьалурдай кьетIенвал, фикирар ачухардай бажарагьлувал ава. Вични маса садазни ухшамиш тушир анжах Зульфигьараз хас тир шииратдин нефес, надир стиль.

* * *

Чун, зурба дуньядин майданриз акьатнавай тек дервишар хьиз, лап кьакьан гьиссерикай, зурба крарикай фикир тийиз жуваз хьсан акур жигьирдай физва. Жуван жаван чIаварин мурадрин, хиялрин туьтуьхдал кьуьл илисиз, я сес, я фикир авачир ва муьтIуьгь тир ксар хьиз кисна физва. Чаз акI жеда хьи, и кьекьундилай алатда ва чна чун уьлендиз ялзавай далудал алай пар, парталрик ккIанвай герексуз шейэр алудда, гадарда, пичIи гафарикай азад жеда. Чун уьмуьрдиз талукь яз чи лап деринра чуьнуьх хьанвай чими, гуьзел гьиссер винел акьатдайдахьни инанмиш я.

Зульфигьаран ктабар гьиле кьур гьа сеферда бейнидиз гьа ихьтин фикирар кьведа зи. Зульфигьаран азадвилин шииррин тIебии кьуват шаирдин яратмишунрин кIвалахдин кьуру азадвал туш, ам поэзиядин фантазиядив, халкьдин гьевеслу чIалав ацIайвал я.

* * *

Зульфигьар патал шиират са гьихьтин ятIани сакральность, хусивилиз табий тушир хел, адетдинди тушир ругьдин стихия я. Ам акьван зериф, михьи, темягьсуз я хьи, урусрин шаир Н. Асеева лагьайвал, ам игьтияжлу утилитарный арабадик» кутун еке тахсиркарвал я. Ада агьзуррив агакьна жуьреба-жуьре фикирив, кьисметрив, теченийрив ацIанвай вичин кьенепатан алемдикай шиирар кхьизва. Адан азад шииррикай, регьятдиз арадал гьанвай рифмайрикай, ругьдин везинрикай лезги авазрин, уьмуьрдал ашукь тир шаирдин кьезил ва кьешенг метафоррин сесер хкатзава.

* * *

За фикирзавайвал, Зулфикъара, бажарагъдин векил яз, азад шиирдин сергъятра аваз тайин тир къайдайрал амалзава, вичин фикирар, гиссер ачухардай хуси рекъер жагъурзава, бязи вахтара литературадин ва адетрин шартларылайни кам ягъиз...

* * *

Вири шаирри пара гейранвилелди, зерифвилелди чпин явлалу царар бахшнавай кланивал Зулфикъиран шиирра мадни гевеслуди, ашкъилуди жезва. Гъар са царце адан кланивилихъ вичин къетленвал ава. Шаирри муьгъуббатдикай гыкъван кхейтлани, и тема сергъятар авачирди я, гуьзел ашкъидикай гыи чавуз хъайитлани цийи жуьреда, къетлендаказ, жуваз хуш аквазвайвал лугъуз, кхъиз жеда...

Эхъ, кланивал – им руьгъдин къизмишвилини цайни ялав я. Амма абур кхакъунни, квакъунни мумкин я. Гъавилияй Зулфикъараз муьгъуббат хайи дагъларай чешме къачузвай михъи стларикай арадал къевезвай йигин, къуна акъвазариз тежедай вацл я. Руьгъдин и къизмишвал гыкъван екеди, деринди ятлани шаир вири бедендалди, рикелди Ватандиз, хайи чилиз, халкъдиз ва ахпа къве касдин риклера къизмиш жезвай кланивилиз вафалу я...

* * *

Лугъудай са кар мад ава, Зулфикъаран шииррай ара-ара дегъ девиррин философрин камаллу ва дерин фикирар аквазва. Царара ада абур камаллу гафар хъиз тикрарзавач, абурун бинедаллаз вичин фикирар ачухарзава, зурба камалэгълийрихъ галаз гуьжетзава, гекъыззава. Гераклитахъ ихътин фикир ава: «Са вацлуз къвед лагъай сеферда гъахъна виже къведач». Шаирди гуьжетзава, и кардал шак гъизва:

**Ам гъалатл я.
Зун са вацла,
Накъварин вацла
Къве сеферда эхъвена.
Сифте –
Буба,
Ахпа,
Ахпа
Диде къейила...**

* * *

Классикадин жуьреда, яни манирин-бейтерин, са къайдадин слогрин къадар хвена, рифмаяр галаз кхъин тийизвай шиирар бязи клелзавайбуру модерниствилинибур яз гысабзава. Авайвал лагъайтла, саки вири шаирри бинедай адетдин жуьредин эсерар теснифзавайди я, ахпа социальный, диндин, политикадин ва гъакл маса къуватрин таъсирдик акатна яратмишзавай касди вичин хуси хатл, стиль арадал гъизва.

Алай девирдин вакъийрин ва абур сеbeb яз риклиз гузвай талдин, умудсузвилини, багъри ксарикай магърум хъунин эсердик акатай шаирдин гъиликай азад шиирарни хкатзава.

**Заз гъамиша
Са чкадкай кичедай –
Гурандихъай убадин.
Къе, –**

**Агъугъ куьн, –
Аникайни кичӀезмач:**

**Са йис жезва
Гурандаваз буба зи...**

Шаирдиз адетдин кьайдайрин, кьадаррин шиирра дар хьана, адан рикӀиз азадвал, вичин руьгда, бейнида, алахъзавай вацӀ хьиз, пайда жезвай фикиррикай малумардай кьайдаяр, мумкинвилер кӀанзавай. Абурни адаз азад шииррай жагъана. РикӀ дарламишзавай тӀал куьтягъ тежедайди тир. Ам анжах багъри ва гьуьрметлу кас кьейвиляй тушир, багъри касдихъ галаз шаир алемдин гармония виче кӀватнавай халис Инсандикай, чилин еке Шаирдикай магърум хьанвай эхир.

* * *

Шииратди, гьисабзавайвал:

1. руьгдик кис-кис кутун, бейнидиз таъсирун лазим я;
2. дуьньядиз килигдай вичин кьайда теклифда;
3. пара гьуьндуьрлу крариз кьуллугъ авун герек я;
4. вичиз хас жуьреда гьурчегди хьун лазим я.

Зульфигъар патал шиират вуч я лагъайтӀа, руьгдин хуси ахтармишунар давамарун, вич-вичихъ, дуьньядихъ галаз рахун, вич элкьуьрна кьунвай алемдиз хуси вилерай килигун. Шаир гафар жагъурун патал ваъ, виликамаз рикӀе арадал кьезвай гьиссер кӀелзавайдан руьгда гьахьдай гуьзел метафорайриз элкьуьрун патал яшамаш жезва.

Шииратда чал яратмишзавай ксари теснифзавай метафоррин пара гуьзел ибараяр гьалтзава. Абуру гьар са автордин кьетӀенвикайни малумарзава. Вичин уьмуьр шеминив гекъигай ксар гзаф хьана. Им ктабра гьалтзавай хрестоматиядин лап гьуьндуьр образ я. МичӀивал квадриз шем кузва ва ада экв гузва. Амма шаир сефил я:

**Зунни куда.
Амма,
Амма,
Зун курдавай,
Артух жеда мичӀивал...**

* * *

Гарсиа Лоркадивай «вуна шиирар вучиз кхьизвайди я?» лагъана хабар кьуналда. Адани жаваб ганалда: «Зун кӀан хьун паталди». Гьелбетда, им машгьур ва бажаргьлу шаирди зарафат кваз авур са ихтилат тир. Эгер Зульфигъаракай рахайтӀа, ам фадлай чизвайвиляй, адан яратмишунар датӀана кӀелзавайвиляй, ада, зун инанмиш я, винидихъ гьанвай суалдиз куьрелди ихьтин жаваб гудай: «Вучиз лагъайтӀа, зун ашукъ я, зун муьгьуьббатлу я!»

Вучиз лагъайтӀа адаз уьмуьр вичин вири ширинвилер, туькьуьлвилер, аламатар, мусибатар галаз кӀан я. Вучиз лагъайтӀа, ам Аллагъдин патай пай ганвай бажарагъдин Пери тир Дишегълидал ашукъ я. Вучиз лагъайтӀа, адаз вичин халкъ, Ватан кӀан я. Вичик гьевес кутазвай инсанар, чи гуьзел тӀебиат ва ва гьурчег алем кӀан я.

***Фахредин Уружев, шаир, литературовед, публицист.
Дидед чӀалаз элкьуьрайди – Нариман Ибрагъимов.***

Шиират

Зульфикъар
КЪАФЛАНОВ

ПУДКЪАД ЧІАЛ – ПУДКЪАД ТІАЛ

(Шийи шиирар)

ПАЙДАХАР

Уьмуър.
Фикир.
Хкаж тахъай пайдах амач
Зи уьмуърдин чередал –
Лацуди,
Яруди,
Щаруди...

...Уьмуър зав гвач,
Зав гвайди зи фикир я:
Са пайдахни хкаждал за
Зи фикирдин чередал...

КЪВАН

Хъфидалди дагълариз,
Зазни къван,
Дагъдин къван,
Къайивилин лишан тир.
Гила язмач:

Фу туьнва за,
Тахта къванцел –
Сачунал
Гъазур авур чубанди...

ЖЕГЪНЕМДИН ЦАЙ

Жезмач завай кьулухъ элкъвез,
Я кам къачуз виликни,
Кумачир хьиз
Чилин са кIус кIвачик зи:

Зи далудихъ, –
РикIай къвезвай бедлемдин, –
Къай гала...
Виликни – цIай,
Виликни – цIай
Жегънемдин...

МЕШРЕБ

И сеферни сагъ амукъна –
Къенач зун:

Ви мешребди,
Варзни вичел ашукъардай,
Зи ван атIуз,
Зи чан къачуз
КIвализ гъахъай
Азраилдин
Ченедихъ гъуд галукъарна...

ВУН

Вун –
Лекъ я,
Дагълар галачир,
Вун –
Мекъ я,
МуркIар галачир,
Вун –
Векъ я,
ЧIурар галачир,
Эгер вахъ ви, –
ГъвечIинди хъуй, –
Ватан авачтIа,
Ви кIарабар ферикъатир
Лакъан авачтIа...

ДУСТАР

Ажугъдай къван, –
Хиве къазва, –
Акун патал
Ваз зун алай
Чка, Аллагъ,
РикІяй-рикІиз жигъир фенвай
Дустар хъанва
Зунни гунагъ...

РЕХЪ

Йиф.
Йиф са жуьре акъудна,
ЭкъечІна зун шегъердиз,
Юлдаш хъана сегъердин...

Яргъал фенач,
Яргъал фенач
Сефер зи:

МичІивили девирдин
Завай зи рехъ къакъудна...

СЕГЪЕР

Йиф.
Сегъер.
Хъфизва йиф,
Чиркинарна,
Хъиткъинарна,
Михъивилив ацІай дуьнья...
Язух къвезва сегъердин заз:

Адаз кІандач къацІай дуьнья...

ЭКВ

Акурла экв,
Няс девирдин чиркери
Авунвай чІулав,
«Гила амни стха я зи!» –
МичІивили ванзава:

Чизвач адаз,
Экв тай тирди гъетерин,
Ишигъдин цІай чандавай...

ГУЪЛЛЕ

Г уълледихъни,
Къуркъушумдин са твар яз,
Авазва чирвал,
Авазва савад.
ИкІ туширтІа,
КІан жечир адаз,
Ви бедендин чапла пад...

КУТІАЯР

Г Ъалч жез къилел,
Гуъзет тавур хатаяр,
Вилик физмач крар зи,
Чилик физва
Келимаяр,
Чалар зи:

Зун девирдиз аватнава,
Беден какур михиниз
Муътуъгъ хъанвай
КутІаяр...

ГЪАМ

Р ейхстаг.
Рейхстагдив агакъна, –
И кар валай алакъна, –
Адан къилел алкІурай
Яру пайдах –
Халкъдин иви такурди,
Ви гъам я лап агъурди...

РИКІ

Р икІни кваз,
Акъудна хурай,
Гуз кІан жеда етимдиз,
Бахтсузвал –
Тахай диде
Къисмет хъайи итимдиз...

ШЕГЪРЕ

З ахъни ава жуван шегъре –
Яргъи,

Гъяркъуь
Халича,
Зи фикиррин
Жигъиррикай хранвай.

Ви гъенел зун,
Чулав дуьнья,
Масанай ваь,
Зи шегъредай атанва.

Вахт атайла,
Зун хъфинни
Ийида зи шегъредай,
Са легъзеда экв куькӀурна,
Ви циф авай,
Ви йиф авай
Сегънеда...

АЛАХЪМИР

Алахъмир зак лувар кутаз –
Кар я гъаваян:

Лаз вахтунин юкъва аваз,
КӀан ятӀа зун цава акваз,
Зи гардандай, –
Са гъалатда, –
Хажалатдин
Къван акъуд вуна...

БАХТ

КӀачӀичӀлухра,
ИчӀичӀлухра
Девирдин,
Гум акъатиз хиялрай,
Къекъвезва зун
Бахтунихъ:

Зи вил гала, –
Са юкъуз къван, –
Инсаният
Шад гъалдаваз ақунихъ...

АЗАДВАЛ

ГанватІани азадвал,
Чаз кІанивал лугьунин,
Дегиш жезвач,
Дигмиш жезвач
Къисмет чи:

Виликрай хъиз,
Дар тІевкендай рапунин,
Аквазва экв,
Чи варз кІани,
Чи рагъ кІани
Гафуниз...

ХЕР

– **М**ани,
Заз ви мани, –
Суваррикни, –
Аквадач ман
Хъвер алаз сивел?

– Ам ахмакъ туш,
Хъвер гъиз рикел,
Хер алай чилел...

ГЪИДАЙ ЗА

Яд.
Цай.
РикІ.
Циз авахъиз чидайвал,
Цуз хкахъиз чидайІа,
Ара-ара,
Зи гъамлу рикІ,
Къерехрилай алахъиз,
Ваз секинвал гъидай за...

ХУЪРУЪН РУГ

Пуд югъ я за,
Михъ тийиз,
КІвачин къалар меркезда:

Гьелелиг зи чекмейрал
Алама руг,

Хуьруьн руг –
Адан цIарцIар
Са куьнини эвездач...

ЯСДИН ЩАЛ

Юкьуз –
Аллагьдиз,
Йифиз –
Гунагьдиз
Икрамзавай касди,
Дуьньядал щал
АлукIава яедин...

ЖЕДАЧИР

Гам
Гьам.
Гамунилай,
Са ни ятIа хранвай,
Гуьрчег я гьам,
Кьисметди заз ракъанвай.
ИкI туширтIа,
Гам –
КIвачерик,
Гьам жедачир рикIе зи...

АКУНАЧ

Гар.
Инсан.
Шумудни са сеферда,
Заз инсандин
ТIвар къацIана,
Адан гьилин
Кар къацIана,
Адан рикIин
Зар къацIана
Акуна:

Гьич садрани,
Дуьньядин руьгь
Чиркерикай михьзавай,
Гар къацIана
Акунач...

КІАНДА

Явшан.
Къизилгуъл ваъ,
Явшан кІанда рикІиз зи –
Гъисабмир зун гижидай:

Зи къисмет хъиз,
Амни пара ажи я...

ВАН-СЕС ХЪАНА

Ксудайла,
Чимиз-чимиз,
Памбаг твазва
За ахварин япара:

За кІанзавач
Шехъна ам,
Ван-сес хъана,
Эверай заз сурарай...

ХЪУЪРЕЗМА

И гъилерни, –
Гуж хъана, –
Ажалдивай куз хъанач
Уьмуърдин жигер:

Адаз гъеле хъуьрезма
Сегърдин вилер...

ДУЪА

КІанзавачтІа,
Душманди хъиз,
Ваз чин чІурна
Дуьньяди,
Чал ми хъиз хуьх,
КІвал ми хъиз хуьх,
Ви мецеллай
Дуьадин...

КЪУЪД

Къвазва жив.
Дуьнья къазва живеди:

Татун патал рикѲинал
Аяздин илчи,
Жезни-тежез,
Цай хьийизва пичина,
Дишегьлиди –
Дидеди...

МАНИ

Йиф.
Йиф яргъи я –
Акьатзава,
Алатзава
Четиндиз:

Зун маницин кьилихъ гала,
Кармашзавай,
Явашзавай
Ифинди...

ЦУЪК

Цуькведихъни яракъ ава.
Амни адан атир я:

Вуч хьсан тир,
Инсаният,
Дуьнья тергдай улакъ авай,
АмукьнайтІа эведи
И атирдин есирда...

ЗАЗНИ КІАН Я

«**З**аз кІан я вун элкьвена, –
Рахазва зав сирлу сес, –
Михьивилин,
Экуьвилин
Дестекдиз...»

Зазни кІан я...
ИкІ тирвиляй,
Къерех хьана,
Лезетрикай,
Шуьрбетрикай
Уьмуьрдин,
Зун кьекьвезва тахтунихъ
Фелекдин...

УЪМУЪР

УЪмуър акваз,
Девирдин
Больницада къатканвай,
Рахазва рикІ:

– Уълквейрин
Къиле кІандай регъберар,
Суруз фена хтанвай...

КЪАДАР АМАЧ

Девир.
Къадар амач
Ахмакъвилехъ девирдин:

Ада югъди,
«За вун чІухда!» –
Гъарайиз,
Къурху гузва куъмуърдиз...

МАЛАИКАР

Малаикар,
Агъвал чириз
Инсанрин,
ЭвичІзамач чилерал:

КичІе хъанва
Язухриз,
Лувар гъатна чиркера,
Хкаж техъжез
Карвандиз...

ИСА

Агакъдач зун
Исадив,
КІалуб къунвай хашунин:

Ам гъазур я, –
Алапат я, –
Вич румвийриз маса гайи
Чавудни,
Къужахда къаз хушунив...

ЗРАН

Зи къисметдин
Зрандин
Аквазва цифер заз,
Аквазва йифер заз –
Абур пара чулав я...
Ятани за гьиссзавач
Са жизвини
Мичивал:

Зрандилай,
Цен хкажиз перемдин,
Килигзава жегьнемдин
Иер суна –
Ялав заз...

ГЪАЙ АМАЧ

«Гъарай ама,
Гъай амач,
Жаваб гудай гъарайдиз», –
Фикирна за,
Чин акурла,
Кин акурла,
Зи дердисер къарайдин...

ТАЙ ТИР

*Стха Алибаладин
экуь къамат рикIеваз*

Накъ шагъварди,
Таза пеш хьиз алвандин,
Юзурзавай,
Къугъурзавай
Беден зи.
Къе зи беден
МуьтIуьгъ жезвач,
ЦIай сивевай тIурфанриз:

Накъ тай тир зун,
Гъуьлел алай елкендин...
Закай стха хьанва къе
Туйкъуьлвини,
Гъижрандин...

ПЕХЪЕР

Са вахтара,
Харапайрин вилерал,
Гум артухиз гьижрандин,
Ацукьдай пехьер.
Гила абур,
Гила абур
МефтГерал
Ацукьзава инсанрин...

КІАН ЖЕДАЧ

Къилиз сад,
Рикиз сад
КІанзавай
Ихтибармир инсандал:

Ахьтиндаз,
Рагъ хъана,
КІан жедач ви Ватандал...

ЧІАГУРМИР

На жув акъван чІагурмир.
Ваз гьакІни
Зулжалалди
Ганва зурба бикевал...
На жув акъван чІагурмир:

Заз кичІе я,
Ажалди,
Ашукъ хъана дериндай,
Веъез лацу фите вал...

ХЪИЙИДАЧ

Бахт.
Вахт.
МуркІади къазватІа
Бахт,
КичІе жемер –
Авагъ хъийида...

МуркІади къазватІа
Вахт,
Къурху акат –
Авагъ хъийидач...

ГЪУЪРМЕТ

Йифер.
Мичер.
Йиферин –
Дуст,
Душман я зун мичерин:

Темягъ фидай чарадан,
Гъурмет ава арада,
Зини экуъ гъетерин...

ГУНАГЪАР

АматIани тахтуна
Вилаятрин пачагъар,
Югъ-къандавай
Адлу жезва,
Гужлу жезва
Гунагъар:

Гунагъри
Пачагърив,
Чпиз лазим чарариз,
Ягъиз тазва муьгъуьрар...

ЛАКЪАН

Дуьнья.
Инсан.
Дуьньяди, –
Хунни къиникъ, –
Къве затI гузва инсандиз.
Ахпа гъамни вахчузва
Сурун къванци –
Лакъанди.

САДНИ ЖЕЧ

Гзаф жеда инсанар,
Апхишдин гаф мецел гъиз,
Ви гамунал,
Ви гафунал
Элкъведай:

Тахъуй са кар.
Садни жеч,

Ви гъам гваз,
Ви хам алаз
Къекъведай...

ГЪИЛ

Инсандин гъил
Са вад тIуб туш,
ШуькIуь,
Къурай
КIарабрин.
Инсандин гъил –
Чил я мублагъ...

АвачиртIа и гъил нагагъ,
Чун метIерал акъвазардай
Гишинвилин азабди...

БЕДЕНАР

Чун къакъатна.
Къакъатунни,
Къве цIивиндиз элкъвена,
Чи беденар туьхвена...

Вичин кIусар акур хъиз,
Хвеша хъана девирдиз,
Ранг къачунвай
Мазутдин...

Агъ, беденар...
Язух къвезва беденрин заз,
Къуват кумай
Барутдин...

РИКИ

РикI.
Йиф.
Эхиримжи макъамра
Зи рикIив йиф
Агатзавач:

Йиф буьркъуь туш.
Адаз чIулав аквазва
Гум,
РикIяй-къулай
Акъатзавай...

ЧИЛИН ЦАЙ

Гагь нафтІадин
СтІал хъичез,
Гагь цІам вегъез
Ялавадал,
За хуъзва зи рикІин цІай:

Заз кичІе я,
Руьгъдин цІверкІв
Туьш хъана,
Няс вахтунин
ЧІулаврал,
Хкахъиз зи Чилин цІай...

МУСИБАТ

Рагъ.
Рагъ авазни,
Сел къведай вацІ,
Къар къилеллаз
Авахъзава,
Зи къисметдин
Дагъардай.
ТІварни вичин
«Мусибат» я.

БУЛУТАР

Къве булут.
Къве булутдин арада, –
Лацуни
ЧІулав, –
Муг кутазва за:

Хуъз хъайитІа,
Ина завай хуъз жеда,
Алемдин лаз,
Уьмуьрдин ялав...

ВАХТ

Вахт залам я.
Вахт гьулдан я
Гъенеллай...

За и гафар, –
Хибри туш зун, –
Къил-къилеллаз кхъизва:

Вахтунини,
Йиф рикеллаз,
Йикъан тариф ийизва...

АЦАЙВАЛ

ИчИвал.
Инсан.
ИчИвили,
Ягъ тавуна са тупни,
Дуьнья кІаник кутазва:

Инсандиз,
Маса гузвай ацІайвал,
Вичин эхир аквазвач...

КІУСАР

Вахт –
Къван,
Бахт я гуьзгуь,
Хъанвай куьлуь...

Амайди чиз
Уьмуьрда
Нагъв алай йикъар,
КІват хъийизва
За бахтуни
Сагъ амай кІусар...

ЦАКУЛ

Югъ-къандавай,
Квахъиз йисар –
Гимишар,
Юхсул жезва зун.
Юхсул жезвач:

КІватІ жез рикІе
Къара пулар –
Биришар,
Лув амачир
Цакул жезва зун...

СУЗА

Заз дуьнеди
Эбеди
Вичин са пад –
Къуза къалурна...
За мягкемвал
Хвена жуван бедендин:

Легъзедани
Адаз рикIин
Суза къалурнач...

ЧИЛ

Малаик.
Малаикди,
ТупIар квай муркуцIдин,
Садра завни вугуда гьил.
РикIеваз гьам,
Къада за ам:

Эбеди туш садазни чил...

КЪАЛУРМИР

– **З**а ваз вири къалурда.
– Ваз минет я,
Къалурмир:

Вилиз вири,
РикIиз вири
АкуртIа,
Метлеб квахьда уьмуьрдин...

ШИКИЛ

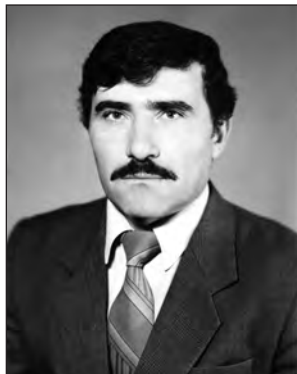
Шикилчиди
Шикил
ЧIугвадай чIавуз,
Завай ченедик
Кутун хьана гьил:

Гила сакIани
Хьижезмач агъуз...

Магъачкъала 2016-йис.

Тъжкяят

Мирземет
САЛМАНОВ

КЪИСМЕТРИН САГЪИБАР

Повестъ

Гатун пакаман геж вахт. Меркез. Къуд пата уьмуър ргзва. Инсанар, гъамиша адет хъанвайвал, гъерекатда ава. Абур чпин кар-кеспидин къайгъуйра аваз хъуни зак гъич са кIусни гъейран хъунин аламат кутазвач.

Вучиз лагъайтIа им шегъерэгълийрин гъар йикъан уьмуър я. ГъакI хъун тавуртIа, абур чпин мурадрихъ агакъдач, абурувай къил хуьз жедач. Гзафбуру, кIвалахрал физ, гъерекатзава, гъилерик сумкаяр, зимбилар квайбуру базардихъ ялзава. Жегъилар, лагъайтIа, иллаки студентар, гатун экзаменрин сессия вахкунин къайгъуйрик ква. Са-сад, къве-къвед хъана, абур, са гафуналди, чпин къайгъурик ква, ина ваз гъерекатдик квачир кас аквач. И инсанар акурла, зи фикирдиз Малла Насрединакай са къаравили хтана:

– Я Малла, – хабар къуна са сеферда къуншиди адавай: – Вучиз и дуьньядал алай инсанар вири са патахъ физвач?

Малла яргъалди жавабдихъ къекъвеначир:

– Вучиз лагъайтIа, – жаваб гана ада, – абур вири са патахъ фейитIа, дуьньядин са пад залам хъана, адан чин кIаник жеда.

– Зи сивик, жувазни хабар авачиз, хъуьруьн акатна. Гъикъван кутугай жаваб ятIа аку, – хиял фена зи рикIай. – Гзаф арифдар кас тир а Малла. Зи къаншардиз къевезвай яшлу дишегъли заз са къариба жуьре килигзавай. Ада фикирзавай жеди: икI, са карни авачиз, вич-вичик хъуьрезвай ахмакъ аку гъа! Белки а дишегълидиз гъахътинбур акунвай жеди. Нивай лугъуз жеда?! Ягъайди хъиз хиялрикай кватай за чи Министерство галай патахъ физвай троллейбусдихъди гъерекатна. Амни, шегъердин вири улакъар хъиз, сиве-сивди инсанрай ацIанвай. ЯтIани зун аниз акъахна-маса чара авачир, министрдин патав фин патал нубатда акъвазун чарасуз тир. Къе ада инсанар къабулдай югъ я. Вични жуьмя югъ. Маса юкъуз атайтIани къабулдач. Вичин гаф гвай инсан я и министр лугъудайди. Къуллугъдал хъана са акъван гзаф вахтар хъанвачтIани, ада вичин къайдаяр кардик кутунва: къуллугъчийрин арада кIвалахдал геж авунар амач, вахтуналди кIвалахдивай къерех хъунар

арадай акъуднава, гьатта нисинин фу тӀурдалай гуьгъуьниз пешекарар патал адет хъанвай шахматар къугъунни къадагъа авунва.

– Фу тӀурдалай къулухъ амукъзавай вахт, – лугъудай ада вичин гъилик квайбуруз, – хуьрек иливарун патал халкънавайди я. Нисинилай къулухъ хъсандиз кӀвалах авун патал куьне ял ягъун лазим я. Адахъай вирида вил къядай.

Къванцин гъяркъуь гурарай винелди къвед лагъай мертебадиз хкаж хъайи зун министрдин кабинет галай патахъ фена. Кабинет яргъи дегълиздин агъа къиле дегълиздихъай чара авунвай муртӀа авай. РакӀарин а патал хъиз, кхъинардай машинкани вилик эцигна, жегъил секретарша ацукънавай. – Аку гъа, – фикир фена зи рикӀяй, – министрди, вич къуллугъдал хъанмазди, секретаршани дегишарнава. Виликрай инал юкъван яшарин, са акъван акунар алачир, дишегълиди кӀвалахзавай. Министр вич, лагъайтӀа, къакъбан жендек авай, яру чин алай, расу чӀарарин, яшар пудкъадав агакънавай итим тир. Адаз Худади сагъламвал ганвай. Лугъунриз килигна, ада гъар пакамахъ пуд километрди чукурзавай ва чими вахтара гъакъван мензилдиз сирнавни ийидалдай.

Салам гана вичин патав агатай заз секретарша къил хкажна са уьтери килигна ва кваз такъадай хъгин тегъерда: – Ваз вуж герек я? – хабар къуна (Министрдин кабинетдин къаншарда адан замдин кабинетни авай). Гъавилай «вуж герек я?» – суалдикай заз инжиклувал хъаначир. За жувакай вири делилар ва зун атунин мурад вуч ятӀа адаз лагъана. Секретарша гила заз лап дикъетдивди килигна, ахпа са къадар ял къурдалай гуьгъуьниз министр, тади гъалда эверна, Москвадиз фенвайди хабар гана. Ам зи чиниз килигиз акъвазнавай, белки вичи гайи и хабарди заз гъикӀ таъсирдатӀа ахтармишзавай жеди. Гъакъикъатдани зи кефи ханвай. Хачни бес, и гатун, цавай цӀай къвазвай юкъуз, тамам къве виш верс мензил атӀана, меркездиз атун, са карни туькӀуьн тавуна хъфин им низ хуш жедай кар я?!

Чи Министерство шегъерда хъсан чкадал ала. Адан вилик чи халкъдин зурба шаир, камалэгъли касдин тӀварунихъ галай бульвар ква. Ина а касдиз еке гуьмбетни эцигнава. А гуьмбетдин патарив гъамиша таза цукъвер аквада, инсанри, иллаки жегъилри, инал къвез, гуьмбетдин куьлгедал чпин шикилар яда. Са тӀимил къван кефердихъ хъиз Каспийди вичин серт лепеяр гъерекатда тунва, налугъуди абур сад-садан гуьгъуьналлаз къвезвай илчияр я. Екебур туштӀани, къерехдиз атана, къумада акъурла, абур къелечӀ жез, къумадал алай гелерни чӀур хъийиз, къулухъди хъфизва. Амма виридалайни заз бегенмиш кар ам я хъи, гуьлуь вичин и баркаван серинвал инсанрал агакъарзава ва абур гатун и зегъемдикай хуьзва. Министр чкадал тахъуникди кеф ханвай зун, рикӀяй адаз са хъуьтуьл хътин себни гана, бульвардин юкъ атӀана, гуьл галай патахъ фена. Бульвардин къерехдиз янавай чахчахдин патав акъвазна, зун гуьлуьн и къил, а къил авачир къван сегъатриз килигзава. Югъ нисинрихъ элкъвезва. Артух жезвай зегъемвал са тӀимил къван гуьлуьн шагъварди секинарзава. Амма им тӀимил я. Ингъе, икъван гагъда тарарин серинрик, скамейкайрал ацукъна, шахматар къугъвазвай пенсионрарни кӀвалериз хъфиз гъазур жезва. Зак тади квач. Югъ, халкъди лугъурвал, варзни зур къванди ава. Зун акъвазнавай чкадилай гуьл ва пляж капан юкъвал алай хъиз аквазва. Тамамвилелди чуплах тушир инсанри (ина итимарни, дишегълиярни, аяларни ава) гуьлуьн и баркаван цикай лезет хкудзава: садбуру сирнавар ийизва, садбуру къилихъди циз хкадарзава, садбур, са къерехдихъ хъиз хъана, тупунал къугъвазва. Са гафуналди, вири са гъихътин ятӀани гъерекатдик ква.

Шегърдин шартларихъ галаз таниш хъун заз акъван четин туш, вучиз лагъайтла ина жува клелна, жуван жегъил вахтар кьиле тухвана, чебни гъихътин вахтар-виридалайни шад, са куьникайни къайгъу авачир вахтар. Студент вахтар. Гила зун а куьчейра къекъвезва, са вуч ятлани зи фикирдик ква, амма вуч ятла, риклел саклани къевезвач. Фикирар гъарнихъ чиклизва. Бязи декъикъайра йикъан зегъемвални гъисс ийизвач. Садлагъана зи бейнидиз яна: заз гишин я. Сятериз килигна зун. Эхъ, нисинин фу недай вахт хъанва. Квалле авайла гъа и вахтунда за фу незва. Министерстведин вилик, тамам са къад камунин мензилда, хъсан кафе ава, ана тлуьнарни хъсандиз гъазурзава, кьиметарни акъван багъа туш. Ачух хъанвай иштягъди зи квачерин гъерекат а кафе галай патахъ элкъурзава. Са манийвални авачиз зун аниз акъатна. Къене пата серин ва секин я, вучиз лагъайтла кондиционерди кваллахзава. Нисинин вахт ятлани, инсанар ина лап тлимил я. Са пиле жегъилар: къве рушни са гада ацукънава, абурувай са акъван яргъал тушиз, яргъи ва къешенг пердеяр куьрнавай пенжердин клане столдихъ пуд итим ацукънава. Абурукай къвед гъа зи яшаринбур я, сад тлимил жегъил яз аквазва. Абур са гъихътин ятлани дерин ихтилатдик ква. Сада, чин захъди аваз ацукънавайда, мукъвал-мукъвал гъил юзурзава, аквар гъаларай, ада са вуч ятлани муькуьбуруз субутарзава. Амма им гъуьжет алай кар туширди ашкара я, вучиз лагъайтла итимри секинвал хуьзва, гъатта рахунарни явашдиз ийизва, садан сесни винелди акъатна ван къведайвал жезвач.

Зи патав атай официанткади (ам гзаф дамах-фурс гваз къекъведай, тларам буйдин, гуьрчег жегъил дишегъли я) заказ къабулна. Са арадилай ада зи вилик иердаказ туьклуьрнавай шуьшеда авай къайи пиво эцигна. Хуьрек-фу вилик къведалди вахт амайди заз чизвай-им вири кафеира, ресторанра авай адет хъанвай кар я эхир. – Тухда гишиндакай хабар къадач, – лугъудай гафар гъахъ я къван. Гъавиляй за пиво бокъалда цана ва, явашдиз пузаррикай ам фитиниз, лезет хкудзава. Ара-ара са вил за столдихъ галай «суьгъбетчийризни» язава. Гъикл лагъайтлани, абуру вуч патал гъуьжетар ийизватла, заз итижлу я. Вилик гъайи хуьрекдилай къарагъзавай ниэди зи иштягъ генани ачухарна. Гила за шишиник худ кутунва ва гъа са вахтунда гъа столдихъ галайбуралай вил алудзавач. Инсандин хиялар аяндарар я, – лугъузва халкъдин мисалди. Ацукънавайбурукай сад зи риклиз чими я. Ам заз таниш яз аквазва, гъина ятлани ам зал туьш хъанва, амма гъина?

За мефтлер тларамарзава, фикирзава-саклани риклел къевезвач. Чин захъди аваз ацукънавай итимдини арабир зун галай патахъ вичин незер гадарзава, аквар гъаларай гъадазни чи танишвилине сирлувал малум хъанва, амма хабар къунин жуьрэтлувал я гъадавай, я завай жезвач. Ам са тлимил къван кутуг тавур хътин кар яз гъисабзава за жуван фикирдай.

Ихтилатрин шавкъуна гъатнаваз, ругулри сад-къве румкани авадарзава. Нубатдин сеферда румка къилел акъадарайла, чин захъди аваз ацукънавай касдин сивик са гъихътин ятлани гъейранвални, итижлувални мягътелвал какахънавай хъвер акатна, ада вилерин ишарадалди патав гвайдаз зун къалурна ва са вуч ятлани лагъана. Амни, чин захъ элкъур тавуна, вилин тумунай зун галай патахъ килигна ва ахпа, гъич зун такур къасарна, пенжердихъ элкъвена. За абурун вири гъерекатар къатлузва, и, цвелен

кбилериз рех янавай, лацу якларин, вили вилер авай касдин сирлувилай зи кбил акъатзавач. Вахт фирдавай ам заз мукъва жезвайди хъиз тир. Ам заз таниш кас я лугъудай фикир зи бейнида къвердавай мягъкем жезвай. Амма...

И сирлу касдикай фикир ийизвай заз столдин патав официантка гьикI атанатIа чир хъанач. Ада зи столдал къве виш грамм къван эрекъ авай гъвечIи гичин эцигна ва къилин ишарадалди пуд кас галай стол къалурна: – АтIа цIвелер рехидан патай квез ракъурнавайди я, – лагъана, гъа атайвал, ван-сес тавуна, хъфинни авуна. Зун лап дикъетдивди а касдиз килигна, мадни вири фикирар кIватIна, ам вуж ятIа рикIел хкиз алахъна. Хъанач хьи, хъанач. Ада, а сирлу касди, заз килигиз-килигиз, лап са вижевай хъверна, ам къарагъна, къве гъилни виликна, налугъуди, адаз зун къужахламишиз кIанзава, залди атана.

– За къатIана ваз зун чир тахъанвайди, – хъуьрез-хъуьрез гъил яргъи авуна ада залди. – Вун (ада инал зи тIвар къуна) тушни?

– Эхъ, ам зун я. Валлагъ, заз вун ухшарралди таниш кас яз аквазва, гуьурметлуди, амма сакIани чир хъижезвач, – жаваб гана за са тIимил чашвиш хъанвай сесиналди.

– 1967-йис, Мангъшлак, ЦИйи Уьзень рикIел хкваш, – лугъузва ада зи гъил вичин гъиле чуькъвез-чуькъвез. Са гъвечIи легъзеда зи вилерикай ада тIварар къур чкаяр, вахтар караг хъувуна ва садлагъана зай гъарай акъатна:

– Я севрен хва Дайка, ам вун яни? Вун гъинай, и чкаяр гъинай? Чун къужахра гъатна, сада-садан далуйриз капашар вегъена чна, сада-сад къуна залдин юкъвал элкъвена... Чи шадвилин сесералди кафедин карчиярни, ацукънавай жегъиларни Даиран (а касдин тIвар гъакI я) юлдашарни-вири кIвачел акъалтна. Зун гъакъикъатдани пара шад хъанвай. Икъван гзаф йисар алатайдалай гуьгъуьниз са къадар вахтара жувахъ галаз са къас фу тIуьр, са кIвале ксуз къарагъай, санал шадвални хъвер пагъай дуст гъалт хъувун – им шад жедай кар я эхир. Даира зи гъил ахъайзавач, гъил гъиле аваз чун абур ацукънавай столдихъ юзана, ада зун вичихъ галаз ацукънавай ксарихъ галаз танишарна ва гъасятда зи тарифар авуналди абурун итиж артухариз башламишна, амма заз и кар бегенмиш жезвачир, вучиз лагъайтIа тарифди инсандин рикI бушарун мумкин я, адан фикир хъуьтуьларда ва бязи вахтара рекъелайни алудда. Даира масадав гаф вугузвач, герен-герен зи далудиз капаш вегъезва ва къуьнелай къуна зун вичин къуьнуьв агудзава.

Стол цIйи кбилелай ачух хъувуна. Зун хъфинин ихтилат аватайвални, Даира гаф юкъвалай атIана:

– Гъиниз? – гъарайна ада. – Вучтин хъфинар? Вун хъфидай вахт заз чизва. Пакани муькуь югъ ял ядай йикъар я. Са хъфинарни авайди туш, вун за Светадихъ галазни танишарда, зи хзанни аквада ваз, – лугъузвай ада шавкъуна гъатнаваз. Света Даиран папан тIвар тирди заз чизвай: ам заз зал гъалтай адан хуьруьнвиди са мус ятIани вилик лагъанай...

3

Даиран кIвалер шегъердин къерехда хъиз лап кутугай чкадал ала. Гъаятдин майдан артух чIехиди туштIани, ам злкъуьрна къуд патыхъай къванцин къакъан паруди къунва. Гъар жуьредин цукъвери чпин фарашвилелди, ахъайзавай атирдалди акурдан гуьгъуьл ачухарзава. Абур чебни какатайвал ваъ, къайда-низамдик кваз, сад-садахъ галаз къадайвал цанва. Ина, гъакъикъатдани, халис иесдин гъил акъазвайди чир жезва.

– Мага, чун пака дачадиз фена кІанзавайди я гъа, – лагъана Даира. – РикІелай алудмир.

– Сятерин шумудриз къведа, Чехиди? – суал гана шофёрди вичин иномаркада ацукъиз-ацукъиз.

– КІуьдриз хъиз ша, гежиз тахъуй, фидай рекъе маса кІвалахарни авун лазим я чна, – алава хъувуна иесиди, варцин гъвечІи хел ахъагъиз-ахъагъиз. Аквар гъаларай, Магадиз адан эхиримжи гафарин ванни атанач, вучиз лагъайтІа ада машиндин рак акбална ва мотордик вижеваз худ кутуна, алай чкадилай гар галай хъиз фена.

Гила за, хъвайи ичкиди тІимил кьил элкъурзавайтІани, дараматдиз фикир гуз башламишна. КІвалер гъакъикъатдани хандин дарвазриз ухшар авай. Винелай тамашайла, абур пуд мертебадинбур хъиз аквазвай Къакъанвилелай гъейри абурун къетІенвал ибарат са шейъ мадни авай: къавал лацу къванцикай туькІурнавай кІуьртІер алай, чебни лап гуьрчегдаказ туькІурнавайбур, винелай нур гудай лацу ракъ яна дуьзмишарнавайбур; къуд пипІелай тамам чилив къван яд авахъдай чІутхварар авадарнава, абур устІарди халис искусстводин экспонатар хъиз туькІурнава. Нивай хъайитІани и крар икІ кьиле тухуз жедайди туш, – фикир фена зи рикІяй. Гъар патахъай тунвай пенжерар къакъан ва гъаркъуь я, абурук къве тахан рамкаяр кутунва. Килигайла абур кІарасдикай авунвайбур хъиз аквазва, амма ам кІарас туш, са гъихътин ятІани маса материал я. Ихътин материал исятда муд я. Жибиндик пар квай «халуйри» гъа ихътин материал ишлемишзава. Къецепатан сувагъарни авунвач: цларал мармардиз ухшар авай плитаяр алкІурнава, дагъларихъ фенвай ракъинал абур ажайиб нурад гузва.

– Светик, за ваз мугъман гъанва, – сивик хъвер кваз, кІевиз рахазва Даир. – Вични гъихътин мугъман, мугъманрин мугъман. Адакай за ваз са шумудра лагъанай. Ви рикІел аламачни, къей хва марал? Ингъе ам (инал мад зи тІвар къуна кІвалин иесди), ахпа зи хъуьчІуькай къуна, хъуьрез-хъуьрез гъаятдин са пата авай, вични гъа кІвал хъиз гуьрчегдаказ туькІурнавай кухнядай экъечІай дишегълидин патав тухузва ада зун. Ам, а дишегъли, винел патан акунрай яшар яхцІурдалай алатнавай, юкъван буйдин, вили вилерин гуьрчег дишегъли я. Адан кьилихъ, къамухъай хъиз, экуь вили рангунин лап къелечІ яйлух гала. Вилик патай мекер яз хкатнавай самун ранг алай чІарари ам Урусатдин гуьзелрикай тирди тестикъарзава. Къекъведайлани ада вичин камар лап агъайнидаказ вегъезва, налугъуди ам целай физва. Белки инсанди вичин акъулдикай гъич садрани фикир ийидач жеди, амма ада вич уьмуьрда кьиле тухудай къайдадиз фикир гун лазим я къван. Аквар гъаларай, Светадини и кар фикирда къунвай. Белки ада вичин гъуьлуьн гъуьрмет хуьзвай. Ада, зинни Даиран къаншардиз къвез-къвез, вичин седефар хътин сарар къалуриз, пІузаррилай милайим хъвер гадарзава; аквар гъаларай, мугъман атуникди вич шад тирди къалурзава ада. Им са гъхътин ятІани гужуналди вичиз гъизвай хъвер туш. Ахътин хъвер чара авачиз ийизвай хъвердиз лугъуда. Ихътин хъвер тавуна дишегълидиз чара авач: са патахъай гъуьлуьн гъуьжуьм гзаф я, муькуь патахъай мугъман къабулдай иштягъни адаз авач. Бес ада вучрай? Амма Светадин хъвер ахътин хъвер туширди тестикъ жезва, вучиз лагъайтІа адан чина гъам гъуьлуьз муьтІуьгъвилин, гъамни яшайишдин гумрагъвилин лишанар ава. Ам халис шадвилин хъвер чина аваз къвезва чи къаншардиз, и хъвердай гумрагъвални, тухвални, разивални аквазва. Эхъ, разивални! Гъа разивал тахъайтІа, хзандин агъвал яргъалди фидач.

Светади, халис чи патарин дишегълиди хъиз, ацукъдай чка къалурна ва къве чІални какахъай чІалалди завай жузун-качузунни авуна. Даирани вичин

«регъв» акъвазарнавач, ада гъа са къатда акъваз тийиз, зи тарифар ийизва, герен-герен, вич вердиш хъанвайвал, зи далудиз капаш вегъезва.

– Бес амай хзанар гъинава, севрен хва? – жузуна за Даиравай.

– Абуру ваз пакамахъ аквада, – жаваб гана ада хъуьрез-хъуьрез. – Бубадихъ авай «курмулар» вири дачада ава. Чпиз къилдин гъукумат тешкилнава абуру, къиле Маша аваз. Инал ада са вижевай хъуьруьн авуна. Ам вучиз хъуьрейди тиртIа, зун гъавурда акъуначир, амма «курмулар» хтулар тирди за къатIанай.

– Квез тIуьн гъида за, Дайка, – назик сес акъудна кайваниди алай чкадилай къарагъиз-къарагъиз. «Дайка» гаф ада ахътин милайимвилелди лагъанай хъи, са бубат буш рикI авай итимдивай адаз «ваъ лугъуз жедачир, амма Даир захъ элкъвена ва къилин ишарадалди гъидани? – лугъуз хабар къадай тегъерда килигиз акъвазна.

– Заз, валлагъ, гъич са кIусни гишин туш, – малумарна за. – Гъикъван неда пакамалай къулухъ? Къенин югъ анжах незни хъваз акъатна гъа! КIвалах тавуна жагъиз хъанайтIа пис тушир, – давамарна за, са уьтери хъуьруьн кваз хъиз. Амма жагъизвач. Ни гуда ваз?

– Ваъ, Светик, на чаз, лучше, къайи пивояр гъваш. Къе хътин чими юкъуз гъадалай хсан затI авач. – Тушни, дуст? – захъ элкъвена ам. – И пиводал рикI хъун зак Узенда акатай хесет я. Гъар юкъуз сад-вад бокъал галукъ тавуртIа, заз дуьньядикай михъиз пай атIанвайди хъиз жеда, валлагъ, – лап дериндай хъуьрезва кIвлин иес. ГъакI тушни, зи азизди? – хъуьтуьл ванцелди жузавза Дайкади.

– Ам ваз хъсан чида ви кар, – хъуьрезва Светани. – Заз анжах кичIезвайди ви чандиз са хасаратвал жез я. – ГъакI тушни къван? – захъ элкъвена дишегъли. Заз вуч жаваб гудатIа чир хъанач. Вири дишегълияр сад я, – фикир фена зи рикIяй хиьлдиз жуван паб атана. Абуру итимри ички ишлемишун гъикI хъайитIани инкар ийида хъи, ийида.

– Валлагъ, а кардай зи къилни акъатайди туш, – жаваб гана за са артух гъяз авачиз.

Къайи пиво «яру балугъдихъ» галаз хъвайидалай гуьгъуьниз зун «Чехида» кIвалерин къвед лагъай мертебада ксун патал ферикъат авуна. КIвал вич гъвечIиди тир, амма ина инсан патал вири шартIар яратмишнавай: чи дагъвийриз хас тир халичаяр цлара авачир, я адет яз язавай гишир алай чарарни ина авачир. Михъивилелди авунвай сувагъди, адан винелай янавай рангари и кIвалик са гъихътин ятIани вилериз аквадай ва рикIиз регъятвал гудай секинвал кутазвай. Ахвариз зун физвач, вучиз лагъайтIа чарадан кIвал гъана амукърай, гъатта жуван кIвалени, эгер зи мес алай чка дегишарайтIа, зун ахвариз фидач. Вилер мичIава за, гужуналди ахвариз эверзава, ам къвезвач хъи, къвезвач. И арада кIаник квай мертебадай заз Даиран «хухдин» ван къвезва. Зак са живи хъуьруьн акатна: рикIел чи са шаирдин гафар хтана:

**– Хухдин ванцел аватна зун ахварай:
И вак иниз атана жал цаварай?!
Фикирна за, ахтармишна, яб гана,
КилигайтIа ам къуншидин паб хъана...**

Фикирри зун яргал тир алатай йисариз тухузва... Ахвар зав агатзавач. За мад кье зинни Даиран арада хъайи рафтарвал тупалай хъийизва. Гьамни зун, дуьз лагъайтIа, сифте яз таниш хъайидалай инихъ гзаф вахт алатнава.

Гьуьлуьн са патай атай самолёт муькуь пата, руг цаваллаз, айрудрумдал ацукьна, саврух хъиз руквадин гул цавуз хкажна, акъван яргъаз тefена, акъваз хъана. Зи уьмуьрда им зун самолётда акъахай садлагъай сефер тир.

Самолетдилаь къарагъай руг, жинжи гар хъиз, чкадал элкъвена, гурмагъдай акъатзавай гум хъиз винелди хкаж хъана ва, ахпа ам, тIебиатда гъич тахъай къасарна, квахъни хъувуна. Анай эвичIайбуруз и гъакъикъатдиз ухшар тушир айрудурум лап чIехи алааматдин затI хъиз аквазвай, вучиз лагъайтIа абуруз и самолёт лугъудай алаамат сифте яз аквазвай. Жегъилар тирвилай азни, Шихазни, Нежеваз пад-къерех акунвачир, гъавилай чаз и самолётдихъ галаз алакъаллу кIвалахар са гъихътин ятIани суьгъурдин крар хъиз аквазвай. Ктабрай чаз чизвай хъи, самолётар ацукъзавай айрудурумар цементни ракъ какадарна гъазурнавай къаришмадал дуьзарзава, амма ина икI тушир: цавуз къарагъай руг квачиз, ина виринра пиши руквадин ва кайи къванцин хътин ниэр авай. Къуд пад къумлух я, инал-анал зкъечIнавай деведин цацар, кIватIи-кIватIар жез, алчуд жез, гарухъ галаз санал са патахъ физва. И цавай атанвайбуруз им алааматдин кIвалах я, вучиз лагъайтIа, ана, дагъларин уьлкведа, ихътин ниэр авачир. Узенда «чIехи пулар» гузва лагъайла, жегъиларни гъаниз атанвай.

– Гишин хъайила, къил атIана руфуна тур, лугъузва, – халкъдин мисалди. Гъавилай чун гъасятда лап сифте гъалтай пар дашмишдай машинда аваз посёлок галай патахъ рекъе гъатна, вучиз лагъайтIа чаз гъакъикъатдани гишин хъанвай. Гьуьлуьн и патай а патаз яхцIур декъикъада агакъун лап еке сир тир чаз пудазни. Къацу дагълар, гегъенш чуьллер, гуьзел тамар ва вацIар авай ЯркIи магъалдай атанвайбуруз и къумлух вилайт са къариба жуьре аквазвай. Ина вири затIарал: тарарални, кIвалерални, гъатта инсанрални кваз руквадин ранг ала. Зулун сифте къилер яз, рагъ алай югъ ятIани, гъвадик чин атIудай хътин хчивал ква, налугъуди и ракъинин нулар вири къецIил чкайриз сух жезва.

Столовойда авайбур вири гъерекатдик ква. Фу-къафун, хуьрек авай пIатIнусар гъилера аваз, абур столрихъ еримеш жезва. Гъа са вахтунда столрихъ галайбуру вилик эцигнавай хуьрекриз худ гузва. Залдин са пипIе авай буфетдай инсанри путулкайра авай са гъихътин ятIани хъвадай затIар къачузва ва лап еке иштягъдалди абур хъванни ийизва. Атанвай жегъилриз, иллаки азни Нежеваз, ихътин «аламатар» сифте яз аквазвайбур тир.

Шиха пудазни тIуьнар къачуна, вучиз лагъайтIа квай чIехиди хъуниз килигна харжилухдин пулар чна гъадав вуганвай. Яни гъам «чIехиди» тир – Чна са путулка чехир хъвайитIа, гъикI аквазва кезе? – суал гана «Чехида» вилера лутувилин хъвер аваз. Зун Нежеваз, Нежевни аз килигна. Икъван гагъда чна тIимил-шимил ичкидин дад такуна тунвачир. Мектбар акъалтIарай вечердал сад-къе истикан чехир дадмишнаь эхир.

– Чун акси туш, – тамам сад хъиз акъатна чи къведан сивяйни. Ихътин жавабдин ван хъайила, Шихан сивик акатнавай хъвер генани артух хъанвай, ам, гъатта са жуьредин ялтахвални кутун хъувуна, килигна вичин юлдашриз. Адан чиниз килигаьда фикирдай хъи, адаз лугъуз кIанзава: аквазвани кезе

пад-къерех акун гъихътин кар ятІа? – Тек къве йисан квелай чІехи ятІани, заз дуьнья акунва. Куьн «пад такур къерехар» яз ама. Ам къарагъна, буфет галай патахъ фена ва, нубатдани акъваз тавуна къачуна, са путулка гваз хтана. За тадиз истиканар гъана. Путулкадин хъалпагъ алудайла, адан кІуфай винелди са тІимил къван лацу каф хкаж хъана. Ших гила дикъетдивди путулкадин къвалал алай чарчиз килигна, са тІимил энгел хъана ва ахпа адай сес акъатна: – Ядаяр, им пиво я хъи! Ахпа ина хъайиди масад я. Чавай сакІани чак акатнавай хъуьрун къаз хъижезмачир, гъикъван гъилерин тупІар чъукъвезвайтІани, пІузарар кІасзавайтІани, чак акатнавай хъуьруьни вичин кІвалах ийизвай. Гила патарив гвай столрихъ ацукънавайбурни чаз килигзавай, абурун итижни артух тир, вучиз лагъайтІа ихътин чІагай хъуьруьнар са себелни авачиз арадиз къведачир эхир. Ших, лагъайтІа, ийир-тийир хъана, гаф-сес акъат тийиз, гагъ вичин гъилевай путулкадиз, гагъ хъуьрена чІаганвай чаз килигзавай. Гила белки ада вичизни дуьнья такунвайди, вични «пад такур къерех» тирди гъиссзавай жеди. Путулкадин къвалал кхъенвай «БУДВАР» гаф «чІехидазни» садлагъай сефер тир ван къвезвайди, вучиз лагъайтІа дагъларин уьлкведа ахътин пиво авачир. Гележегда чакайни пиводин дустар хъана: Будвар, Пильзенский праздрой, Дипломат кІвалай кими ийизвачир, амма бязи вахтара чна, чаз Шихакай хъел атайла, адаз «Будвар» лугъудай. Белки адаз хъелни къвезвай жеди, амма винел акъудна ада къалурдачир, пІузаррикай галачир хъвердай...

Чун галай столдихъ, гъиле хуьрекар авай пІатІнусни аваз, къакъан буйдин, тІимил расувал квай хътин чІарарин, вили вилер авай, гъаркъуь къуьнерин жегъил атана. КъелечІ рацІамрин арадай юкъ тІимил ацукъ хъанвай хътин кІанчІал нер аквазвай. Япар лагъайтІа, къвечІилар хъана, пурцух тир. Адал цементни нафт какахънавай хътин рангарин лекеяр алай спецовка, кІвачерални кІуфар винелди хъиз хкаж хъанвай хахулар алай. Пенжекдин хилерай виликди акъатнавай гъилерал лап гъа тупІарални кваз расу чІар алай. Чапла гъилин кІанчІал тупІунни къалурдай тупІун арадал хъиз ранг хамуник кутуналди къве гъарф СД кхъенвай. За абуруз фикир гудачир белки, эгер зи гъилелни МИША кхъенвачиртІа. – И касдини, за хъиз, аял чІавуз акъулсузвилин женжелвал авунва гъа, – хиял фена зи рикІяй.

– И чка азад яни, гадаяр? – хабар къуна атанвайда, чаз килигиз-килигиз. – АцукъайтІа жедани? – алава хъувуна чна гъич жавабни гудалди.

– Башуьсте, башуьсте, – лагъана Шиха гъасятда вичин лайихлувал къалуруналди. – Ацукъ, чка азад я.

Ада вичин пІатІнусда авай къапар столдал эцигна, пІатІнус гъайи патахъ хутахна ва ахпа агъайнивилелди столдихъ ацукъна.

– Аквадайвал, куьн цІийибур я, – лагъана ада, Шихан чиниз килигиз. Вичихъ галаз сифте рахайди гъам тирвиляй ам Шихаз килигнай жеди.

– Ваз квелди чир хъана къван? – суалдиз суал гана чи «чІехида».

– Куь паргалралди, – пІузаррик са живи хъуьруьн акатна жегъилдин. – Аквазвани квез: ина садни цІийи партал алайди авани? Им рабочий столовой я, дустар. Ихтилатрик къил кутунвайтІани, чи тІуьн акъвазнавачир.

ТІурар акъазвай тарелкайри чпин къариба жуьредин ванер ийизвай, амма садани и кардиз фикир гузвачир.

– Са-са пивояр хкин хъийидани? – жузуна Шиха, гъилевай тІур тарелкадин къерехдал эцина, гагъ заз, гагъ Нежеваз килигиз.

– Гьардаз са чехир хкваш, – ягъанат квай хъуьруьн авуна Нежева. – Са чехирдал пуд итимдиз вуч жеда кван? «ИТИМ» лугъудай гаф Нежева лап вижеваз илисна хъиз лагъанай. Белки адаз чунни итимар хъанва лугъуз кӀанзавайтӀа? Шихан чинивай яр къекъифна, адаз са вуч ятӀани лугъуз кӀанзавай, амма атанвайда: Ядаяр, куьн лезгияр яни? – лагъайла, кӀвачел акъалтнавай «ЧӀехиди» ацукъ хъувуна. Дуьз лагъайтӀа, и урусдиз ухшар авай гада лезгидал рахайла, зи итижни артух хъанай.

– Кун гъинай я? – суал гун хъувуна ада чна жаваб гудалди. Гьи райондай я?

Чи виридан паталай векилвал ийизвай Шиха жавабни гана ва алава яз, чун танишарунин лишан яз, тӀварарни къаз башламшна. Гила за къатӀизвай: гъакъикъатдани Шихаз, залай тафаватлу яз, са гъихьтин ятӀани артухан крар чида. Ада уьмуьрдин бязи месэлайрай фад къил акъудда, инсанрихъ галаз алакъаяр жагъурда ва фад рафтарвиле гъатда. Зи рикӀел, белки, таниш хъунухъ къведачир.

– Даир, – нубатдалди гьил чалди яргъи ийизва гадади. Адан гъиле зи гьил гъатайла, за зи гьил менгенайра гъатайди хъиз гьисс авунай. Адан гъиле гъакъван къуват авай кван. Гила за къатӀана, вучиз адан нер ва япар ханватӀа.

5

Фу-затӀ тӀуьна къецел экъечӀай чна Даиравай кӀвалахдин патахъай хабарар къаз башламишна, амма чи рикӀ регъятардай хьтин са жавабни чаз адавай жагъаначир. Анжах вири жавабрай малум жезвайди сад тир: пешекарар виринра герекзава. Гъинай гъидай чна пешекарар? И юкъуз чаз амукъайди са шумуд контордиз фин тир. Гъакъикъатдани виринра кадрийрин отделра гузвайди гъа са суал тир: гъи пешекар я?

Югъ акваз-такваз няни хъана. Рагъ акӀайла, садлагъана къайи шагъвар хкаж хъана. И къайивал адетдин гьалда гьиссна чна. Ам чал алай къелечӀ парталрин и патай фена, а патай акъатзавай. Чун жував гвай сумкайриз гьил авуниз мажбур хъана; анра авай тӀимил яцӀ квай хьтин парталдиз гьил авуна, са далдадихъ фена, абур жувал жедай чкадихъ чун тамарзлу тир. Нянин тӀуьн, къалаж фуни колбас, гъар са кардин гъавурда авай «ЧӀехида» посёлокдин юкъвал алай «Юбилейный» туьквендай къачунвай, амма гъина неда, гъатга ацукъдай чка къванни авачир? Я ина вокзал авач, я мугъманхана. Авай автостанцияни аэропорт (эгер абуруз гъакӀ лугъуз жеда тӀа) югъ няни хъанмазни агалзавай.

– Заз чида вуч ийидатӀа, – лагъана Шиха вичиз хас тир куьлуь зиреквал кваз. – И куьче къуна фида чун, са общежитие гьалт тавуна амукъич чал. ТӀалабда комнедантдивай са йифиз чкаяр гун. Белки са регъим авайди гьалтин. Ада и ихтилат ийидайла, заз акӀ жезвай хъи, гъакъикъатдани чкаяр чаз жагъанва ва чун гъана ферикъат я. Чун физвай куьчени и посёлокда виридалайни гъяркъуь, гуьрчег куьче я. Ина къве патайни зурба столбаяр акӀурнава, абурун къилерал винелай хъалпагъар алай зурба фонарар эцигнава; лугъудайвал, чилел аватай рабни ина аквазва, куьчедин къерехра тарар акӀурнава, михъивални ава. Амма акӀурнавай тарари буй гузвач, вучиз лагъайтӀа абуруз яд бес жезвач.

Са общежитини чал гьалтнач. Куьчедин лап вини къиле амайбуралай чӀехи са дарамат ава. Адан вилик квай гъвечӀи майдандал са шумуд зурба

фонар кузва. Килиагайла чир жезва хьи, им зурба контора я. Гьакъикъатдани гьакI хъана. Им УКЭБ (Узеньская контора эксплуатационного бурения) тир. Къайи шагъвардикай далдаламиш хьун патал чна и дараматдин вилик квай къурак акъвазун къетIна.

Гьакъикъатдани иник шагъвар квачир. Са гьал секин тир. Нежева пIапIрусдиз цIай яна. – Къала сад завни, адак вуч тIям кватIа килигин, – лугъузва Шиха вичин гьил гьиливай гуьцIиз, Нежев галай патахъ камар къачуз. – Пис затI тиртIа ам чи хуьре авай Адиширина акъван рикI алаз чIугвадацир. Гьакъикъатдани чи хуьре Адиширин лугъур тIвар алай кас авай. Ада вичин яшинда гьамиша тенбек чIугурди тир, вични гьакIанди ваькъарачип квайди. Адан тенбекдикай хуьруьнбуру къисаярни кваз ахъайдай. Инал зи рикIелни сад хтана.

ГьикI ятIани Адиширинан къунши Мизедин пIапIрусар куьтыгъ жеда. Йифен вахт тир. Лугъудайвал, цIапарал цIай акъалтда Мизедин. КIвал тирвал къекъведа ам пIапIрусрихъ, белки виликрай эцигай муг аватIа лагъана, амма санайни жагъидач. Гьавалат жеда папал фена Адиширин бубадидай са пIапIрусдин тенбек гьваш лугъуз. Пара шандакъарна папа физ такIанз, амма чара хъанач-гьуьлун гьуьжуьм гужлу хъана. Фена дишегъли къуншидал ва са арадилай хьиз хтана: Ма, ваз идакай дарман хъуй ам михъиз ви рикIелай фидайвал, гьа и зегъер патал йифен вахтунда кIвалевай дишегъли чарадан варцел ракъурдай итим жедани? – вичин наразивал къалурзавай ада. Адиширин бубади лугъузвай ваз: ПIапIрусдиз цIай ягъайла, тумунал шапка эциг, – алава хьувуна папа амалдарвилелди.

Жегъилвилай тирни, я тахъайтIа пIапIрусдихъ къарихвилай тирни чидач, Мизеди папан гафариз фикир ганачир. Тадиз пIапIрус ацIурна, чукIул жагъай аял хьиз шад хъанвай Мизе айвандик экъечIна, цIай кутуна пIапIрусдик ва гьа вич вердиш хъанвайвал, дериндай фитIинна. Мад ана хъайиди масад тир: гум туьтуьна акIана, нефес къаз башламишна. Мизедик ахътин уьгъуь акатна хьи, вилерай тIуб-тIуб накъвар къез башламишна. Анжах гила ам гьавурда акъуна хьи, вучиз Адиширина тумунал шапка эциг лагъанайтIа...

И агьвалат рикIел хтанвай зак са живи хуьруьн акатна.

– Ана вуч хъана, мирес, вуна чинебан хуьруьнар ийизва хьи? – жузуна Шиха завай. Гьакъикъатдани чун яргъал тир миресрикай жезвай.

– Ахътин хъайи затI авач, мирес, – жаваб гана за. Адиширина Мизедин «тумунал шапка эцигай» вакъиа хтана зи рикIел. Гила жувни мукъаят хьухъ, вунни ам чIугунин карда са зурба устIар туш, – ягъанат квай хъверна хьиз давамарна за. – Къала сад завни, – элкъвена зун Нежевахъ, – виридаз хъайи кар жуваз мехъер я.

Чна, куьлуьз-куьлуьз, галачир хуьруьнар ийизвай. Мад вучдай къван, вахт акъудна кIанзавай, Амни, баркаван, бязи дуьшуьшра акъван яргъал фида хьи, инсандин рикI хурай акъатун мумкин я. Амма бязи вахтара йикъакай сят, сятиникай декъикъа жеда. Гьавилай тушни лугъудайди: Вири вахтуниз табий я, вахт-са куьнизни.

Садлагъана дараматдин зурба ракъ ахъа хъана. Анай къакъан буйдин, яру чин алай, чIарар яру хнада тунвай, бедендик лап вижеваз яцI квай дишегъли экъечIна. Эгер къулухъай адаз килигнайтIа, садани ам дишегъли я лугъудачир.

– Куьн вужар я? Къез инай вуч кIанзава? Ахлад инлай, тахъайтIа за

милицайриз эверда, – итимдиз хас тир ванцелди рахазва ам чахъ галаз. – Уълкведа рикI хкIунвай къванбур вири иниз къвезва. Налугъуди инал къел кIвахнава, – давамарзава ада вич экъечIай ракни акъал хъувуна ва аниз далу яна хъиз.

– Багъишламша, гъурметлу кас, чун я къачагъар туш, я угърияр туш. Эгер и Узень лугъур чка куь хсусиди тирди чидайтIа, чна иниз са камни къачудачир. Чун жуван къил хуьз ва ватандин умуми зегъметдик жуван пайни кутун патал атанвай комсомолар я, – жаваб гана «чIехида» лап кутугай лайихвилелди. Инал адан рикIел комсомолар гъикI атанатIа, зун тажуб хъанай, вучиз лагъайтIа комсомолдихъ еке силливал авай, ам уълкведин жегъил дамах тир.

– Инал акъвазунин себеб лагъайтIа чахъ фидай чка тахъун я. Къе атана иниз чун дагъларин уълкведай, нисинилай гатIунна и посёлок тупIалай авуна кIвалах жагъурун патал, амма, гъайиф хъи, санани къабулзавач кеспи квач лугъуз. Им далда я, гъавилай чун и чуьлдин къайи шагъвардихъай чуьнуьх хъанва

– Квевай жез хъайитIа. чаз са куьмек ая ман. ГъикI лагъайтIани, куьн чкадин инсан я. Чнани куьне авур хъсанвал рикIелай алуддач, – лагъана за, Ших кис хъуникай менфят къачуна. Дуьз лагъайтIа, эхиримжи гафар лугъунал зун са тIимил пашманни хъанай, вучиз лагъайтIа чавай адаз гъихътин хъсанвал ийиз жедай къван?!

Зи рикIяй феи хиял къатIайди хъиз, дишегълидин сивик хъвер акатна. Гила за адан сиве авай хъипи металлдин сарар къатIана. Адалайни гъейри адан ченедин са патал хъиз са вижевай шуьтруь маталай, адай экъечIнавай 2-3 чIар яргъи хъанвай, вучиз ятIани дишегълиди абурун аявал авунвачир.

– Квелей вуч хъсанвал ийиз алакьда къван, неречIар? – ракIар ахъайиз-ахъайиз лугъузва ада. – Гъахъа къенез, дав жеда куьн тахъайтIа и шагъвардал. Ам лап гъа уьлгуьчдилай хци я гъа.

Чун и зурба дараматдин дегълиздиз гъахъна. ЭрчIи патахъай мичIи яру рангунин тумаж хъипи еке къилкер галай михералди алкIурнавай ракIарал «приёмная» кхъенвай. Дишегълиди анин ракIар ачухна, вич чи вилик кваз аниз гъахъна. Ина хъсан михъивал, къулайвал авай. Пенжердин вилик эцигнавай са акъван еке тушир столдал гуьрчег вазада аваз цуьквер эцигнава. Столдин са патал хъиз кхъинардай машинка ала. КIвалин юкъни-юкъ къве патайни стулар агуднавай еке столди къунва. Са пипIяй винелди са шумуд хел алай вешалка акъвазарнава. Иниз атай касдиз иесдин тамам гъил ина авайди тестикъ жезва.

– Ацукъ, комсомолар, – буйругъна дишегълиди ягъанат квай сесиналди. – Куьн куьцIенвайди лап гъа буьркъуьдазни аквазва. – Зун Нина Михайловна я, инагар хуьзвай къаравул. Чнани гъарда вичин тIвар лагъана.

– Жинжи тухурай куьн. Са Мегъамедалай гъейри куь тIварарикай зи рикIел садни аламукъдайди туш. Вири куьн Мегъамедар я, чун Иванар хъиз, – алава хъувуна ада. – Яни куьн иниз кIвалахиз атанвайбур я ман? – давамарна Нина Михайловнади вичин «силис» чун ахтармишдай тегъерда килигиз.

– Эхъ, тамам сад хъиз акъатна чи пудан сивяйни. КIвалахиз атанва чун, амма кIвалах жагъизвач, – рахазва Ших. Эгер ина кIелдай чкаяр аваз хъанайтIа, кIелни ийидай. И гадаяр (ада вилерин ишарадалди зунни Нежев

къалурна) цѝи школа куътягнавай гадаяр я. Кѝелунрик акатнач: конкурсрай фенач, гъавилѝай кѝвалахуниз мажбур хъанва. За, лагъайтѝа, пединститутда къвед лагъай курсуна заочно кѝелзава, – са тѝимил дамах гъаз рахазва Ших.

– Кѝелдай чкаяр ина гъелелиг авач. Белки гележегда жеда, – рахазва дишегъли гагъ садалай, гагъ масадалай вилер алуд тѝийиз. И контордикайни куъне умуд атѝутѝ. Кепекар гъаф гузвайвилѝай, ина алтѝушун гъаф я. Къезвайбурни хъсан пешекарар я. Къара фѝялеярни мастерри гъарда вичин тяфедикай, я тахъайтѝа мукъва-къилидакай хъзава.

– Чунни ви мукъвабур хъурай ман, са куъмек ая чаз, – регъуыз-кичѝез акъатна зи сивѝай.

– Куън хътин мукъвабур анжах къарачийрихъ ава, – галачир хъуъруън авуна ада мад вичин хъипи сарар къалуриз. – Кондратова заз яб гудани? Ам гъаф кѝеви кас я. Ягъанатар къабулдайди туш. Цѝухъай хъиз кичѝеда адахъай виридаз.

– Ам вуж я? – хабар къуна Нежева.

Дишегълиди, сиви чуъкъни тавуна, вич ацукънавай чкадиз акси яз авай зурба ракѝар къалурна. Анал: КОНДРАТОВ ВЛАДИМИР НИКОЛАЕВИЧ – кхъенвай. Чун гъасятда гъавурда гъатна: ам и идарадин чѝехиди тирди.

Свах тѝазвайдаз далдамрин ван къведач лугъудайвал, чаз авайди чи кѝвалхдин дерт тир.

– Яраб са къадай чка авач жал, Нина Михайловна? – жузуна за арадал атанвай секинвал чѝурна.

– Къез вуч аватѝа чидани, – жаваб гана ада гила, сесиник умудлувилин тах кутуна, куъне экуънахъ малуматар кѝела. Абур куъчейра инал-анал, гъатта экверин шалманрални кваз ала. Гъа малуматрай къез гъиниз вуж герек ятѝа жагъида.

Йѝиф физвай. Гишинни хъанвай, ахварни агалтнавай чахъ. Эхирни къаравулдивай ихтияр къачуна, чна фу тѝуън къетѝна. Шиха сумкадай къалаж фу, колбас, хуърѝай къведайла тунвай ниси, ругур картуфар ва маса зун-вун акъудна, столдал суфрадин ериндал газетар экѝяна, хци чукѝулдалди фу, колбас атѝуз башламишна. Чна Нина Михайловнадиз фу тѝуън теклифна. Ада хев кутазвачир. Эхирни ниси хипенди я лагъайла, ада са гъвечѝи кѝус нисини фу къачуна.

– Къез вуч аватѝа чидани, жегъилар? – рахазва ам, фуни ниси гъиле аваз, кѝвачел къарагъиз-къарагъиз. – За квел еке ихтибар иѝизва. Авайвал лагъайтѝа, заз квекай хъсан фикир хъанва, гъавилѝай зун кѝвализ хъфида. Куъне йѝиф гъа ина акъуда. Гъикѝ лагъайтѝани, куъчедилай инаг хъсан я. Амма за гъаф тѝалабда: гада-гудивилер иѝиз тахъуй. Зун кѝвалахдилай чукурдайвал тахъуй. Къве йѝис я амайди пенсидиз фидалди.

Нина Михайловна хъфена. Чна нянин нагъарни куътягна. Нежева, вич вердиш хъанвайвал, пѝапѝрусдик цѝай кутуна. Чи «чѝехидай» къал акъатна.

– Алад, фена къежел чѝугу а зегъримар. Ина лап кѝфир ни гъатда, – буйругъ гудай сесиналди лагъана ада.

– Гъатайтѝа пакамдалди ахкъатда ам, – башламшна Нежев акси яз рахаз. – Къежел мекъизвайди аквазвачни ваз? – вич гъахъ иѝиз алахънава ам.

– За ваз ам чѝугвамир лугъузва. Инсанди чал ихтибарна, секин жедай чка гана, хатур авуна, вуна а хатурдин юкъвал къацѝурзава. Пакамахъ секретарша атайла, ина ни аваз акуртѝа, ада гъасятда директордиз арза иѝида. Им Нина

Михайловна кІвалахал аламач лагъай чІал я. Ви кбили кІвалахзавани? – хъел къвезва гила Шихаз. Нежева адан гафариз гъич са кІусни фикир гузвач, акси яз, пІапІрусдай туп-туп гумар акъудзава. Гила завайни эхиз хъханач.

– Яда, экъечІ ам гваз инай, я тахъайтІа гадра ам. Къарагъна зун алай чкадила. Гила ада мад са чуькни хъувунач: рак гелячна фена къецел, къена вичин пасар, хтана къенез.

Квай «чІехид» хъуниз килигна, Шиха ксун патал стол вичиз хкъана, чаз, азни Нежеваз, амукъайди гъардаз къве стул хъана, чебни гъакІанбур, винелай парча алачирбур, хъухъвайбур. Чара хъанач, йиф акъудна чна гъа стулрал. Анжах гила за гъисс авунай хайи кІвалин чимивал, адан къулайвал, мегърибанвал. Гъакъикъатдани авач инсан патал хайи кІвалелай играми затІ.

6

Нина Михайловнади лагъайвал хъунни авуна. Са малуматдай чаз акуна хъи, СМУ-3-диз гъар жуьредин фялеяр ва бетонщикар лазим я. Мад фикирдай кар амачир. Белки кІвалах жагъун тавунихъай кичІела тир жеди, белки чун бегъем гъавурда тахъун тир жеди, гъар гъикІ ятІани, халкъди лугъудайвал, чун лап гъа «кицІер алажизни» гъазур тир. Амма бетошщик вуч кеспи ятІа чун ахпа гъавурда акъунай.

Посёлокдин къерехда лап зурба холодильник эцигзавай. Адан къавун майдан зур гадила. Артух тир. Къене патаз са шумуд вагон санал гъализ жедай адан. Чин, бетонщикрин, пеше гъа холодильникдин къава бетон цун тир. Къав тирвал плитаяр вегъенва, абурун винелай, къир цана, рубероид экІянава, гъадан винелни шуьшепамбаг вегъенва, ахпа симерин сетка. Гъа сеткадин винелай тамам 10 см-дин яцІувал аваз бетон цазва чна. Гъа икІ къве къат. Самосвал машинри гъар патахъай бетон гъиз, ракъукай авунвай зурба чанахриз ичІирзава. А чанахар, лагъайтІа, зурба кранри къавал хкажзава. Чна бетон лопаткайралди носилкайриз вегъез, къавун юкъвахъди дашмишзава. Ахътин вахтар жедай хъи, кІвачел алай хахул ботинкаяр(махсус алух чаз лап хъсанди ганвай) сеткадин хкис хъанвай къилерихъ галкІайла, жув чинихъди алуькдай. Иллаки югъ нисинилай алатайла кІвалах авун четин жедай.

– Чаз вацра гъикъван мажиб акъатда? – суал гана за садра чи бригадир гада Володя Дубининаз. Адан фамили гъакъикъатдани вичин буйдихъ галаз къадайди тир, вучиз лагъайтІа адахъ тамам къве метрдихъ агакъна буй, метр алай хътин гъаркъуь къуьнер авай. Ам халис мегъуьн тар хъиз аквадай, кІамукъзавайбур анжах хилер тир.

– Гъикъван акъатайтІани вири види я, – жаваб ганай ада ягъанат квай сесиналди.

Чи бригада жегъилринни-комсомолринди тир. Гъа вахтара ихътин бригадаяр муд тир. Гъукуматди жегъилриз еке ихтибар ийизвай. Чна къавуз бетон ялдайла, кІаник квай мертебада рушари сувагъар ийизва, харат устІарри рак-дакІар кутазава. Садбуру холодильникдин къене пата ракъун рехъ туькІурзава. Са гафуналди, къуд пата кІвалах ргазва. Гила, са шумуд югъ алатайла, чухъ танишарни хъанва, кІвалахизни ашкъи артух жезва, вучиз лагъайтІа гъикъван залан тиртІани, кеспидив вердиш жезвай.

Варз алатна. Са юкъуз кІвалахзавай чкада ван чкІана, бес къе мажибар гузва. Им чун патал лап еке муштулух тир, вучиз лагъайтІа кІвалаяй къведайла гвай кепекар куьтягъ хъанвай ва тІуьн патал чи «чІехида» бригадирдивай 20

манат буржни кьунвай. Туьн чна нисинихъ столовайда ийизвай, нияниз кIвале гьазурзавай. Гьеле хуьре амаз садрани за туьн гьазурайди туширтIани, ам гьазурун зун патал четин тушир, амма кьапар чуьхуьн...

Ингье, атана кассир мажибар гуз. Прорабдин кабинетдай гузва ада пул. КIвалахдилай гуьгьуьниз учира гзаф хьана. Акъвазнава чунни учирда.

– Яраб гьардаз са 150 манат кьванни кьведач жал? – явашдаказ, кьвалав гвайбуруз ван тежервал лугъузва Нежева.

– 150 манат патал зун иниз кьведайни кьван, вични бетон чIугваз? – лап тестикьардай кьайдада рахазва Ших хьуьрез-хьуьрез. – Гзаф агайтIа, артуханди заз хьурайни? – давамарзава ада заз килигна, вичиз закай шерик хьана кIанз.

– Эхъ, зун тух хьана, вун тир амайди. Вун тух жез тахуй гьа, – туьгьметзава Нежева, амалдарвилелди. Ших, Нежева лугъузвайвал, нефс авай кас тушир, акси яз, ам гьил ачух, мерд гада тир. Эгер вичив са кепек гумаз хьайитIа, ада ам чат кепекриз элкьуьрна масабурузни гудай. Спортдал адан гзаф рикI алай, иллаки футболдални хоккейдал. РикI алаз кьачудай газетни «Футбол-хоккей» тир. Са ниянихъ чун кIвалахдилай хквезвай. Газетар гузвай киоскдин патав агакьайла, Ших садлагьана акъваз хьана, шалвардин жибинриз гьил авуна, кьуд кепек акьудна. Газет кьачун патал са кепек бес жезвачир.

– Кепекар гвачни? – жузуна ада чавай.

– Ваъ, – лагьана Нежева, – зав гвач.

– Вавни гвачни? – элкьвена ам захъ.

Зи хурудал алай хьултухдин тIекв акъатнавай чкада астIардинни чинин арада са кепек авай. Ништа ам ана мус авайди тиртIа. Вични ам акIанвай, акьудиз жезвачир. За Шихаз ам кьалурна. Алахьна ам кепек акьудиз кIанз, амма акьудиз хьанач.

– Куьн инал акъваз, – лагьана ада чаз, – зун исятда хкведа, Ам ракъ акур жин хьиз квахьна. Са арадилай чуруяр твадай лезвие гваз хтана. Гьадалди пенжекдин астIар атIана, анай са кепек акьудна, кьачуна вичиз «Футбол-хоккей».

– Пагъ, – лагьана Нежева, – акьван зегьметар чIугуначиртIа, за ам кьуд кепекдихъ кьачудай хьи.

– Ви чин калин чин хьиз кIеви тирди чидайтIа, за вав гьа кIвалах ийиз тадай.

Ингье, учир чал агакьна. Кьачуна чна мажибар – 250 манат гьар сада. И кьадар пул заз садрани акурди тушир. Чун цавук хкIунвай. А вахтара им зурба пул тир. Ихьтин пул гьиле гьатайла, бетон чIугуна хьанвай галатунарни чи рикIелай фенвай. Гила са шумуд югъ чун патал еке сувар хьанай.

Ял ягъун патал посёлокда са акьван кьулай шартIар авачир. Са зурба клуб, спортзал ва кьуьлерин майдан тир авайбур. Мекьи гьаваяр авайла кьуьлерни акъвазарзавай. Амуькьзавайди я кинодиз фин, я спортзалдиз фин тир. Мукьвал-мукьвал физвачиртIани, анриз чун физвай. Сад-кьве танишни хьанвай чаз. Иллаки чахъ гзаф агайди милициядин сержант Коля тир. Адан папа, Валяди, чи бригадада сувагъчи яз кIвалахзавай. Умун кьилихрин, масадан рикIикай хабар кьадай гада тир и Коля. Вичелай алакьдай вири куьмекар гудай ада инсанриз. Спортзалдиз фейила, адет яз, чал Даир гьалтдай. Чун акурла адаз, халкьди лугьурвал, «ламраз руьхъ аур хьиз» жедай. Са жерге лацу сарар кьалуриз, северен тапацар хьтин гьилерни

вилик къуна, ам къаншардиз къведай ва, – ГьикI я куьн, ватанэгълияр? – лугъуз, нубатдалди чи гъилер къадай. Какахъдай гада тир ам. Ялтахвал, фурс авун, дамах къачун адаз чидачир, амма авай гаф ада чинал лугъудай.

Са нянихъ чун пудни кинодай хкъезвай. Чуьлдай къезвай шагъварди чукIулди хъиз атIузва. Ихътин шагъвар, – гъатна зи мефтIеда, – зи Дагъустанда гъич садрани жедайди туш ва за, аял яз, зун терс хъана, за цIингавар хкадарай хайи хуьруьн уьруьшар рикIел хкизва: Агъа ягъв, Вини ягъв, Купул булах, Мукъман булах... Гила ина за жуван ЯркIи чилин гуьзелвал гьисс ийизва, вучиз лагъайтIа зун адахъ, адан мензерайрихъ, къацу векъин уьруьшрихъ тамарзлу я. Зун вердиш я, жуван куркачIрик къацу чичIекар кутуна, са тIимил цIвегъни алава хъувуна, акъалнавай тинидин къве чкал сад-садал алкIун тавур къве афардив. Зун вердиш я хуьруьн виликай авахъзавай вацIай къур къве «спелчи» маса гадайриз къалуриз, фурсар авунив. Зун вердиш я дагъдай гъайи сварарикай (яркIари абуруз хъверер лугъуда), серкин рикIерикай авунвай камбардив. Мад ибурулай лезетлу вуч ава къван?! Вични гатуз, цавай цIай къвазвай чIавуз. Къурай як кутуна чранвай цикIендин дад вуч я?! Ибур вири са легъеда зи бейнидиз яна...

Хтай мажибрихъ къачур чими курткаяр алайтIани, мекъивили вичин кар аквазва. Чими залдай экъечIнавайвиляй тир, белки, зак лап вижеваз зурзун акатнава. Чи ихтилатар къежел алай мекъивиликай тир. Чи патав гъаз физвай жегъил дишегълиди чи ихтилатриз шериквал авуна ва лагъана: – Куьн жегъилар я, гиламаз мекъивиликай рахун са тIимил къван дуьз туш хъи, мекъи ина виридаз жезва, амма къве кепек къазанмишун патал инин рехъ садан рикIелайни алатзавач. Зунни, гъа куьн хъиз, вил къве кепекда аваз атайди я, амма а кепекар ина ксай месик жагъизвач. Мекъивилизни дурум гана кIанзава ина, къумадизни. – Дишегълиди кам къана. Ам са вад камунин мензилдиз чалай алатайла, Шиха, адаз ван къведайвал «холодно» лагъана ван акъудна.

– Са куьнални завай ваз куьмек жедач, жегъил кас, – чахъ элкъвена ам, – кIвале итим ава. Лугъумир къван, дишегъли Шихан ишарадин гъавурда акъунай. Гуьгъуьнай чир хъайивал, ам лезги яз хъана. Гила Нежевани за, Шихакай хъел атайла, икъван гагъда лугъузвай «Будвардилай» гъейри «холоднони» лугъуз хъана. Вичик гъаф хуькуьрайла, адаз хъел къведай. – Къейи хваяр, за куь кеченаз ийида гъа, гъарда жуван кIах хуьх, тахъайтIа за куь «хапIа недай фабрикар» чукIурда, – лугъудай ада. Амма чаз чизвай: гъакъикъатда адаз хъел къезвачир.

7

Инсанри, чпин къил хуьн патал, гъар – гъихътин хъайитIани рекъер жагъурда. Гъихътин итим ва я дишегъли хъайитIани хъурай, пулдихъ галаз алакъалу тушир кас жедач. Советрин девирда (ибур вири зи рикIел хкъезва къатканвай чкадал) са вишни къад манат фяле ва лежбер патал лап вини къилин пенсия тир. Чи къуншидал чалай яшдиз чIехи пуд кас яшамиш жезвай. Абур иниз чпиз пенсиядиз чара ийиз атанвайбур тир. Пара шад итимар тир абур, пудни музыкантарни тир: лап устадвилелди тар, чуьнгуьр ядай. Сада гъатта балабанни. Йикъарикай са юкъуз абурукай садан хайи югъ къейд ийизвай. Чунни и межлисдиз илифна, гъикъван лагъайтIани къуншияр тир. Ина заз икъван гагъда такур са касди иштиракзавай. Ам

юкьван яшарин, цџелен кџилериз рех янавай агъайна итим тир. Адан секин рахунри, межлисда вич тухузвай къайдади, алай пек-парталди-вирида ам са къуллугъдин сагъиб тирди шагъидвалзавай. Гъатта вичелай яшдиз чџехибуруни адаз гуьрметзавай. Адан тџвар Гъалим тир.

Межлислапгурлудаказкџиле физва. Авазрин ванеракъваззавач, къуьлерни, кџвале дар ятџани, давам жезва, тостарин и кџил, а кџил авач. Са арадилай акуна хџи, столдал ички аламач. И междисдин тахсиркарди хъултухдай мажникџ акъудна, 10 манатдин чар залди яргъи ийизва ва вилерин ишарадин куьмекдалди столдал алай ичџи птулкаяр ва пуд тџуб къалурна. Зун гъасятда адан гъавурда акъунай, амма за адавай пул къачуначир. Заз чизвай адахъ къуьзуь кџилий хъанавай вад велед авайди ва хзан дарда яшамиш жезвайди. Ада гъар са карда кепекар кьенят ийидай, гъатта чџугвазвай пџапџрусарни «ПАМИР» тир, чебни 10 кепекда авай. Белки вичиз акур дарвилерин нетижа тир жеди-ам завай лугъуз жедач. Пул за адавай къачуначир.

– Къецелай хтай за пуд путулка эрекъ столдал эцигайла, межлисдин иесиди кџил галтадна ва ам вичин къаншарда ацукънавай Гъалимаз килигна. Абурун вилери са гъихътин ятџани ишараяр авуна. Аквар гъаларай, абур къвед чеб чпин гъавурда гъатнавай. Вучиз ятџа.

– Я халудин, вуна и за вугай пул вучиз къачунач? – сес акъудна Мислима (межлисдин тахсиркардин тџвар гъакџ тир) ичкиди тџимил векъи авунвай ванцелди. – Ваз зун кесиб жез кичџе хъанани? Белки адаз мердвал къалуриз кџанзавай жеди, амма Мислим дарда авайди са заз ваъ, чаз виридаз чизвай. «Авадан хуьр гумадалди чир жеда» – лугъузва халкъдин мисалди. Адаз кепекрикай къитвал авайди, туьквендай ам хтайла, чир жедай: адет яз ада къачудайбур чай, кефир, шекер ва фу тир. Як, колбас ва маса кџибледин емишар къачун лап къитдиз жедай кар тир.

– Я Мислим халу, – акъатна зи сивяй, – бес чи зурба шаир, арифдар, инсанперес Эмина лагъаначирни: «И дуьнья са фана багъ я, куьне квез гуьрмет ая тџун». Чун гъелелиг жегъилар я, акъван игътияжни авач, нефсни. Им чи патай, (за и арада общежитида чи арада авай цал къалурзавай) къуншийрин патай ваз савкъват.

– Ваъ, – къарагъна Нежев столдихъай: – Мислим халу хътин итимар дуьньяда лап тек-бир авайди я. Абур къе ина, и алмасди хъиз гару атџузвай чуьлда, буругъда кџвалахиз хъун лазим туш. – Ахътин итимар анжах меркезда хъун лазим я. Абур чи даяхар я, чи абурар я. – Ша, чна Мислим халудин сагълугъдай са ...Нежев ярх хъана...

И межлисдилай гуьгъуьниз къве югъ алатна. Чна адет тирвал холодильникдин къава бетон цазвай. Залан носилкаяр ялдай къван гъилерикай гъулдандин цџилер хътинбур хъанвай.

– Ваз ругуд лагъай гурарин кџаняй са итимди эверзава, – лагъана бригадирди, – килиг, геж ийимир-премия атџуда за, – ягъанат квай хътин са хъверни авуна ада зи гуьгъуьниз.

Гурарихъди физ-физ зи рикџяй агъзур хиял фена: вуж хъурай зун герекди, вуч патал эверзава заз? – ва икџ мад. Чилел эвичџай заз «Волга» машиндин патав акъвазнавай ва вичин кџизилдин сас къалуриз хъуьрезвай Гъалим акуна.

– Гъикџ я, жегъил? – жузуна ада завай, зун незердай акъудиз-акъудиз.

Ацукъ машинда. Заз вун герек я, чун фидай чка ава, – дикъетдивди зи вилериз килигиз, лугъузва ада.

– Гьиниз фида къван, зун кІвалахал алайди я. Бригадирди фад хъша лагъайди я, адаз хъел къведа, – акъатна зи сивяй са тІимил чашвиш хъанваз.

– Адахъ галаз зун рахада, жув машинда ацукъ, – тІимил ван хкажна Гьалима. Ваз ам, Дубинин, са еке шейъ хъиз жемир, гьадахъни вичин зайифвилер авайди я. Акъах, – эмир гана ада машиндин рак ахъагъиз-ахъагъиз.

Захъ чара амукънач: муьтІуьгъ хъана зун.

Машин гъа чаз атай сифте юкъуз акур УКЭБ-дин вилик акъвазарна. – ЭвичІ, – эмирна Гьалима, ваз арза кхъиз чидани? – давамарна ада зи вилик акатна, физ-физ.

Чун гъа чна сифте йиф акъудай приѐмныдиз гъахъна. Жуваз таниш чка акурла, рикІикай са тІимил «гар кІвахъна».

Чарни ручка къала, Наташа, – лагъана ада – столдихъ вилик кхъинардай машинкани кваз ацукънавай, хъипи самар хътин чІарар авай жегъил рушаз.

– Ацукъ инал, – эмирна заз Гьалима, – кхъихъ. Ада лугъуз, за арза кхъена УКЭБ-дин директордин тІварцІихъ. Ам Гьалима вичи къуна ва зунни галаз ам къеѐел экъеѐна.

– Ваз нафтчийрин автобусар акъваззавай чка чидани? – хабар къуна ада завай лап къайгъударвилелди.

– Эхъ, – хев квачиз жаваб гана за, вучиз лагъайтІа гилани ада авунвай кардай зи къил акъатзавачир. Вучтин буругъ, вучтин бурильщикдин куьмекчи? – фикирар физвай зи къияй жува кхъенвай арза рикІеваз. «Гъилевайди ахъайна, цававайдахъ галтугзавай ахмахъ» – лугъузвай за жува жуваз.

– Пакамахъ сятдин иридаз гъанал ша, – алава хъувуна Гьалима. Вич контордиз гъахъ хъувуна.

Меслят хъайивал, зун гъанал фена. И чкадиз ПАС (пасадоочно-автобусная станция) лугъузвай. Зулун йикъан экуьнахъ, и ерийриз лайих тирвал, къайи ва къуру гар квай. Ада лап уьлгуьчди хъиз къеѐил чкаяр атІузвай. Ингъе, гъарнихъай, яд галукуьайла тІеквенрай акъатзавай къифер хъиз, инсанар автобусрин патарив кІватІ жезва. Гъарда вичиз таниш ксариз салам гузва ва гъилер къазва, амма заз салам гудай ва я гъил къадай са касни авач. И кардикайни заз са тІимл кІамаз жезва.

Са тІимл вахтунилай заз акуна хъи, зун галай патахъ вичин севрен еришралди Гьалим къевезва.

– Мекъизвани? – хабар къуна ада завай, гъич саламни гун тавуна, ва ахпа зи гъиликай къуна са пуд кас акъвазнавай чкадихъ ялна.

– Им ваз къвед лагъай куьмекчи, Мегъти, – рахана ам юкъван яшарин, аскІан буйдин чІулав, амма къалин спелар авай, чІулав рацІамрин кІаникай вили вилер килигзавай, чина берекатдин нур авай итимдиз. Ахпа Гьалима са-садан тІвар къаз, зун абурухъ галаз танишарна, ва заз зи буржи вуч ятІа Мегътиди заз лугъудайдан гъавурда туна. Вич маса машиндин патав физ рекъе гъатна. – А жегъилдиз спецовка гуз рикІелай алудмир гъа, Мегъти, ван хкажна хъиз алава хъувуна ада.

Инал кІватІ хъанвай са шумуд виш кас автобусриз хкаж хъана. Чунни акъахна са автобусдиз. Автобусар сад садан гуьгъуьнлаз рекъе гъатна. Зун

пенжердин патав ацукънавай ва и кьил, а кьил акван тийизвай къумлук чуълдал гьейранвалзавай. Дуъз лагъайтIа, ина гьейранвал ийидай са затIни авачир: къуд пад къум я, амни гару шткизва; девед цацар, хъцикьдин бармакар хъиз, гарун хураваз физва, анжах сифте сеферда деве аквазвай заз ам итижлу хъана. – Яраб ибуру и затIни авачир чуълдай вуч незватIа? – фикирзавай за. – Деве зурба гъайван я къван, адаз гъикъван суърсет герек я? Деведивай яхцIур юкъуз яд хъун тавуна эхиз жедайди заз чидай, амма тIуьн патал вуч ва гъикъван лазим къвезватIа чидачир.

Къуд патай аквазвайбур буругъар я. Садбур лап цавун аршдиз хкаж хъанвайбур, масабур зурба машинрал алайбур, пуд лагъайбурни гъвечи машинрин кIулавайбур.

Автобусди чун чкадал къван тухвана. Зурба КРАЗ-дин винел цIуд-цIикъвед метрдин къакъанвал авай буругъ акъвазнава, адан къулукъ яцIу турбайрин винел кIеви тахтайкай раснавай «муькъвер» ала, абурун винелни гъар жуьредин яцIувал авай турбаяр. Буругъ алай и машиндивай са цIуд метрдин яргъа хъиз резиндин чархар квай вагон эцигнава. Чун автобусдай эвичIайла, и вагондай са юкъван яшарин итим экъечIна ва чи бурильщикдихъ галаз къве келима рахана, вич автобусдиз хкаж хъана.

Чун са-сад вагондиз адан рактIарин вилик эцигнавай ракъун гъвечи гурарай винелди хкаж хъана. Ина хъсан чими я. Юкъвал стол ва стулар ала, къве кьиле къве тапчан ава, къве дактIардин арадал шкаф эцигнава. Михъивални авачиз туш. Ругулри кIвалахзавай чка я лагъана, къайдасузвал, авач. Анжах пIапIрусдин ни къвезва, аквар гъаларай инай экъечIай касди чIугунва.

– Гила чун мукъувай таниш жен, – лагъана Мегътиди зал гъил яргъи авуна. – Мегъти, куь бурильщик, Мешеди Семедов-машинист, Жамал Саралидзе – зи сад лагъай куьмекчи. Ахпа ам заз яргъалди килигиз акъвазна. Адан килигуни завай са вуч ятIани тIалабзавайди за къатIана: зани регъуьз-кичIез хъиз жуван фамил ва тIвар лагъана.

– Вуна икъван гагъда буругъда кIвалах авурди яни? – жузуна ада завай чи чIалалди.

– КIвалах авун гъана амуькрай, заз буругъ сифте сефер яз аквазва. За анжах цIи школа куьтягъна, кIелуник акатнач, – жаваб гана за. – Къве варз я ина СМУ-3-да бетонщик яз кIвалахиз. Гъалима зун иниз гужуналди гъана.

– Гужуналди? – ягъанат квай хъвер авуна Мегътиди. Иниз, халудин, акатай вуж хъайитIани къабулзавайди туш гъа. Гъалиманни ви арада мукъва-къиливал авани? – мад суал гана бурильщикди, зи вилериз ахтармишзавай саягъда килигиз.

– Ваъ, халу, ам заз са сеферда акур кас я.

Мегъти, гъакъикъатдани, за халу лугъудай яшара авай: кьилиз шекердин ранг янавай, пеле дерин шуьткъверар гъатнавай, хъуькъвен кьилера биришар авай, амма вич кIубандиз къекъведай ам. ЦIару вилери адан яшар авайдалай тIимиларзавай.

Адаз килигайла, Мешеди Семедов тIимил жегъил тир. Азербайжанви тиртIани, ам нугъат квачиз урус чIалал рахадай ва, адан рахунрай малум жезвайвал, ам савадлу кас тир: политикадай хъсандиз кьил акъуддай ада, кроссвордар регъятвилелди тамамардай, машинни адаз лап вини дережада аваз чидай.

Саралидзе къанни цѳуд къван яшар хъанвай жегьил итим тир. Ам гзаф умун, дугъри къилихрин кас тир, анжах рахадайла, халис гуржидиз хас тир нугъат кваз рахадай.

Бурильщикди вичин жибиндай са куълег акъудна ва ам вич къве дакІардин арада эцигнавай шкафдиз мукъва хъана, инихъ-анихъ вил яна (и арада заз акуна хьи, машинистди Жамалаз вил акъалзава), шкафдин ракІар ахъайна, анай лап цѳеп-цѳийи спецовкаяр акъудна.

– Инал ша, – захъ элкъвена ам гила урус чІалал. – Ибурукай жуван размер хкуд. И арада ада муъкъ юлдашризни са вил язавай, гъавилай Мегътидиз чпи-чпиз вил акъалзавайбурун амаларни акунай къван. – За гъич са чІуру карни авунвач, юлдашар, – лагъана ада. – Им мастердин буйругъ я. Идалай гъейри, квез чизвайвал, гъар цѳийиз къабулнавай рабочидиз спецовка гун чи буржи я.

Садаини са гафни акъат хъувуначир. Ахпа бурильщикди зун зи мажбурнамайрин гъавурда тунай.

За цѳийи спецовка алукина. И парталди зи рикІик квай нубатсуз гъалаба секинарна, вучиз лагъайтІа ихътин пенжек, шалвар, кІвачин къапар, белки, виликдай мехъерзавай жегьилдиз жагъидачир жеди. Идалай гъейри, хъсан памбаг янавай фуфайка ва къилел алукидай бармак, памбаг янавай шалвр-ибуру вирида зун лап чукІул жагъай аял къван шад авунай.

Аквaz-таквaz югъ нисини хъана, амма чна авур са кІвалахни хъанач. Зи кІвалахдин цѳийи юлдашар чарарал къугъвазва ва кумукъайдан япар гъиле амукъай чарарин къундахдалди гатазва. И къугъунин тІвар «Кинг» я, амма зи къил адай сакІани акъатзавач, зун гъакІан патан тамашачи я.

– Къугъун – къугъун я, – лагъана Мегътиди, столдихъай къарагъиз-къарагъиз, – фу недай вахт я. Анжах гила гишинвал гъисс авуна за. Гъисс авуникай са дадни авачир, вучиз лагъайтІа зав недай са затІни гвачир, я Гъалима къванни жувахъ галаз суърсет къачуникай са чуъкъни авуначир, гъавилай заз са тІимил кІамаз хъанай адакай.

Столдихъ галайбур вири жуванбур тир: къавкъазвиар, налугъуди, абур къасухдай хкъанава: сад лезги-бурильщик, сад азербайжанви-машинист, бурильщикдин чІехи куъмекчи-гуржи ва гила цѳийиз къабулнавай зун-гъвечІи куъмекчи лугъудай фикирди зак еке, вири залай яшдиз чІехибур, яни уъмуър залай гзаф акунвайбур, амма зав тІуън гвач.

Гъарда вичив гвай фу-къафун столдал эцигна. Къецихъ фена, гъилер чуъхвена хтана, абур тІуънив эгечІна, амма завай, регъувилай, столдихъ физ жезвачир. ГъикІ фидай къван жував затІни гвачир?

– Земляк, вилик хъухъ кван, – таъким ийидай жуъреда рахана Мешеди. – Ахътин ивинар ийиз хъайитІа чна вун чи коллективдиз къабулдач гъа. ГъакІ тушни, чІехиди? – элкъвена ам бурильщикдихъ.

– Гъелбетда, гъакІ я. Ина са регъуъвални хъана кІандач. Къе вав гвач, пака жеда. Ахпа чна ви фуни дадмишда. Вилик хъухъ! – эмирдай жуъреда рахана Мегъти.

Заз чара амукънач: белки столдихъ зун ацукъдачир жеди, амма гишинвили лап тади гузвай.

Югъни нянихъ элкъвена. Чна авур са кІвалахни хъанач. Смена дегиш хъана. Чун автобусда акъахна. Ам, автобус, са шумуд буругъдиз физва. Садбур эвичІиз, масабур-акъахзава.

Ингъе чун авай автбус са зурба буругъдин патав акъвазарна. А буругъ лап цавун аршдиз хкаж хъанва. Адан патав машиндал алай чи буругъ гъаклан са спичкадин къал я. Адан къеняй винелди хкаж хъанвай турбаярни лап яцубур я. Буругъдин кукIва хъиз гъвечIи хътин майданни ава. Гуьгъуьнай заз чир хъайивал, ам верховойдин чка я. Къуд патахъ гъилин лацар хътин канатар янава. КIаникни зурба техника ква. Зун, ам акурла, гъейран хъана амукъна, гъавилай, белки за машиндиз акъахзавай инсанризни фикир ганачир жеди.

– Ватандаш, вунни иниз акъатнавани? – таниш ван хъана зи япариз лап мукъувай. Садлагъана хиялрикай кватай заз акурди халис ахвар хъиз тир: зи вилик Даир акъвазнавай. Къасухдай хъиз, зи патав азад чка гумай. Ада вичин севрен тапац хътин гъиле зи гъил къуна ва зи патав секин хъана.

– Бес куьн пудни СМУ-да кIвалахал хъанвачирни? – гъасятда суал гана ада. – Иниз гъикI акъатна?

За кардин гъал хъайи-хъайивал адаз ахъайна.

– Гъалим пара хъсан касни я, хъсан мастерни. Ам ина виридан гъилерал алайди я. – Вунани дуьз кIвалахна, адаз яб гана, – рахазва Даир. Амма зи рикIик квай гъалаба тIимил жезвач: гъикI лагъайтIани, жуван юлдашривай, хуьрунбурувай къакъатун заз хъсан аквазвач. И кардикай за Даираз лагъана. – Вун пашман жедач, гада, мад сеферда секинарзава зун ада. Даир илигна рахазва захъ галаз, анжах зи рикIе авайди са фикир я: вучиз зун, а хъсан мажиб къвезвай чкадай акъудна, и чIулав, маркъула янавай, чкадиз гъана и Гъалима? Вучиз заз ихътин спецовка ганва? Вучиз чна къе са кIвалахни авунач? – ибур вири гъа са легъзейра зи къилий физвай хиялар тир. За гъа са вахтунда Даиразни яб гузвай. Ада, чибуру лугъурвал, вичин «хъархъу балабандик» къанавай. – Нефтяникар, – лугъузвай ада, – къе дуьньядин адалатни я, девлетни. – Чун хътин жегъилар и берекатдин майданда гъахъ тавуртIа, гъукуматдин эхир пуч жеда, чна гъар са кар чи партияди, регъберри лагъайвал авун чи къилин везифа я. Зун пара шад я вун чи нефтяник хъунал, – вичин хъипи сас къалурна ада ва гъил залди яргъи авуна, чун сад-садан къвалав гъайтIани. Зани са артух гъяс авачиз адан гъил къунай, вучиз лагъайтIа къе заз акур аламатдин кIвалахар сакIани завай къатIуз жезвачир: са карни буругъда тавун, заз ихътин цIийи спецовка гун, са кепекни харж тавуна зи кIвалахдин цIийи дустари заз фу гун-ибур вири зи бейнида къекъвезвай. ЯтIани зи яб Даирахъ галай.

– Ватандаш, – элкъвена ам захъ, – куьн гъи баракда яшамиш жезва?

– Чун цIуругуд лагъай, – жаваб гана за садлагъана хиялрикай хкатна.

– Тамам гъа чи патав гва хъи куьн, – живи пIуззарар ачухна ада, – лап гъа са къве виш метр мензил я авайди. Ахпа Даира мад «вичин регъвел вегъенвай», амма заз адан гафари гъич са кIусни дад гузвачир. Автобусдин дакIардай аквазвай шикилри зи фикирар лап дериндай чпел желб авунвай. Рагъдандихъ элкъвенвай йикъан шикилар ажайиб тир: къумлух чуьлда йигинвилелди физвай гару къумадин регъелар къарагъарзавай, абур чIунар-чIунар хъана михъиз чуьл тирвал виликди физвай, и чIунарин сиве, адет тирвал, девед цацар авай. Абур кIватIи-кIватIар жез, гарун хура гъатнавай, налугъуди, абур гуьнедикай авахъзавай хъицикъдин бармакар я. Са шумуд чкадал девейри чпин зурба къилер чиле туна цацар жакъвазвай.

Аквз-такваз чи машин посёлокдиз агакъна. Ам чун экуьнахъ акъахай чкадал акъвазарна, вири автобусрай инсанар эвичIзава. Яшарал гъалтайла,

абур гьар жуьре я: садбур яшлу я, масабур юкьван яшринбур я, пуд лагьайбур – жегьилар. Гзафбурал алай парталар нафтIади чIулаварнава. Фялеяр галатнавайди абурун кьекъуьнрай аквазва, ятIани абурун сиверилай зарафат-хъуьруьн алатзавач. Са гьихьтин ятIани кьеврягьвал ква абурун гьереатрик, кье авунвай кIвалахдин гевес ква абурук.

Зунни Даир машиндай эвичIна, чи общежитияр галай патахь рекье гьатна. Гилани ада ийизвай ихтилатар буругьрикай ва ана ийизвай кIвалахрикай я, а кIвалахрин менфятлувиликай я. Гила за Даирахь дикъетдивди яб акалзавай, вучиз лагьайтIа ам мажибрикай рахадайла, зи итиж артух хьанвай. Жечни бес, кье вишелей виниз мажиб кьачузвай зун иниз, буругьдиз, гьун ва ина заз вуч мажиб жедатIа чир тахьун, тамам са йикьан кьене са кIвалхни тавун-ибур вири заз алааматдин крар хьиз аквазвай. КIвалах тавурла мажибни гун тийрди заз чизвай эхир.

Чун Даир яшамиш жезвай баракдив агакьна.

– Вун захь илиф, ватандаш, – элкьвена ам захь, – им зи макан я. – Зун гьа ина яшамиш жезва. Гьарда са шуьше пивони хьвада чна. Чидани ваз кIвалахдила галатна хтайла хьвайи пиво гьикьван мефятлу ятIа? – лугьзува ада зи вилериз килигиз ва зи кьуьнтелай кьуна вичихьди ялиз-ялиз. – Хьсан балугьни ава кIвале.

Зун рази хьуниз мажбур хьанай, вучиз лагьайтIа Даира ийизвайди гьакIан «кьушкьун теклиф» тушир, ада рикIивай теклифзавай.

КIвализ гьахьайла, зун тажуб хьанай. Ина гьар са затI вичин чкадал ала, михьивал лап вини дережада ава, пенжерда са шумуд гуьрчег цуьк эцигнава, кье патайни тIарам нехишрин пердеяр куьрсарнава; чилик, лагьайтIа, куьгьнеди ятIани хьсан халича вегьенва. Кравутни халис кьайдада тукIуьрнава. КIвалин пипIени махсус шкафда умывальник ава. Юкьвал элкьвей стол, адан винелни лайихлувилелди экIянавай суфрадал яд авай графинка ала. Са гафуналди, кьерехдай атай зун хьтин касди фикир авун мумкин я ина халис дишегьлидин гьил ава. Чин-гьил чуьхвейдила гьуьгьуьниз Даира кIвалин пипIе эцигнавай гьвечIи холодильник ахьайна, анай пиводин шуьшеяр ва кьурурнавай балугь акьудна, чукIлдалди адакай шуькIуь зулар атIузва. И карни ада акьван мукьуфдивди ийизва хьи, акурда фикирдай: и касдихь тамам тежриба ава. Авазни авай адахь и тежриба. Гьакьикьатдани, Даира лагьайвал, пиводихь хьсан тIеам галай.

Зун жуван кIвализ, салам гана гьахьайла, Шихни Нежев кьумарал кьугьвазвай. Им абурун рикI алай кар тир. Гьар са мумкинвал хьайила, абурун гьиле аквадайбур кьугьвадай чарар тир. Гьатта бязи вахтара кепекарни эцигдай абур и кьугьунал, амма зун абур ийизвай и кардиз лап рикIивай акси тир. Йифиз геж ксуз месик экечIайлани абур чараривай кьакьатдачир. За чпиз эквер хкудун патал гьарагьар авурла, газетдик цIай кутуна, гьадан экуьнал кьугьун давамардай абур. Зун акурла абур кьведани кьугьун акьвазарна. Са гафни акьат тийиз, мягьтелвални, пехилвални какахьай тегьерда заз килигиз акьвазна.

– Вуна цIийи кастумар мус кьачуна? – гьейранвал квай гьарай акьатна Нежевай.

– Вав пул гумайди тушир кьван? – гьа жуьреда хабар кьуна Шихани. Гьакьикьатдани зав кастумар кьачудай кьван пул гумачирди абуроз ашкара тир, амма аквазвай субут карди абур мягьтеларнавай.

– Им кастумар туш, хва текьей «гьитIгьитIар», им чилий нафт

акъудзавайбуруз гузвай спецовка я, – дамах квай ванцелди фурс гваз лагъана за. Абур къведни кърагъна зи птав атана, гъар патахъай элкъвез-элкъвез заз тамашиз акъвазна. За хуьруьнбуруз къе акур агъвалатрикай ахъайна. Абуру, сивер ахъа хъана, яб акалзавай. Буругърикай, ана кIвалахзавай инсанрикай, авай техникадикай рахадайла, зи юлдашри дикъетдивди яб акалзавай...

Гила зунни Даир гъар юкъуз сад-садал гьалтзавай. Чи алакъяар къалин жезвай, араяр агатзавай. Къвердавай зинни зи цIийи танишдан фикирар, майилар, жуфт жезвай адан амалар, къилихар заз бегенмиш жез башламишнавай.

КIвалахдикай рахайтIа, зи рикI секин тушир: тамам къад югъ хъанвай буругъдиз физ-хквез, са кIвалахни ийин тийиз, анжах «кинг» къугъваз. Садавайни за и кардин сир вуч ятIа хабарни къуначир. – Атана агакъдалди мажибрикай рахазвайди аку гъа, – лугъунихъай кичIе тир заз, амма къене патай жува-жуван рикI незвай за. Нечни бес, къад йикъан муддатда са кIвалахни тавурла. Гъатта ганвай «кастумрал» нафтIадин ва я мазутдин са ракIал къванни алач. Гъилиз къвезвай къве виш, къве вишни яхцIурни цIуд манат ахъайна, ви ина вуч ажал авайди тир, са гъихътин ятIани Гъалимаз яб гана, – фикирзавай за. Им, халкъди лугъурвал, «гъилевайди ахъайна, цававайди къун» тир. ЯтIани эхзавай, маса чара авачир.

Са экуьнахъ буругъдиз фейила (иниз мастер Гъалим, къилин инженер ва заз эсиллагъ такур маса са шумуд кас атанвай), виридак са гъихътин ятIани гъерекат квай. – Аквар гъаларай, къе са вуч ятIани ийиз кIанзавай хътинди я, – фикир фена зи къйлай.

– ГъикI я, молодой? – жузуна завай Гъалима, вичин хъипи сас къалуриз, – гъикI къазва вун цIийи чкайрихъ галаз? ЦIийи юлдашар бегенмиш яни ваз?

– Пис туш, хъсан я, – жаваб гана за, са артух гъяз авачиз, гъакъикъатда хъсан са затIни заз акунвачиртIани. И арада за адаз рикIяй са вижевай себни ганай. Вири вагончикдиз кIватI хъана. Абур са гъихътин ятIани «подъём-спускдикай» рахазвай, амма зи къил и гафарай акъатзавачир. Лазим тир тапшуругъар гана, къилин инженерни мастер хъфена.

– Гъан, гадаяр, – лагъана бурильщикди, – башламишин чна. Ада гъилерал бегълеяр акъалжиз башламишна. И кар вирида авуна, виридахъ галаз – зани. Гила вуч жедатIа заз пара итижлу тир.

Мешедиди вичин КРАЗ-дик худ кутуна, Мегътиди вичин чка къуна, зунни Жамал буругъдихъ акалнавай ракъун турбайрал алай яцIу тахтайрикай авунвай «муькъвел» хкаж хъана. Гужлу машиндин моторди буругъдин ротор элкъуьриз башламишна. За яцIу симиникай авунвай кIиринихъ галкIуриз турбаяр Саралидзадал агакъарзава, ада абур, са къил хкажиз, ротордихъ галай менгенайра твазва, бурильщикди, бас гана, турба хкажиз, маса турбадал эцигзава ва, ротордин куьмекдалди звер гана, сад-садахъ гилигзава.

И юкъуз гъакъикъатдани чна кIвалахна. КIвализ хтайла, завай кIвачел акъвазиз жезмачир-гъакъван галатнавай.

Ихътин йикъар са вацран къене вини къил са вад-ругуд тир хъайибур. Эхиримжи цIуд-цIикъвед йикъан къене за тамам хуьруьнбурун жибиндиз гъил авунвай, вучиз лагъайтIа зав кепекни пул гумачир, абуруз мажибар ганвай. Гъикъван са таяр-туьшер чун тиртIани, са гафни абуру лугъузвачиртIани, Нежеванни Шихан чинрай чир жезвай: бес хъурай вун чи къаюмвилик жезвайди, бетонщиквилин четин, залан кIвалахдикай катнавай

явакѡан, «Багѡадада лам кѡе шагѡи я лагѡайла, гѡаниз лам маса кѡачуз фейиди. Ваз ана ламраз килигна кѡе шагѡи кѡачузвайди чир хѡанач», баркаван, – фикирар физвайди хѡиз авай заз абурун рикѡерай. Амма са гафни абурѡ заз лугѡузвачир, я зани чѡъкѡзавачир, вучиз лагѡайтѡа заз утанмиш тир. Зун бурѡгѡдиз кѡвалахал фидайла, за жуван дустариз са хабарни ганачир. За авур кар абурѡз еке бейхабарвал тир. Вучиз ятѡани, зун жуван ихтибардай акѡатна, Гѡалимаз муѡтѡуѡгѡ хѡанай. Гила за «тѡуб сара кѡазвай». Кѡачни мегер, ваѡра ругѡд юкѡуз кѡвалахайла, ваз вуч мажиб аѡурай?! И фикирри зи рикѡ тѡуѡна куѡтягѡзавай.

Чи кѡвалахдин вахт куѡтягѡ жезвай. Мангѡшлакдин чѡулда авай, вич винелай килигайла акѡван кѡати тушир гарѡ, алмасди хѡиз атѡузвай. Иллаки чинин ачух чкаяр. Гѡавилѡй Мегѡтидини, Мешедидини Саралидзеиди чпин чинар, са вилер амаз, пекералди кѡевнавай. Заз и амал чир хѡанвачир, я абурѡ заз лугѡунни авуначир. Вахта хутахдай автобус атана. Чун адан кѡенез акѡахайла, заз акуна хѡи, Даир ана аѡукѡнава ва вичин патав заз чкани тунва. Зун анал аѡукѡна. Кѡе, вучиз ятѡани, фѡлейрик са гѡихѡтин ятѡани шадвилин гѡерекатар ква-за а кар гѡасятда кѡатѡана. Садбур тѡуѡн-хѡунрикай, масабур вахгана кѡанзавай буржарикай, пѡд лагѡайбурни папарихѡай чинеба хѡузвай пуларикай ва мадни... рахазва, амма зи кѡил абурай акѡатзавач.

– Ина кѡе вуч хѡанва, Даир? – жузуна за, адан чиниз дикѡетдивди килигиз. – кѡе вуч сувар я ибурѡз икѡван шад жез?

– Ваз хабар тушни, ватандаш? Кѡе чаз мажибар гудай югѡ я.

– Гѡикѡ? – аламат хѡана зун. – За тамам са ваѡран кѡене кѡвалахна, заз гѡелелигда са кепекни ганвач. И арада зи рикѡйѡ хиялни фена: тапарар вучиз ийизва, кѡей хва, вуна кѡвалах авурди вири санлай кѡачурла, ругѡд югѡ я. Ругѡд юкѡуз заз вуч мажиб аѡурай? – мад рикѡйѡ Гѡалимаз себ гана за.

– Бес на аванс кѡачуначни? – элкѡвена ам захѡ. Вирида кѡачуна кѡван?

– Зун гѡавурда авачир, якѡадаш, – жаваб гана за. Ругѡд юкѡуз кѡвалахна заз вуч аванс-получка аѡурай? Зун ягѡалмиш хѡана... Заз мадни жуван рикѡевай фикирар лугѡуз кѡанзавай, амма Даира акѡвазнавай автобусдин ракѡарай кѡеѡел хкадарна.

Фѡлеяр вири кѡе контор галай патахѡ еримѡш жезва. Зун абурун арада авач. Зун, кѡилди хкатна, общежитие галай патахѡ хѡфизва. Кѡиле гѡар жуѡредин фикирар гѡатзава ва мад сеѡерда зун «алдатмишай» Гѡалимаз себ гузва.

– Гѡикѡ я, молодой? (и гаф ада заз гѡамиша лугѡудай, налугѡуди зал тѡвар алач) – вун гѡиниз физва? – алава хѡвуна мад ада, зи кѡаншардиз кѡвез-кѡвез.

– Зи кайи лекѡерал кѡел кѡвахмир, гѡуѡрметлу кас, – акѡатна зи сивѡй. – Бес я вуна закай ягѡанатар авурди. Вуна зун кѡачузвай вижевай мажибдикай магѡрумни авунава, гила закай ягѡанатарни ийизвани? – зи вилера такѡанвилин ѡѡай куѡкѡвена. И арада заз са вижевай машах жез кѡанзавай ам пад-пад ийирвал. Мадни заз са вуч ятѡани «вижевайди» лугѡуз кѡанзавай, амма туѡтуѡна са вуч ятѡани, кѡереѡдиз ухшар затѡ акѡана, завай рахаз хѡхѡанач: кам кяна за кѡвалихѡди.

– Яда, акѡваз кван, хала сагѡ хѡайи гѡукумаѡ, – ван хѡана заз кѡулухѡй. Элкѡвена зун кѡулухѡди. Чиник са гѡихѡтин ятѡани хѡелни гѡейранвал кваз Гѡалим зи кѡаншардиз кѡвезвай.

– Ана гьикI хьанва, хала сагъ хъайи гьукумат, (ибур адан рикI алы гафар тир) вуна мажиб вучиз къачузвач? – Ваз вирида вуч ийизватIа аквазвачни? – гила лап хъел кваз рахазвай ам. – Вири кассайрихъ гала, вун гьиниз катзава? – Я тахъайтIа ваз пул герек тушни? (хала сагъ хъайи гьукумат)

– Ругуд юкъуз кIвалахна заз вуч пул атурай къван? – жаваб гана за, туьтуьна акIанвай «кIерец» акъудиз-акъудиз.

– Ам ваз герек туш, фена жуван мажиб къачу, хала сагъ хъайи гьукумат, – туьнт ванцелди эмирна Гьалима, – тахъайтIа за вун къведай вацра премидикай магърум ийида.

Ада кам кяна. Са къве декъикъада чашвиш хъайидалай гуьгъуьниз зани контора галай патахъ еримишна. Ина са шумуд касса ава. Гьар кассадин къилел алфавитдин къайдада фялейрин фамилрин сифте гьарфар кхъенва. Яни гьар сад вичин фамилдин гьарф алай кассадихъ акъвазун лазим я. И карни заз сифте яз аквазвайди тир. Зунни фена жуван кассадихъ акъвазна. Эхирни зал нубат атана. За жуван фамил лагъана, кассадин дакIарда къил туна хъиз.

– Паспорт, – хабар къуна кассирди, юкъван яшарин, чIарар хнада туна хъипи авунвай, пIузарриз лап къати рангар янавай ва вич лап милайим аквазвай дишегълиди. Чидач, жував жегъилвилини ашкъи гвайвиляй тиртIани, заз ам лап женнетдин пери хъиз аквазвай.

Зав паспорт гвачир. Са тIимил ял акъадарна, паспорт хкун патал за общежитидихъ чукурна. Элкъвена контордиз хтайла, кассайрихъ артух кас галамачир. За, кассадин «дакIарда» къил туна, дишегълиди гьисабзавай манатриз фикир гузвай. Ахпа, мажиб къачурла, зун жуван вилерихъ агъан тийиз хъана: къуд вишни къанни цIуд манат! Бетонщиквиле кIвалахна къвезвайдалай саки къве сеферда артух! – Белки ягъалмиш яз ганвайди ятIа? – фикирар физва зи рикIяй? Ругуд юкъуз кIвалахна икъван пул гуч эхир?!

КIвализ хквезвай рекъе зи кIвачерик лувар акатнавай, налугъуди, за са гьина ятIани, заз таниш тушир суьгъурдин вилятда сирнавзава, зун са ни ятIани, малум тушир касди, вичин гьилераллаз алапатдин алемдиз тухузва. Ихътин пулар заз абур гьисабдай чкаярни акунвайди тушир къван?

РакIар ахъайна кIвализ гъахъайла, Нежевни Ших чай хъваз столдихъ ацукънавай.

– Ма, къей «хъиткъитIар», – гьисаба, чир хъухъ гила гьикI кIвалахзаватIа нефтяникри, – фурс гваз рахана зун, гьиле авай пулдин къундах столдал эцигна. Абуру къведани лекъери хъиз пулдал хкадарна ва гьар сада вичин гьиле гъатай пул гьисабиз башламишна. Абурун вилера пехилвални гьейранвал авайди за къатIанвай. Амма...

8

...И сефердани, адет хъанвайвал, сменадай хкведайла, зунни Даир санал ацукънавай. Гъамиша шад тир ада вичин «хъархъун балабан» худдик кутунвай. Адаз итижлу тушир са месълани авачир жеди-гъакъван ам савадлу тир. Белки заз гъакI аквазвай. Зани адаз дикъетдивди яб гузвай ва ара-бир лап хъсан зарафатар авуналди жуван гуьгъуьл хкажзавай.

Машиндай эвичIай чун кIвалихъди рекъе гъатнай.

– Яда, – садлагъана элкъвена Даир захъ, – белки чун санал яшамиш жен? – На вуч лугъуда? – Зи кIвал ваз бегенмиш хъанач? Тушни? Сад-садан гуьгъуьналлаз са шумуд суал гузва ада.

– Зун, авайвал лагъайтІа, са тІимил чашвиш хъанай, вучиз лагъайтІа ихътин суалар адавай за гуъзлемишнавачир. Къвед лагъайди, жувахъ галаз санал иниз атанвай гадайри вуч лугъурай? – фикир фена зи рикІяй. Им са тІимил къван дуъз кар жезвачир.

– Даир, – элкъвена зун адахъ, – жув авай чкадай экъечІна, вахъ галаз санал яшамиш хъун заз са тІимил абурлу яз аквазвач эхир, абур зи дустар, хуъруънбур я къван?! Абуру вуч лугъуда?

– Ана, заз чиз, ахътин са кар авач, втанэгъли, – квез пуд касдиз са кІвал тІимилни я къван? – вилера суал аваз тамашзава ам заз. – Генани жуван дустарал алукуъ.

Ихтилатрик кваз, чун бщежитийрив агакъна ва, гъилер яна, чара хъана. Са шумуд югъ алатна. Заз Даиран теклиф дуъз аквазвай, вучиз лагъайтІа ам авай чка чун авай чкадилай са шумуд сеферда къулай тир ва ана яшайишдин артухан шартІар авай. Чазни, пуд касдиз, и са гъвечи кІвале дарни тир. Гъавилай за гадайрихъ галаз меслят авуна-зун Даиран кІвализ экъечІна.

– ЦІИИИ ЙИС! – гъкъван екевал ва мана ава и гафуна? Вирида и цІийи йисак умуд кутазва, са вуч ятІани гуъзлемишзава, са вуч ятІани жуван багърийриз, мукъва-къилийриз багъишиз алахъзава, гъарда вичин рикІе авай мурад ар къилиз акъатуникай фикирзава.

ЦІийи йис чна «НЕФТЯНИК» дворецдин гегъенш залда къаршиламишна. Ина гуърчегдаказ безетмишнавай зурба ёлка эцигнава. Къуд пата гъар жуъредин няметар алай столар ава. Са пипІе музыкантри чка къунва. Столрихъ тІарам парталар алукуънавай жегъил рушар-офицанткаяр гелкъвезва. Атанвай инсанарни суварин къайдада алукуънавайбур я. Виридак са гъихътин ятІани шадвилин гъиссер ква, сада-садаз салам гузва, гъилер къазва, жузун-качунун ийизва. Са гафуналди, вирида алукуъзавай сувар лап рикІивай гъисс ийизва, гъа жигъетдай зани. Ихътин мярекат заз сад лагъай сефер тир аквазвайди.

Ингъе, залдиз са шумууд «хахадин» юкъва аваз Кондратовни гъахъна, ам вирида кІвачел къарагъуналди ва капар ягъуналди къаршиламишзава. Вири чпин чкайрал ацукъайдалай гуъгъуъниз профкомдин председател Турсунбаева гаф седридиз гузва. Ада залдихъ элкъвена тебрикдин гафар лугъузва ва алукуъзавай ЦІИИИ ЙИС мубаракзава.

Къавалчийри гила чпин алатар кардик кутунва, гъар патахъ гуъзел гъавайри лепе гузва, вири тІуън-хъунрик экечІнава. Шадвилин тостар нубатдалди са-сада лугъузва. Межлисдин тамада тир Турсунбаева вичин мажбурнамаяр зурба устадвилелди къиле тухузва.

– Нубатдин тост, юлдашар, гила чна комсомол комитетдин член тир вилик жергедин фяле, хъсан пешекар, хъсан спортсмен ва общественник Севзиханов Даираз гузва, – малумарзава тамадади. – Буюр, экъечІ микрофондихъ.

Даир зиреквилелди столдихъай къарагъна ва микрофон галай патахъ фена. Ада, гъич са кІусни чашвишвал квачиз, микрофон къуна, залдихъ элкъвена, вичин куъруу, амма маналу гафар лагъана. Гила заз гъакъикъатдани чир хъана: Даир вири патарихъай гъунарлу я. Халкъди лугъурвал, бажарагълу кас вири патарихъай бажарагълу я.

КІвализ хтайла, йиф пакамахъ элкъвенвай. Хъванвай ичкиди вичин кар ийизвай. Рахунрик зарбвал акатзава, тІимил пелтеквал акатнавай мецерал кІвенкІвер жезва, гъич фикирдани авачир крар рикІел къвезва. Гъиссер генани назик ва гъаруслу жезва.

– Заз вучиз ятІани зегъем хъанва, ватанэгъли, – вун гъикІ я? – хабар къуна

ада, винел алай парталар хутІуниз-хутІуниз. – Чидач хъвайи коньякдивай ятІани? – суалдин тегьерда килигна заз ам.

– Чидач, валлагъ, – заз ам кІан хъайи затІ туш, – рахазва зун. – Пиво тир хъвайиди. – Ахьтин «емишар» зи кІуфанбур туш, – галачир хъвер ийиз алахъна зун. – Ваз хъсан я, вахъ вирибурун арада силливал ава, гъатта гостарни кваз гузва ваз.

– На тади къачумир, вазни вири жеда, анжах кІвалахда жуван гъунарар къалура. Гъунарар-гаф ада хкисна хъиз лагъанай ва вилера гъарамзадавилин хъвер аваз килигна заз Даир. За жув акІ гъисс авунай хъи, налугъуда ада зун ахтармишзава, зак пехилвал кватІа лугъуз.

И арада зи къуншиди винел алай парталар вири бедендила алудна, вичиз хас тир тегьерда мукъаятвилелди студихъай куърсарна, гъилер чухъунин фикир аваз, цин крандиз мукъва хъана. Гила заз акуна хъи адан гарданда занжурдихъ галаз са гъвечІи куълегдин тІуб ава. Вучиз ятІани икъван гагъда за адаз фикир ганвачир. КъатІаначир жеди за, амма гила зи итижлувал, жувазни хабар авачиз, хкаж хъана.

– Багъишламиша, адет яз гарданда гъейкал ва я тахъайтІа са медальон жеда, а ви гарданда авай куълегдин тІуб вучтинди я? – ягъанатвилинни гъейранвилин сесиналди жузуна за. – Ам ви хазинадин куълегдин тІуб туштІа гъа? – хъуьрена зун.

Даир са легъеда чашвиш хъана, ам хиялрик акатнавай саягъда заз килигиз акъвазна ва ахпа ацукъна, дикъетдивди зи чиниз килигиз акъвазна. Са къадар вахтунда кисайдалай гуьгъуьниз дериндай «ухът» алахъна адалай.

– За ваз вуч лугъун, ватанэгъли, (захъ галаз рахадайла, ада гъамиша и гаф ишлемишдай) – ибур са шумуд йисар идалай вилик хъайи крар я, – башламишна вичин суьгъбет ада. Зи дах Севзихан колхоздин шофёр тир. Гзаф рикІ алай адан вичин пешедал, пакамалай няналди, гъатта йифизни кІвалах авуртІани, ам галатдацир. Аллагъди зи бубудизни дидедиз гайиди са велед хъана-гъамни зун. Зун патал абуруз са затІни гъайиф къведацир, са куьникайни магърум яз тадацир, анжах завай ийидай тІалабун мектебда хъсандиз кІелун тир. И кІвалахни за хъсандиз ийизвай. Спортдални машгъл тир, метебдин уьмуьрдани ашкъидивди иштиракзавай. Са гафуналди, виридан гъилерал алай зун. Залай са класдин агъада авай гузел руш Зуьгъредал ашукъ тир зун, гъам-зални.

Са легъеда суьгъбетчи кис хъана, ам са чкадиз килигиз акъвазна, адан вилериз накъвар атана ва, вилер мичІна, накъвар михъайдалай къулухъ давамарна Даира вичин ихтилат.

– Чи кІвализ еке бедбахтвал атана: дах, аваридик акатна, кечмиш хъана. А вахтунда зи цІуругуд йис тир. Гила дахдин буржийрин са пай зи хивез аватна-диде вири крарихъ акакъзавачир: авай са тІимил лапагрихъ, калихъ гелкъуьн, абуруз ем гъазурун, кудаи цІам-кІарас дашмишун-ибур вири зи хивез аватнавай.

Мектебда кІелунни зи пис тушир. Зинни Зуьгъредин алакъяр къвердавай артух жезвай. Адан тІарам буй-бухахди, гуьрчегвили, яргъи, чІулав ва яцІу кифери, милайим рахунри ва дамах гваз къекъуьнри зи бейни михъиз элкъуьрзавай. Ам гъакІан дамах тушир. Адан дамахда гъич садазни, са залай гъейри, вилерин ишигъ твадай ихтияр авач, – фикирзавай за. Кино атайла, (имни, ваз чизвайвал, вацра сад-къведра жезвай кар тир) зазни Зуьгъредиз

рехъ ахъа жедай: чаз, кино багъна яз, гуьруьшмиш жедай мумкинвал жезвай. Гьар гуьруьш хайила, Зуьгьредин ихтилат сад тир: «Зи азизди, зи масанди, валай играми кас захъ авач, вун зи вилерин ишигъ, рикIин мурад я, заз Аллагъди ганвай са пай я, уьмуьрдин вири я. Чалахъ агъугъ вун, зи играмиди, вун патал зи ширин чанни гуда.

Зазни адан вилерай вири дуьнья аквазай: ихътин гуьзел рушал зун ашукъ хъун, ам вични-зал. За жув бушлухра лув гузвай лекъре хъиз гьиссзавай. Белки, зун лекъни тир жеди, амма..... Хуьруьвай са акъван яргъал тушир мензилда, тамун уьруьшда, чун мукъвал-мукъвал туьш жедай. Абур къени зи рикIяй акъатзавач. Иллаки гатфарин гуьзел йифериз.

АцIай вацра вичин зериф нурад чилерал къурзавай вахтара чун къведни гъа нурадин къужахда гъатзавай, амма за гьисс ийизвайди Зуьгьредин къужах тир. Ада зи пIузарар ялавлу теменралди ифирзавай, за, лагъайтIа, адан хъутуьл беден жував игисна, лезет хкудзавай. Ихътин легъзейрихъ, белки, за жуван вири уьмуьр гудай жеди. Ибур зи вири уьмуьрда рикIелай алат тийидай легъзейр хъана.

– Эхъ, дуст кас, ватанегъли, чна къведани чи къилер элкъуьрна. Чун сад-садал ашукъ хъана. Заз акI тир хъи, дуьньядал мад чалай гъейри ашукъ хъайибур са касни авач. Бязи вахтара, чун гуьруьш хъайила, за фикирдай: залай бахтлу кас дуьньядал жеч. Гъатта йифиз ксайлани, ам зи вилерикай карагдай. Гъадани вичин рикIин гьиссер захъай чуьнуьхдачир. Чун туьш хъайи гьар сеферда ам вилерин кIаникай килигиз акъваздай ва пIузаррилай назик, милайим хъвер вегъедай. Куьрелди лугъун, чун бахтлу тир: сад-садан гъавурда дуьз акъазвай. Зи руьгъдик лувар акатнавай.

Дах рагъметдиз фена са шумуд йис алатна. Зин, дидедин ва мукъвакълйирин рикIера авай хажалатдин гьиссер яваш хъана. КIвале кIвалахдай кас тахъуниз килигна зун Армиядин жергейриз тухузвачир, вучиз лагъайтIа диде текдаказ амуькзавай. Чна лугъурвал, хуьр капал алай майдан хъиз аквада. Жечни бес-хуьре чакай, закайни Зуьгьредикай, халис Лейлини Межлум авунвай. Мектеб куьтягъна са шумуд йис алатнавайтIани, гьикъван диде зал гъавалат хъанвайтIани, (ам гьар юкъуз жезвай кIвалах тир) мехъерар авуник зи хев квачир. Эхирки дидени миресар гъалиб хъана-мехъерар авуна чна. Чун бахтлу тир. Гьардан къене вичин рикI авайтIани, чун са беден, са рикI хъанвай. Акъван гуьзел тир хъи чи уьмуьр, чаз дуьнья гьинихъай ятIани чизвачир.

Икъван гагъда закай гъични хабарни авачир гьукуматди гила заз Армидин жергейриз эвердай повестка ракъурнай.

Чара авачир: фена кIанзавай. – Ваз чизва хъи, ватанегъли, ам гьихътин кIвалах ятIа? Мад Даиран вилериз накъвар акъатна.

Белки заз такун патал тиртIа, ада холодильникдин ракIар ахъайна, анай са къатI хъанвай коньякдин шуьше акъудна, захъ элкъвена: «На хъвадани, ватанегъли?» – жузуна завай.

Адан ихтилатри желб авунвай завай неинки ички хъун, ам хъун гъич фикирдизни гъун къатIуз жезвачир.

– Ваь, Даир, – за пиво хъвада, жуван ихтилат давамар хъия, заз гзаф итижлу я, – лагъана за, адан кефи хаз кичIела.

Ада вичин гъиле авай румка столдал эхцигна, за граммни хъванач, мад сеферда ам чилиз, са чкадиз килигиз акъвазна ва ахпа давамар хъувуна.

– За гьикI лугьун, чи шадвилин йикъар акъван яргъал фенвачир: за жуван буржи кьилиз акъудна кIанзавай. Икъван гагда яшлу диде кIвале ава лугьуз, зун Армиядин жергейриз тухузвачиртIа, гила адахъ гелкъведай кас, Зуьгьре, хъайила, заз чара амачир. Эхъ, ватанегъли, зун гьукуматдиз къуллугъ ийиз фенай. Миресрини мукъва-къилийрини, хуьруьнбуру зун рекъени тунай...

Зуьгьреди заз лагъанай: «Килиг, Даир, вуна къуллугъ ая Ватандиз, за вун гъамишанда гуьзлемишда! Зун ваз вафалу яз амукъда. Ам зи гарданда гъатнай. Зуьгьредин вилерилай тIуб-тIуб накъвар зи хурудал авахъзавай. Вичик адак зурзун квай, налугьуди ам гьуьрчехъандин гъиле гъатнавай туртур я. Адан явлалу пIузарар зурзун квай зи пIузаррал алкIанвай.

И арадани Даир са тIимил къван теспача хъана. Адаз ацукъай чкадал къарай къвезвачир. Адан гарданда авай зунжурдихъ галай куьлегдин тIуб и патахъ, а патахъ галтад жезвай. Вичи ада и кардиз гьич са фикирни гузвачир. Белки адан фикирар гъа виликан месэлэйрихъ элкъвезвай жеди?! Амма за гьиссзавай: Даир вичин хиялрик квай. Гъавилай зани адан кефиник хуькуьрзавачир.

Зун рекъе тваз мукъвабур, хуьруьнвиар атанвай. Вирида ийизвайбур алхишдин гафар тир. Гьикъван дах амачиртIани, дидедизни заз вирида са тIимил къван хъсан патахъ майилвал ийизвай, зак руьгъ кутазвай ва Зуьгьредизни чпивай жедай хътин акьулар гузвай.

– На багъишламиша, ватанегъли, (им адан «земляк» гафунин эвез тир къван) – рахазва Даир, – зинни Зуьгьредин санал хъайи эхиримжи йиф хъана.

– Яда, – явашдиз эверна заз Зуьгьреди йиф экуьнахъ элкъвезвай чIавуз. Къарагъ, чун къвед фидай са чка ава.

– Гьиниз? – Гъеле бегъем ахваризни тефенвай за суал гана – Вахъ вуч хъанва? Им гъи вахт я?

– Вун къарагъ, ваз ахпа чир жеда, – сивикни са аламат жедай хътин хуьруьн кваз лацу сарар къалурна ада. – Ша, чун къвед фидай са чка ава. Зун сифтедай са тIимил къван фикиррикни акатнай, ахпа, ада зи гъил къуна вичелди чIугурла, зи итижлувал артух хъанай.

Йиф экуьниз элкъвезвай вахт тир. Адет тирвал, чун виликрай гуьруьш жезвай чкадихъ тухузвай ада гъил къуна, налугьуди зун са гъвечIи аял я. За са чуькъни ийизвачир, вучиз лагъайтIа адан фигъилдай зи къил акъатзавачир. Вучиз Зуьгьреди и кар ийизва? – бейнида суал къекъвена зин. – Аквар гъаларай, адаз зун патал са аманат ийиз кIанзава, – фикир фена зи рикIяй.

Хъаначир са аламатни, хъаначир са кераматни – анжах са кар тир чи арада хъайиди – чи ашкъибазвилин гьунарар.

– За ваз вуч лугьун, ватанегъли, чи ашкъидин ва гьуьрметлувилин къадар яргъалди фенач: зун Ватандиз къуллугъ ийиз фена. Гьикъван жегъил свасни диде кIвале тун заз залан тиртIани, чара авачир – закондин тIалабун тир. Армиядин жергейра зи къуллугъни пис тушир-зур йисалай за спортдин мастервилиз кандидатдин тIварни къачунай. Амма зи къисметдин чарх маса патахъ элкъвена. Къачур телеграммада диде рагъметдиз фенвайдакай хабар ганвай. Заз экуь югъ мичIи хъана, дуьнья чIулав хъана, зи кIвачерик квай чил хкатзавай, рикI къве пад жезвай. экуь дуьнья михъиз чIулав хъана. Зун хтайла, заз акурди мусибат тир: ракIарал дапIар алай, кIвалин дарамат маркъула янавай; ина цIив ийидай са затIни, са касни амачир. Гъеле рекъе амаз за диде сурун-къулун авуникай, Зуьгьреди зун къаршиламишуникай фикирзавай.

Амма... КІвале я диде, я Зуьгьре амачир. Мукьвабуру зун гъавурда турвал, чна лугьурвал, дидедин «рикІ хьиткьиннай», вучиз лагъайтІа Зуьгьреди алчахвал авунвай: ада вичин намус маса ганай. Ам са нихъ галаз ятІани хуьрйя фенай. И дерт дидедивай эхиз хъаначир. Ам вахтсуз агъа дуйньядиз фенай...

И арада Даиран вилерал мад сеферда накъвар акьалтна. Завай ихьтин суьгьбет, жуван рикІиз гуж тагана, эхиз хъаначир. Алай чкадилай къудгъун хъайи зун, пІапІрусдиз цІай яна, (чи кІвале чІугун адет тушир) къецихъ экъечІна. Са шумуд декьикъада Даиран суьгьбетдин таъсирдик акатнавай за галаз-галаз къве пІапІрус чІугуна.

Зун кІвализ хтайла, ам кравутдал чин цавална къатканвай ва хурал занжурдихъ галаз куьрс хъанвай куьлегдиз теменар гузвай. Адан вилерилай авахъзавай накъвар хъуькъверилай атана гардандилай агъуз физвай. Адан вилера са гьихьтин ятІани четинвални заланвал, эхиз тежер гьиссер авайди ашкара тир.

Зун хтуникди ам са живи юзана ва вичин хурудал алай куьлегдин тІуб гъилай ахъайна, ахпа захъ элкъвена, къеженвай вилер са бубат авуна, лагъана: – «Ваз итижлу яни, ватанегъли?» Завай адаз сесиналди жаваб гуз хъаначир, вучиз лагъайтІа зун ихтилатдин таъсирдик кумай. Эхъ лугъунин ишарадалди за къил юзурна, амма са тІимил къван ичкиди юзурнавай Даиран вилерилай накъвар гъеле къвезмай. Ада куьлегдин тІуб тупІалай ийизмай, ченедик зурзун кумай, туьтуьна ишел акІанвайди чир жезвай.

– Эхъ, – лагъана за, – лап итижлу я, – валлагъ, завай эхиз тахъана, за пІапІрус чІугуна, – давамар хъия ман, чан Даир.

Гила ам алай чкадилай къарагъна, стул къачуна, зун ацукънавай чкадив агатна.

Зуьгьреди авунвай и хаинвал завай эхиз жезвачир, вучиз лагъайтІа чун эвленмиш жедалди пуд югъ амаз, хуьруьн патав гвай «Лацу пІирен» патав фенай ва ам элкъуьрна къунвай ракъун тІваларикай авунвай жугъундал (гъамни зи дахди авурди тир) чун сад-садаз вафалу хъунин къин къунай. Чна гъа жугъундин тІвалунихъ ада вахт вилик кумаз къачунвай куьлег куьрсарнай. А куьлегдихъ галай тупІар сад заз, сад Зуьгьредиз хъанай ва муькуьд чна пІирел къин къуналди, адан къеняй экъечІнавай таран хилехъ акалнай. И арада Даиран вилериз мад къеж акъатна, ченедик зурзун акатна...

Гила завай адан рикІяй къвезвай назик гьиссер регъятдаказ эхиз жезмачир. Зи рикІикни са живи, ам язух къведай хьтин, къалабулух акатна. ЯтІани за жуван и гъал винел акъудначир, куьз лагъайтІа, заз ада вичин суьгьбет акъвариз кичІезвай, гъавилай зун Даиран чиниз суал гудай къайдада килигиз акъвазнай.

Даира жибиндай яйлух акъудна, вилеривай гуьцІна. Са къадар вахт кис хъайидалай гуьгъуьниз, адалай ухьт алахъна ва хиялрик акатай ам са чкадиз килигиз акъвазна. Адан и хесет заз хъсандиз чир хъанвай. Им ада дериндай фикирзава лагъай чІал тир. Даиран вили вилера зурба перишанвилини лишанар гъатнавай. За и арада адан язухни чІугвазвай, жуван фикиррай зун адан чкадал эцигзавай. Ам вич-вичел хкун патал за галачир уьгъуь яна. Идакди ам хиялрикай хкатна.

– Ахпа, дуст, (им сад лагъай сефер тир Даира «ватанегъли» гаф «дуст» гафуналди эвезайди) – килигна зи чиниз ам, – зи вилериз акурди ва япариз

ван хъайиди мусибат тир. Миресдин паб Айнади заз хъайивал вири ахъайна. Сифтедай зун Армиядиз фидалди дидени Зуьгьре акъван хъсан чеб-чпихъ галаз къунвай хъи, хуьруьнбур вири чІалал атанвай. Абур дидени руш яни, халани хтул яни садазни чир хъаначир. Гъавиляй тир заз чарар галаз-галаз текъвезвайди. Зун, гъар сеферда къериз атай чар атайла, цаварик хІадай, за адаз кхъенвай чарариз теменар гудай, абур лап жуван рикІив гвай хъултухда хуьзвай. Амма гила, Айнади авур суьгьбетриз яб гайила, зун пагъ атІана амукъна. Лугъумир къван, зун авачирла, Зуьгьре чи классда захъ галаз кІелай Селимахъ галаз алакъалу хъана. Заз чидачир Зуьгьредихъ къве фикир авайди, адан гафарихъ зун дериндай агъунвай.

Даир мад хиялриз фена. Адан вилерай зурни гъайбат аквазвай: вичин кІашар хътин гъутар столдал гъалчиз-вахчузвай, амма абур хъилен гъунарар тушир-хажалатдин ва я дериндай дерт чІугунин гъунарар тир.

– За, дуст, вири кІвалахар эхна. Са шумуд юкъуз хуьруьнбур, мукъва-къилияр, дахдин чир-хчирар патав атайла, заз утанмиш жезвай. За фикирзавачир Зуьгьреди зун икІ уьзукъара ийидайди.

Са шумуд югъ алатна. Заз я йифен ахвар, я йикъан къарай амачир: кенеф михъиз квахънавай. Гатфарин эхирар хъанвай. Вацран йиф юкъварихъ агахънавай. Бубадин ва дидедин ни галай кІвале заз са куьнини дад гузвачир: гена хъсан хъана, Айна бахди са тІимил къван зи гуьгьулар хкажиз алахънавай. Амай мукъва-къилиярни зи патавай яргъаз жезвачир, гъабурду зи рикІик са тІимил къван цицІивал кутазвай. И йиф за са уьтери акъуднай. Экуьнахъ, халкъди лугъурвал, агъадихъай «шайтІандин экв малум жедайла», зун «Лацу пІир» галай патахъ рекъе гъатнай. Бес зани Зуьгьреди гъанал сифте къин къур тир къван?! Гъанал чна дапІаррин тупІарни сада-садаз ихтибарнай ва вафалувилини къинерни къунай. Чна гилигай чкадал я дапІарарни, я куьлегни аламачир, амма зи куьлег зав гумай-къени зи гарданда къизилдин зунжур галаз, за ам хуьзва. – Аквазвани, дуст, ам гилани зи гарданда авазва. Идалай зурба я бахт, я бахтсузвал жеч?!

Даира, вичи, къарагъна кІвале къекъвез-къекъвез ихтилат давамарзава. Зани адаз, гъадан гъар са къекъуьниз фикир гузва, гъар кІвач эцигай чкадал адан ихтилатдин, фикиррин шагъидвал ийиз алахънава. Ам ахътин гада яз заз аквазвай хъи, къуват адан, фикирар вири за санал кІватІайла, зи вилерай ам еке къагъриман тир. Амма и сеферда адан рикІин, гъиссерин назиквал за къатІизвай, гъавиляй ара-бир зи вилеризни нагъв акъатзавай. ЯтІани за жуван гъиссер винелди акъудзавачир: декъетдивди яб гузвай. Зуьгьреди зурба хаинвал авунвайтІани, Даиран рикІяй ам акъатзавачир, ада вафалувал хуьзвай. Эхъ, гъахътин михъи муьгьуьббатдин сагъиб тир ам.

Ихтилат яргъалди фенач. Экуьнин ярари вичин малуматар ракъурзавай. Мангъшлакъда экв хъунин ва тахъунин къайдайрин гъавурда акъунин месэлаяр четин тир, амма Даира вичин чин чуьхуьдайла гарданда авай къизилдин занжурдихъ галай куьлегдин тупІуниз темен гудай. Гила зун гъавурда акъунвай: ам вуч куьлег ятІа...

Куьчедал экъечІай чаз, Шихазни, Нежевазни, Даираз чи къаншардиз къвезвай Гъалим акуна.

– Хала сагъ хъайи гъукумат, куьн хътинбур, белки, заз мад акван хъийич, зи хайи халкъдин векилар. Къе за куьн илифарзава, – Гъа-гъ-гъа-гъа-хуььрена

ам. – Хала сагъ хъайи гьукумат, къе куьн вири зи мугъманар я. ТатайтIа, хала сагъ хъайи гьукумат, за куьн вири штраф ийида.

Амайбур заз чидачир, заз чара хъанач, вучиз лагъайтIа закай Гъалима са бубат «итим» авунвай: за Нежевалайни Шихалай еке мажиб къачузвай. Зун Даиран дуст хъуниз килигна ва спортзалдиз санал физ акуна, чи тIвар-ван посёлочка михъиз акъатнавай.

Гъалиман кIвале заз сифте яз къеб акунай. – Ихътин юкъван яшарин итимдихъ таза аял хъун-тажуб хъанай зун, амма им гъакъикъат тир.

Ара-бир шехъзавай аял секинарунин шартI яз, Гъалим вич кIвачел къарагъдай: ва: – Гъей, ана вуч хъанва? Фад гъваш тIун, чи чан акъудмир, залумдин руш! – Хала сагъ хъайи гьукумат, – герен-герен текрарзавай ада.

Суфра ачухна. Анал, чна лугъурвал, алачир са затIни авачир, амма якIун хинкIарри виридалайни гзаф иштагъ ачухарзавай. Чун, столдихъ ацукънавайбур, нагъардив эгечIна. Анжах гила, тамадади межлис ачухунин гафар лагъайла, зун гъаавурда акъуна хъи, къе Гъалим хайи югъ я.

Мугъманриз тамадади нубатдалди тостар гузва, абуруни лап гуърчег ва манлу гафар хкъагъиз, межлисдин «тахсиркардин» тарифарзава, ара-ара атIуз, спелчи Сефера тар худда твазва ва тIарам сесиналди мани лугъузва.

Ичкиди гацумарнавай ругулар ихтилатрин шавкъуна гъатнава, къве-къвед хъана, сада-садалай сес артух хкажиз, рахунарзава.

– И жегъил ваз гъикI жагъана, Гъалим? – садлагъана жузуна Мегътиди вилералди зун къалуриз. – Тамам къве вацра чна помбур авачиз кIвалахна. – Кесиб Жамалан чан акъатнай эхир къведан чкадал сада кIвалахиз. – Ам лутувилелди Жамалан чиниз килигна.

– Вуч ятIани зи кIвалахунал бурильщик рази туш, – хиял фена зи рикIяй ва са гъвечIи чашвиш хъайидалай къулухъ зун Мегътидин чиниз муьгътелвал квай вилералди килигиз акъвазна. Аквар гъаларай, ам зи гъавурда акъунвай. – Вун бейкеф жемир, жегъил, алава хъувауна Мегътиди, – зун ви кIвалахдилай пара рази я, амма гъакъикъат гъахътинди я эхир.

– Адахъ галаз таниш хъайи сифте юкъуз заз са итимвал акуна, – рахазва Гъалим. Гила ада зи тарифар ийиз башламишна. Адан рикIелай чи общежитида хъайи межлисал за гъайи пуд птулка эрекъ алатзавачир.

Мангъшлакдикай, ана акур крарикай, ксарикай, иллаки Даиракай йифди авур рикIе аваз зун ахвариз фена...

... Ахварай аватай зун гъаятдиз эвичIна. Къецел къейидал чан хкидай хътин тIебиат алай: са артух гзаф цавуз хкаж тахъанвай рагъ бегъем чимивал гуз агакънавачир. Гъулелай къарагъзавай къезил шагъварди уьцIуьвал квай тIимил ламу гъава шегъердиз ракъурзавай. Гъаятда цанвай гъар жуьредин цуьквери чпин атирар жумартдаказ вири патариз чукIурзавай. Тарарай жуьреба-жуьре къушарин ванер къезвай, абур, сада муькуьдалай алудиз кIанзавай хъиз, бягъсина гъатнавай. Ихътин тIебиатди, са шакни алачиз, инсандик цицивал кутада, ам гъевеслу ийида, гуьгъулар ачухарда.

– Дайка зовёт Вас к столу на чай с последствиями, (с «последствиями» – гаф Светади къетIендаказ, хкисна акъудна) – вичин назик сесиналди лугъузва ва хъуьрезва ам. Са тимил кван ам нак пиян тир, ке кванни адав гзаф кваз тамир ман, вичин лечек пелез чIугвазва ада. Гила зун гъавурда акъуна: Даира ички хъуник къил кутунва ва Светадивай и кардин вилик пад къаз

жезвач. Гъихътин ихтилат кватайтІани, гъуьлуь ам са куьруь зарафатдалди ва мили хъуьруьналди алудзавай. ЯтІани паб секин тир. Ада, гъич тахъайтІа, винелай вичин къене патан гъиссер къалурзавачир.

9

Гатфарин чалагъандин лувар хъиз ачухнавай гъилер гваз атай Даира зун къаршиламишна. Аламатдин кар я: вучиз ятІани са бязи инсанар, чи халкъди лугъурвал, рикІиз чими жеда. Белки, гъабур чимибур я жеде, амма инсанрин беденрин чимивал сад я къван! Амма рикІиз чимивал масад я. Сифте а кас чал Магышлакда гъалтайла, ам заз хуш хъанай. Чун ацукънавай столдихъ атун ва милайимдаказ ихтияр тІалабун, ахпа чун гъинай ятІа ва атунын себебар вуч ятІа хабар къун-ибур вири ада гъич са кІусни ялтахвилини лишан квачиз, халис инсанди хъиз, авунай. Гила, зун гъаятдиз эвичІайла, заз акуна хъи, Даиран гарданда гъа виликан къизилдин занжурдихъ галай куьлегдин тІуб ама.

– Ассалам алейкум, жанабияр, – хъуьрез-хъуьрез гъахъзава Мага гъаятдиз. – Зун гъазур я, буюр, ацукъ машинда.

– Мага, чун исятда рекъе гъатда, жув ацукъ, са чашка кофе хъухъ жуваз, – мад сеферда хъуьрезва Даир. Акур касди фикирдай жеде, и касдиз са дерт-гъам авач, ам гъаф бахтлу я. Зи рикІайни гъа хиял фена, амма ам зи къиле гъасятда дегишни хъана.

– Ваъ, Чехиди, за кофени хъвана. Гъинай атай кар ятІани чидач, къе Патяди экуьн къилий къайи давугъани гана заз, – мад сеферда хъипи сас къалурна Магади.

Са акъван вахт алатнач: Светани, Даирни, зунни гъазур хъана. За гъеле икъван фад жеда лагъана фикирни авунвачир. КІвалер шегъердин къерехда авайтІани, Даиран дача, акси яз, муькуь пата авай, гъавилий чун шегъердин юкъ атІана финиз мажбур тир. Гила за, са шумуд йисарин вилик жува кІелдайла, инагар гъихътинбур тиртІа ва гила гъихътинбур хъанватІа, гекъигзава. Ингъе, чун Республикдин меркездин къилин майдандилай физва. Садлагъана зак хъуьруьн акатна.

– ГъикІ хъана, дуст? – ЧІагай хъвер къевезва хъи ваз? – захъ элкъвена Даир – Ленинан зурба къаматдал хъуьрезвани? – Вичин къил гъакъикъатдани и касдин еке памятник галай патахъ элкъуьрна ада. – Зурба кас тир ам. И эхиримжи гафар ада са тІимил къван гъяз квачир тегъерда лагъанай.

Авайвал лагъайтІа, зазни са тІимил къван кІамаз хъанвай, вучиз лагъайтІа чаз, са къадар инсанриз, фу недай рекъер, кІел-кхъин, пешекарвал къачудай мумкинвал гъа кас къиле аваз хъайи инкъилабдин нетижа тирди заз хъсан чизвай.

За Даираз, Светадизни ван къведайвал, лагъана:

– Ленина гъи гъил виликди хкажнава? Им за гъеле чун студентар тир вахтунда гъафбуруз гайи суал тир. Адет яз, абуру: ЭрчІи гъил, – лугъудай. Даирани гъакІ лагъана. Зак лап дериндай хъуьруьн акатна, адан ванцелди, икъван гагъда хиялри тухванвай Светадини къил хкажна. Даирни Света къведни памятник галай патахъ элкъвена.

– Аквазвани, Дайка, икъван вахтунда чун ина яшамиш жезва, амма, ада къилин ишарадалди памятник къалурна, гъи гъил хкажнаватІа, чаз къени чизвач. И ви дустуниз ам чизва.

И арада Света адан чиниз суал квай тегьерда килигна. Адан килигуна са гыхьтин ятлани тажубвал авай: ваз тахьайтла вуна клелай чкайрикай гзаф чизвани? – фикир кьатгуз жезвай адан килигунай.

Шегьердин кучейрай явашдиз физвай машин кьерехдиз акьатна, адак гила са тИмил кьван йигинвал акатна – Жанабияр, за куьн сагь-саламат яз чкадал агакьарнава, – хьуьрезва Мага. – Кье чна, накь Куьне лагьайвал, – элкьезва ам Даирахь, – лап хьсан ял яда. – ГьакI тушни, Светлана Егоровна? – давамарза жегилди машиндин багъажник ахьайиз-ахьайиз. – Кье вуч аламатдин тЕбиат ава?! Дача тушир им: гьакьикьатдин хандин дарвазар тир. Кьавуз РагьакIдай патан халкьарин тегьерда яру сахси янавай кьве мертебадин дарамат. Виликни зурба майдан авай чил. Ина авачир са затИни авач: емишрин тарар, гьар жуьредин атир алахьзавай цуьквер, гуьзел кьушарин кьефесар. И кьефесрикай сада туьтукьушарни ава. Абур заз, чан алайбур, сифте сефер тир аквазвайди. Абурун гуьрчегвили зун мягьтел авунвай. Са кьадар вахтунда за туьтукьушарилай вилер алудзавачир. Абурун дамах квай кьекьуьнри, гьар жуьредин рангаралди безетмиш хьанвай цIакулри зак гьейранвал кутунвай. Са кьерехда хьиз лап вижевай гьавизни ава, адан юкьвалай хьиз тамам пуд метрдиз кьван цавуз яд гадарзавай фантанди вири майдандал абур гьизва. Салан майвайри ина кьилдин пIипI кьунва. Уьзуьмрин чардахдив гьвайди кьилдин дамах я. Гьар патахь фенвай кIвачин рекьер ина рангунин кьванер туна тукьIуьрнава, а кьиле са касди явашдаказ вичин гьиле авай перцелди кIвалахзава. Ада ийизвай гьар са кар, за кьатIайвал, хьсан пешекардин кIвалах я. Вучиз лагьайтла гьар са куьлуь-шуьлуьдив ам дикьетдивди эгечIзава.

– Мурсал халу, зи патав хьша кван, – хьуьрез-хьуьрез лугьузва Даира. Кье заз зи уьмуьрда садра акур, ва гила мад сеферда ахкур хьсан дуст – атанва. Ингье ам, – зи кьуьнелай кьуна Мурсалан патав тухузва Даира. Мурсални, вичин гьиле авай перни чиле акIурна, чи кьаншардиз атана.

– Ассалам алейкум, – гьил вугана ада зав. – Зун Мурсал я. Зани и арада жуван тIвар кьуна. Гьа инал чун таниш хьана. Гила за дачадиз генани артух фикир гузва. Зун гьавурда акьуна хьи: и еке чилихь гелкьезвай касдин гьунарар я ибур вири.

Са артух арани алатнач, шиш-кабабраин ни акьатна. И чIавуз зунни Даир хьсандаказ пальмадин кIаник элкьвей столдихь ацукьнавай.

Света и арада, вичин милайим хьвер вегьез-вегьез, чи патав атана. Адан гьиле кьве шуьше пиво авай.

– Ма, Дайка, – милайимдиз хьуьрена Света, – заз чир хьана куьн гьакьикьатдани кIеви дустар тирди. Сивера гьатнавай кьур акьуда куьн. Адан рахуник са тIимл кьван лутувилин лишанар акатнавай. И гафар дишегьлиди вичин хайи чIалал, урус чIалал, лагьанай. – Светик, за ваз гьикI лагьайди тир? – Зи ватанэгьлияр атайла, захь галаз лезгидал рахух. – Гьавурда акьунани вун? – Мад хьуьрена Даир вичин лацу сарар кьалуриз. Амма адан гафари Светланадик гьихьтин хьайтлани кьалабулук кутуначир.

– Эхь, Дайка, зун ви гьавурда лап дуьз акунва, – мад сеферда хьуьрена Света. – Амма чи лезги папаризни урусдал ксан рахаз чир хьанайта, генани ксан тир. – Тушни, стхьа? – Вичин пелевай лечек са тIимил кьван виниз хкажна Светади. – Абур на гьакан зарафатар я ийизвайбур. Дайка, чи чал (ам лезги чIалакай рахазвайди ашкара тир) заз валай ксан чида. Ада и гафар

гъич са кIусни ялтахвилини гиссер квачиз лугъузвай. За дюз лугъузвани? – элквена ам захъ.

– Заз маса чара амукъначир. Эхъ, Светлана Егоровна, – лагъана за, Куън гъахъ я. Ам Даир я вичиз гъикI кIантIани хъуй лугъузвай. Куън лап гъа халис лезги дишегъли хъиз рахазва.

– Захъ галаз Куън лугъуз рахамир ман, – хъуьрезва Света. – Ам чи лезгийриз хъас тир кар туш кван? – суал гудай тегъерда килигзава дишегъли заз. И арада за къатIана хъи, адан хъуьруьник са гъихътин ятIани алапатдин лишан ква, и лишанди вич гъакIни гуьзел тир и дишегълидал фикир желб ийизва. Даиран кIубанвилини Светадин гумрагъвили зун гъейран авунвай. Са арадила катиз-катиз дачадин дараматдай сифте аялар, ахпа чIехибур-къве итимни къве дишегъли экъечIна.

– Буба, баде, – гъарагъиз-гъарагъиз, аялар къведни чун галай столдихъ атана, Даиран метIерал хкадарна, сада са патахъай, муькуьда муькуь патахъай бубадин хъуькъвериз теменар гуз эгечIна. Даирани, вичизни икъван гагъда абур такур хъиз, къвед къве гъилив къуна, аялриз теменар гана. Заз акI хъанай хъи, Даира «са тIимил къван шит ийизва». Амма зун ягъалмииш тир, вучиз лагъайтIа зи фикирри Даиран къамат Уьзенда авайла хъиз къатIизвай, амма ам лап дибдай дегиш хъанвай. За адакай чIуру фикир ийизвачир. И арада Светлана, гъа вичиз хас тир хъуьруьн кваз, чи патав атана.

– Куън инал ацукдани тахъайтIа-навесдик? Инал са арада рахъ аватда, – лугъузва ада. – Заз чиз навесдик ацукун ксан я.

– Ваз гъикI кIан ятIа, чна гъакI ийида, играмиди, – пиводиз хупI ийиз-ийиз жаваб гузва Даира.

Вичин къавуз къацу пластикадин къелечI шифер янавай къурак зурба стол ква. Адан кикер яцIубур я, чебни нехишралди безетмишнава. Столдин чин яцIу я. Адан зурбавал акур касдин фикирдиз агун мумкин я: им алай чкадила мад садрани юзурдач ва я тахъайтIа юзуриз хъун мумкинни туш.

Адан винел экIянавай гуьрчег суфрадал дуьньядин вири няметар ала. Хуьрекрила къарагъзавай атирди тух инсандизни иштягъ гъидай. Гъар жуьредин ширеяр, ичкидин шуьшеяр, емишар авай къапар-ибур вири кIватIал-кIватIал гъарнал эцигнава. Къве чкадал вазайра аваз цуькверин къве зурба кIунчIни ала-ибуру урус медениятдикай шагъидвалзава.

Даиран теклифдалди чун столдиз муьква хъана. Ада заз чка къалурзава ва ацукьун теклифзава. Зани ада къалурай стулдал чка къазва. Накъалай къулухъ санал алайтIани, за са тIимил къван регъуьвал гъисс ийизва. Даира вичини зи къаншарда чка къуна.

Гила столдихъ Света ва гъадахъ галаз жегъилар, кIвалаяй экъечIайбур къвезва.

– Севзихан, Николай, – тамам къведани сад хъиз гъилер яргъи ийизва залди эркекри.

– Наталья, Анфиса, – малумарзава дишегълийрини. Таниш хъунин адет тирвал зани жуван тIвар лагъана.

– Им зи жегъил девирдин дуст я, вични лап рикI алай дустарикай сад, – малумарзава Даира мад сеферда.

– Чаз дидеди адакай вири лагъанва, дах, – лугъузва Николая. – Гъатга куън жегъилвиликайни, са жизви хъвер алатзава адан сивелай.

Николай акунрай яшар къанницIудалай алатнавай, къакъан буйдин, расу

чIарарин, нер са тIимил къван битIиш итим я. Адан хъуькъвен къилерик яр ква, гъяркъуь гужлу къуьнери адан буйдал генани абур гъизва.

Севзихан, лагъайтIа, адалай са тIимил буйдиз аскIан я. Акунрайни ам вичин стхадилай тафаватлу я, адан чIарарик чIулаввал ква, амма вили вилер адан вичин бубадин вилерал атанва. Гъяркъуь хурун мускулар алай къелечI футболкадай хкисна чир жезва. Адан нерин кIаник къелечI спелри лайихлу чка къунва.

Гила зи незер дишегълийрал аватзава: абур къведни сад-садалай артух гуьзелар я. Чпин чинриз кишранар, мацар янавачтIани, абурун гуьрчегвал квахънавач, тIебиивал хвенва. Анфиса, къумрал якIаринди хъуниз килигна, дагъви дишегъли тирди тестикъ жезва.

Вири столдихъ ацукъна. Жегъилрин сиверал хъуьруьн-зарафат ала, иллаки абур аялрикай зарафатар ийизва. Вири нагъардив эгечIна. Светади сифтени-сифте аялар таъминарзава.

Тямлу хуьрекрихъ ва шиш-кабабрихъ галаз сад-вад румка ичкини авадарзава ругулри, дишегълиярни къулухъ акъваззавач: абур ширин чехирдиз иштягъ ийизва.

Даира Мурсалазни Магадиз столдихъ са шумудра теклифнайтIани, абур атаначир, къилди са таран кIаник эцигнавай столдихъ ацукънай абур. Магади жегъил итимдиз хас тир тегъерда шиш-кабабриз гевил ийизва, амма яшлу Мурсала хъуьтуьл тIуьнар хкъзава.

– Гила чун гъуьлел фида, вуна ихтияр гайитIа, буба, – лагъана Коляди, столдихъай къарагъиз-къарагъиз. – Ура! – гъарай акъатна аялрайни.

– Мага, аялар гъуьлел твах, – элкъвена Даир шофёрдихъ.

Са тIимил къван вахтни алатнач, вири «ракъ акур чинерар хъиз» квахъна. Амукъайбур зунни, Даирни Света хъана.

...Къуд пад секин я. Гила, рахадайбур, къугъвадайбур амачирла, халкъди лугъурвал, дача «яд атIай регъуьз» ухшар хъанва. Анжах тарарал алтIушнавай нуькIери чпин нагъмайрик кекянава. Абурун «манийрин» ванер гъар жуьре я: садбуру чпиз хас тир сесер акъудзава, масабуру, чIулав нуькIери, халис инсанри хъиз, уьфтер язава, пуд лагъайбуру, билбилри, халис авазар худда тунва. Анжах Даирни зун кис хъанва. Къулайдаказ тIуьни ва тIимил ятIани хъанвай ичкиди, белки, чун сустарнава жеди.

– Пагъ, вуч чимида? – секинвал къатIна Даира. – Цавай цIай къвазва гъа. Ша, чун пальмадин кIаник хъфин, анал хъсан шагъвар ала, – лагъана ада вичин къелечI футболка хутIуниз-хутIуниз. – Жувани перем хутIуна.

Даир холодильникдив агатна, анай жанг янавай пиводин къве шуьшени къачуна, пальма галай патахъ еремиш хъана, зунни гъадахъ галаз. Столдихъ ацукъайла за мад сеферда къатIана хъи, адан гарданда зунжурдихъ галай куьлегдин тIуб ама.

– Зун Узендай хъфейдалай гуьгъуьниз ви къадар – къисмет гъихътинди хъанай, Даир? – жузуна за адавай.

– За ваз вуч лугъун, дуст, – дериндай нефес къачуна ада, пиводиз хупI ийиз-ийиз. Са къадар вахтунда са чкадиз килигиз акъваздадалай гуьгъуьниз адай сес акъатна. УКЕБ-ди зун направленидалди кIелун патал Алма-Атадиз ракурнай. Горный институтдиз гъахънай зун. Дуьз лагъайтIа, къиметар са артух хъсанбур хъаначиртIани, конкурсдилай къецияй къабулнай, вучиз лагъайтIа направление гвай зав. КIелдай вад йис акуна-такуна акъатна. Гила

элкъвена Узендиз хутуник зи хев кумачир. Чехи шегьердин тIям акунвай заз Узенди дад гузмачир, ятIани аниз хутун мажбури тир, вучиз лагъайтIа, ваз чизва хьи, наравление ганвай къван. Гьар жуьредин уду-будуйралди открепление къачур зун Джебказгандиз акъатна. Сифтедай мастер хъана горнообогатительный комбинатда, ахпа хатасузвал хуьнин рекъай инженер хъана. Гьа макъамда комбинатдин директор Виктор Семёновичахъ галаз алакъяр арадал атана. Пара хъсан итим тир а рагъмтлуди. Залай са цIуд йисан чIехи тир ам, амма вич зи тай хъиз тухудай ада. Жуван къилихри зун адаз бегенмишарнай жеда, анай зи къил акъатначир. Виктор Семёновичан гъужумдалди зун партиядин жергейризни къабулнай. Са къве йисалай закай комбинатдин къилин инженер хъана. Зинни директордин алакъяр халис дуствилиз элкъвена. КIвалах-кIвалах тир, кIвалахдилай къулухъни чун саки санал жедай. Иллаки ял ядай йикъара ам вичин хзанни галаз вацIун къерехдал фидай ва, адет яз, зазни теклифдай. Балугъар къунал гзаф рикI алай а касдин. Чуьлдак къиле тухудай межлисризни адан ваъ авачир. Сифте сеферда адан кIвализ фейила, зун Светадихъ галаз танишарнай Виктор Семёновича.

– Света вуж я? – жузуна за Даиравай явашдиз.

– Света? – сивик са жизви хъвер акатна адан, лутувилелди зи чиниз килигиз-килигиз. – Ваз Света чизвачни къван? Ам са зур сят идалай вилик инал алай къван, – гила са вижевай хъверна ада.

Зун мягътел хъанваз акурла, Даира вичин ихтилат давамарна. Виктор Семёновичазни Светадиз зун чпин кIвалинди хъанвай, зани, гьелбетда, абур жуван багъри ксарай къунвай, вучиз лагъайтIа абурулай гъейри зи дидарда акъадай, зи дердиникай хабар къадай касни ина авачир. Аяларни, Коляни Даша, захъ галаз хъсан вердиш хъанвай. Зун акурла абуруз «ламраз руьхъ акур хъиз» жедай. А вахтунда Колядин ирид, Дашадин къуд йис тир.

– Гьарбахтунихъ бахтсузвални жедалугъурвал, зинни Виктор Семёновичан дуствал гзаф яргъал феначир. КIвалахдин жигъетдай Карагандадиз фидай ректе ам авариядик акатнай. Гьикъван духтурар гъавалат хъанайтIани, къутармишиз хъаначир. Виктор Семёнович рагъметдиз фенай.

Инал Даиралай дериндай ухът алахъна, къве гъилни хъуькъверик кутуна, ам са чкадиз килигиз акъвазна ва дерин хиялрик акатна. За адахъ галаз рахунин ният ийизвачир, вучиз лагъайтIа им гуьгъуьлдик хкуьрун жезвай. – Эгер Даиранни Виктор Семёновичан арада халис дуствал авачиртIа, Даира адан тIвар икъван истеклувилелди къадачир, – фикир фена зи рикIай.

Садлагъана ягъай хъиз хиялрикай хкатай Даира суьгъбет давамарна. Гила ада, аквар гъаларай вичизни хабар авачиз, гарданда авай куьлегдаин тIуб гъилелай ийизвай. Ачухдиз таквадай пашманвилини гьиссер адан чинай малум жезвай.

– Вичин ва аялрин патахъай къайгъударвал чIугун Светади завай тIалабнай, вучиз лагъайтIа и шегъеда гъабурухъни мукъва-къилияр авачир. Гъабурни, зун хъиз, маса шегъердай атанвайбур тир. А чIавуз гъакI тир къван? – Вилералди суал гузва заз Даира. – Партияди гъиниз ракъурайтIа, гъаниз фин вун мажбур тир. Виктор Семёновични иниз Ростовдай ракъурнвайди тир.

Гьар гьикI ятIани зун мукъвал-мукъвал абурун патав физ хъана. Са патахъайни дарвал авачиртIани, Светади итим кечмиш хъуникди дерин

хажалат члугвазвай. Пуд йисан къене заз адан сивелай са хъвер алатна акуначир. Гила виликдай хъиз кІвалихъ кІвачни галамачир. «Кал къена, нехирдин раж хкатна» лугьуда халкъди, инани гъакІ хъанвай. Виктор Семёнович амайла, и хзан виридан гъилерал алайтІа, гила абурун рак гъич гаруни ахъайзамачир. Виликан «дустар» гила пад гана физвай.

– Вун къванни чавай къакъатмир, Даир, – мукъвал-мукъвал тикрардай Светади, – чахъ ина касни авачирди ваз чизва къван? Аяларни чІехи жезвай. Коля мектебдизни фенвай, Даша аялрин бахчадиз физвай. Гила за Светани кІвалахдик кутунвай, вучиз лагъайтІа адаз кІвале гзаф сугъуул тир. Инсанрин арада хъуни адан рикІелай вичиз хъанвай хажалатар алудзавай, адан руьгъ цицІи ийизвай. И кардал ам вични рази тир.

– Авайвал лагъайтІа, къвердавай зи патай авай дуствилин майилар ашкъидиз элкъвез башламишна. Вучиз жедачир къван? – лутувиллин хъверна инал Даира. – Гуьрчег дишегъли, вични акъулдиз тамам, уьмуьрдин уькІуь-цуру акунвай, пис-хъсан чидай, чна лугьурвал, гъар са кардал чранвай дишегъли. Идалай гъейри зи яшарни къанницІудалай алатнавай эхир. Жуван фикиррикай за са шумудра Светадиз айгъамралди лагъанай, амма гъар сеферда ада зарафатралди ихтилат квадардай, заз атІай са жаваб гудачир. Зи ашкъи къвердавай артух жезвай, гила ам халис муьгъуьббатдиз элкъвеванвай. Икъван гагъда гъамиша зи рикІе авай Зуьгъре за Светадалди эвез ийиз алахънавай, амма им лап четин жезвай заз. Зуьгъредихъай зи вил атІузвачир. Гъатта гъуьлуькай ам хкудна, адал эвленмиш жезни зун гъазур тир. Бязи вахтара рикІи лугъудай: квадра а ягъсуз, квез герек я ваз а вун гадарайди, ваз гъилив къур инад авурди, вун беябур авурди? ЯтІани сифте муьгъуьббат тир ам рикІяй акъатзавачир. Ваз аквазва хъи, и куьлегдин тІуб за гилани хуьзма, ам зун патал са гъихътин ятІани аманат туш, дуст, ам Зуьгъреди заз авур хаинвал рикІел хуьналди, жуван вафалувилинни эркеквилин лишан яз хуьзва за.

Даир са гъвечІи геренда кис хъана, адан вилериз мад сеферда къеж акъатна, гъиле явашдаказ пиво авай стакан къуна, галаз-галаз къве хупІ авуна, давамарна.

– Са юкъуз заз хуьряй Сабиралай (ам зи кІеви дуст тир) чар атана. Ада Зуьгъре аялдикди рягъметдиз фейиди хабар гузвай. Гъикъван угърашвал авунвайтІани ада, ам заз гъайиф атанай. Ваз аквазвайвал, зи сифте муьгъуьббат гилани зи рикІяй акъатзавач, ада мад сеферда гарданда хуьзвай куьгъне аманатдиз гъил авуна, са шумуд декъикъада ам тупІалай авурдалай къулухъ захъ элкъвена.

– Чи комбинатдин директор масад хъанвай – Никита Сергеевич. Фялейри адаз «Хрущев» лугъудай. Гзаф фендигар, амалар чидай, туьнт хесетрин итим тир ам. Эгер Виктор Семёновични ам гекъигнайтІа, чилни цав жедай абур, гъакъван зурба тафават авай и ксарин арада. И арада «перестройка» лугъудай тІегъуьнни худдаказ къиле физвай. Сиве тІеквен авай къванбуру вуч хъайитІани лугъуз, гъилияй къведай вуч хъайитІани ийиз, къекъвезвай. «Хрущевани» урусар туширбурухъ галаз са артух гъяз авачир рафтарвал ийизвай, гъа жигъетдай яз захъ галазни. Комбинатдин къилин инженер тиртІани, захъ галаз авай алакъаяр гъакІан, гъикІ кІантІани хъуй лугъудайбур тир.

Са юкъуз, кІвалахдилаь гуьгъуьниз, комбинатда вижевай межлис къиле

тухузвай. Ги́ла абуруз корпоративар лугъузва. Ина ви́лик-кы́лик квайбу́р, профкомдин векилар ва маса «КIвенкIв» алайбу́р кIватI хъанвай. Ихътин мярекатар тухун «Хрущеван» рикI алай кар тир. Межлис ку́тыгъ хъайила, йифен геж вахт тир. Чна, зани Светади, такси кyuна, ам рекъе хтун зи хиве авай кван? – суалдин тегъерда килигна Даир зи чиниз. Ам яшамиш жезвай кIвалерин патав агакъяйла, за адавай жузуна: – Вуна зун илифардачни?

– Вучда вуна илифна? – Чун гъакIни къе вири нянин вахтунда санал хъаначни кван?

– За ваз ачухдай са чинебан сир ава.

– Яраб ам вуч сир ятIа? – сесиник гъейранвал кваз хабар кyuна ада.

– Ам за ваз кIвале лугъуда, эгер зун туртIа.

– Инал лагъ ман.

– Инал лагъайтIа, ам сир яз амукъдач.

– Вучиз?

За вилерин ишарадалди таксист кълурна, адани, вич гъавурда акъурди кълури́з:

– Гъурметлубур, куь чинебан кIвалахар кIвале ая, ам хъсан чка я, – лагъана, галачир хъуруьн авуна.

КIвалин ракIарив кван чун кисна фена. Светади сумкадай куьлег акъудна, ван тийидайвл явашдиз рак ачухна ва тIуб пIузаррив агудна, заз килигиз акъвазна. Им ван-сес акъуд ийимир лугъунин ишара тир. Аялар ксанвай. КIвале гъамиша хъиз михъивал ва кълулайвал ава. И шартIарихъ галаз зун фадлай таниш я, иллаки кIваляй къезвай атирдин ниэрихъ галаз. Михъивилер Светадиз пара кIанидакай зун хабардар тир.

Чун, винелай алай пек-партал хутIунна, кухнядиз гъахъна.

– Чай хъвадани вуна? – жузуна ада назик сесиналди явашдаказ.

– Ви гъилелай за вуч хъайитIани хъвада, вучиз лагъайтIа вуна заз ку́тыгъ тежедай пияла ганва.

– Яраб за ам гъакъван гзаф ганва жал, ку́тыгъ тежер кван?

– Эхъ, валлагъ.

– ЯтIа са тIимил кванди за вахчуда, – хъуьреза ам. – Пияла гзаф хъунни хъсан туш, кыл михъиз элкъуьн мумкин я, ахпа вун жув-жувал хкиз четин жеда заз.

– За лагъайвал авуртIа, зи кыл эсиллагъ элкъведач, я вунни акъван кIевера гъатдач.

– За вуч авун лазим ятIа лагъ ман, – амалдарви́лин хъверзава Светади. Гъар сеферда ам икI хъуьрейла, за жувакай ада ягъанатзавайди хъиз гъисс ийизвай, амма сакIани рикIевай фикир лугъуз жуьрэт ийизвачир.

– Заз вун гзаф бегенмиш я, Света, зун вал лап рикIивай ашукъ я. Ша чун санал жен, – эхирни акъатна зи сивяй. – Зун ваз уьмуьрдин эхирдалди вафалу жеда, багдади. Гъиле авай стакан столдал эцигна, алай чкадила́й гадар хъана, за ам кълужахламишна. Зи беден михъиз фул акатайди хъиз зурзазвай, жува вуч ийизватIа, зи кыл акъатзавачир, эркекдин гъашервили вичин кар ийизвай.

Ам садлагъана кIвачел акълатна, амма зи кълужахдай экъечIиз чабалмишвал ийизвачир, акси яз, хъуьтуьл хъана, зи хурал алкIанвай. Адан нефес зи чина акъазвай, гардандихъай вегъенвай гъилери зун вичив агудзавай. За ам жуван ифей теменралди кузвай. Гъикъван вахт хъанатIа зи фикирда амач, амма а декъикъаяр рикIелай садрани алатдач.

– Акъваз, акъваз, жув гъиле яхъ, – яваш сес акъатна Светадай. – Ахпа, ахпа-зи гардандихъай гъилер галудна ада, гъил кьуна ксудай кІвалихъди Чугуна ада...

Гила чи алакъаяр азадбур ва мукъабур хъанвай. Гъар юкъуз кІвалахдал туъш жезвайтани, ам акунихъ тамарзлувал зи патай тІмил жезвачир. Света такур декъикъаяр зун патал яргъал тир са девирдиз элкъезвай хъиз тир. Гила за гъисс авуна хъи, им халис муьгъуьббат я.

Са варз алатна, чун эвленмиш хъана. Зун Светадин кІвализ куьч хъана. Аллагъдиз шукур, аялри зун чпин багъри кас хъиз къабулна, вучиз лагъайтІа гъеле Виктор Семёновичал чан аламазни абур захъ агатнавай. Зани абуруз халис бубавал ийизвай.

Ахпа чаз кьве велед хъана: Севзиханни Суна-бубани диде хтана зи. Николайни Севзихан кье ваз акуна къван? Абурун аяларни ваз акуна, – дамахдалди лугъузва Даира. Даша вичин хзанни галаз Саратовда яшамаш жезва, Суна – Волгоградда. Гъабурни и йикъара иниз хкведа. Светади аялрин арада тафават тунач, абур ам патал вири хайи веледар я, вири са гъиле кьунва ада.

– Бес ана авай кІвал-югъ, кеспи туна вун инрихъ гъикакъат хъувуна? – суал гана за. – Света гъикІ рази хъана а кардал?

ГъикІ лугъун, Совет гъукумат чикІизвай. Чи комбинат пайи-паяр ийизвай. Чехидахъ галаз акъунар хъанатІани, зи гъиле са къадар акцияр гъатна. Мад ваз чизва хъи, зун гъиле кьур кар кылиз акъатдалди алат тийирди. Идалай гъейри Виктор Семёновича кІватІнавай кепекарни Светадив гумай: яхцІур агъзур манат пул, «Волга» машин, вад кІвалин секция, кІвалин инжинас ва маса куьлуь-шуьлуь. Сад-вад манат захъни авай. Зани Светади меслятар авуна иниз хтунин патахъай. Сифтедай ам рази жезвачир, кичІе тир адаз са куьхъай ятІани. Заз лугъузвачир. Эхирни ам рази хъана.

Иниз хтана, за жуван бизнес ахъайна. Пабни кьулухъ акъвазнач, ам вич бухгалтер я къван, вични хъсан гъавурда авай бухгалтер. Гила захъ кьве кафе, пуд магазин ава. Агъа базардални кьве точка ахъайнава за. Аллагъди гайила, пайгъамбардиз лаш ягъа, – лугъузвачни мисалди. Заз гана, зун гайидал лап рази я. Аллагъдиз шукур хъурай, са къас фу ава.

– Им са къас фу хъайила, сагъ фу гъикъванди хъурай? – хиял фена зи кыляй, акур кІвалер, исятда чун авай дача, «Мерседес» машин рикІел хтана, амма за са чуькъни авуначир.

Рагъ дагъларихъ физвай. Нисинихъ гвай гъайбат ракъинихъ амачир. Чимивални тІмил жезвай. Дачадин гъаятда авай кьушарикни пакаман зиреквал кумач, абурун нагъмайрин, гъарагъунрин ванерни акъваз хъанвай. Даира мукъвал-мукъвал сив хъукъунзава. Белки хъанвай ичкидин аламатар ятІа? – хиял фена зи рикІяй. Зунни рекье гъатун лазим тирди фикирзавай за.

Къецедай машиндин яваш ван акъатна. Ачух хъайи гъвечІи варцин ракІарай сад-садан гуьгъуьналлаз аялар гъаятдиз гъахъзава. – Буба, буба, – чун хтана, – гъарайзава абуру. – Са кефер гуьлел алай хъи, яд са хъсанзавай хъи, – сада муькуьд акъвазариз лугъузва абуру.

– Жанабияр, экипаж сагъ-саламатдиз чкадал хканва, – лугъузва Магади, адет тирвал хъипи сас къалуриз. Гуьгъуьнал Света, Николай ва Севзихан ала. Гъабурун чинрикни шадвили хъвер ква. – Бахтлу хзан я, – хиял фена зи рикІяй.

– За квез туьн хъкидани, Дайка? – хабар къазва дишегълиди, вичин гъилева пакет са патахъ эцигна, чи патав къвез-къвез. Ахпа ам зи чиниз суал гудай тегъерда килигна.

Даираз са вуч ятІани лугъуз кІанзавай, амма зун адалай вилик акатна.

– Чухсагъул, Светлана Егоровна, лап пара сагърай, тІуьнни хъанва, хъунни. Гила зун рекъе гъатун лазим я. «Рекъин мугъман рекъе хъун лазим я» – лугъудай мисал авайди я. Ам гъакъикъатдани дуьз мисал я, – лагъана за. – Рехъни яргъал я. Зун рекъе гъатда куьне ихтияр гайитІа, – элкъвена гила зун Даирахъ. – Куьнни заз мугъман хъухъ, зи хзанрихъ галазни танишарда за куьн. Чунни мугъманрал рикІ алай инсанар я, – са тІимил чІагурзава за.

– Дуьз лагъайтІа, жуван хуьре бубадилай амай аманат-кІвал чикІизвза, анал са вижевай девирдиз килигай дарамат эцигун ква зи фикирдик. – Жуван хайи багъри чкаяр гадарун хъсан туш, дуст кас. Дагъдин ми хъи гъава, къайи булахар, мублагъ чуьллерин мензераяр гъикъван гуьзел я, иллаки гатуз?! – лугъузва Даира хуьрез-хуьрез. – Тушни, Светик? – алава хъийизва ала мад кайванидин гуьгъуьл къачуз.

– Мага, мугъман хутахна кІанда, гъурметлуди. Им зи рикІ алай кас я, вични са къадар йисарилай туьш хъхъанвай. Ам автобусда аваз хъфин зи рикІи къабулдач.

– Лазим туш, Даир, зун автобусда аваз хъфида, а жегъил инжиклу ийимир.

– Пагъ яда, вуч инжиклувал ава ина? Машиндихъ за вуч ганва къван? Адаз вичи лагъай мажиб гузва за. Мад вуч кІанда къван?

Магадин чиник са живи серин акатна-им лап регъятдиз къатІиз жезвай, амма ада са чуькъни авунач.

– ЯтІа за Патя хабардар авун лазим я, гъикІ лагъайтІани кІвалин прокурор я гъа! Свас туш гъа, халис верг я, ахътин къабар ада акъудда хъи, рекъидалди рикІелай алатич, – галачир хъвер авуна жегъилди. Магади телефон япув агудна.

Са вад-цІуд декъикъани алатнач-чун рекъе гъатна. Шегъердин куьчейрай акъван зарб фин тийизвай машиндик, гила шегъредиз акъатайла, зурба йигинвал акатна. Магади чпин аваррин манияр кутунвай. КІвалахзавай кондиционерди «Мерседесдин» къене серинвал тунвай. Къулухъ галай ацукъгандал, са патахъ хъана, къуьнт янавай зун хиялриз фенва. Накъалай къулухъ Даирахъ галаз хъайи ихтилатар, акур затІар тупІалай хъийизва за мад сеферда. Килиг садра инсандин къисмет гъихътин затІ ятІа! Гъар са кас вичин къисметдин сагъиб я къван!

Шишат

Майрудин
БАБАХАНОВ

КЕЛЕНТАР*

(Тарихдин роман)

Давам.

МАД СУРХАЯКАЙ

Сифте Сурхай атайла Куьредин кьилиз,
Башламишной халкьари шадвилер ийиз.

«Хафиз» лугьуз виринра ам хьанвай машгьур,
Фикирзавай, квач жеди амалар кушур.

Шагьмерданахь авайди са т'вар тир гьак'ан,
Куьре хьанвай а ч'авуз кьачагьрин макан.

Дугьриданни, вич хан яз хьуникди тестикь,
Ада хьийиз туначир садавни виндикь.

Фикирдачир садани, накьан гьар кьучи
Ракьурзавай Куьредиз Сурхая вичи.

Зайиф, гьургьуь хьун патал стхадин гьукум,
Гьар мумкинвал хьайила, акьудиз жукум.

Ам гьа вахт тир, гила вич хьайила агьа,
Куьре патан мулкара тергнавай гьавгьа .

К'ват'из гьарнай алимар, межлисар куьтаз,
Раиж хьанвай адан т'вар мусурман патаз.

* Эвел виликан нумрайра

Вични ада тухузвай кутугай жуьре,
Ахлакьлу яз, квачиз гьич нукьсандин зерре.

Ахпа бирдан хъанай ам бинедай дегиш,
Чуру крар гьинватIа, гъана твазвай тIиш.

Гуржистанда урусар хъайила пайда,
Амукьначир Къавкъазда адетдин къайда.

Чизвайбуруз сир тушир, пачагьдин гъараз,
Империдик кутун тир санилай Къавкъаз.

Сурхай къеняй, гьуьчIре хъиз, фикирди незвай,
Акъат тийиз кылевай: «Урусар къевезва!»

Гьиссна, пака техжерди къуьруькар накъан,
Ракъурнавай рикIелай Аллагьни къуркъан.

Шихали-хан Дербентви къунвай яз сирдаш,
Къвед лагъайдан кеспи тир фитнени саваш.

Эх тахъана, садра ам, амалар кфир,
Дербентвийри ханвиляй чукурайди тир.

Къушун кIватIна хтана, къун хъувунвай тахт,
Явавиле, вилик хъиз, акъудзавай вахт.

Шумуд йис тир урусар къекъевезвай геле,
Гъатзавачир сакIани амалдар гъиле.

ДИДЕЯР – ДЕРТ АВАЙ ГЪЕБЕЯР

1

Чкайрикай ахъайна Цуруфаз феи,
Рекъе гъатнай Келентар Куьлгедиз хайи.

Шумуд варз тир такуна бадени диде,
Ингъе гила хъфизва, гъатайла хъуьтIе.

Гад кIватIайди, цIам-кIарас авайди чизва:
Зула амаз гъар йисуз Цуруфа гъизва.

Рахкур жедач лагъана гъакI гъилер ичIиз,
Къве хара шал суракънай Жагъана йифиз.

Айвандилай, яргъамаз, хва хуьквез акур,
КIвале гъатнай Гъавадин шадвилин чукур.

Артухарнай къула цIай, эцигнай хуьрек,
Дегишарнай тади кваз кIвалик квай пек-лек.

АцІанай кІвал, Келентар гъахъайла къенез,
Темен ганай хкажна бадедин пелез.

Гардан къунай дидедин, жузунай гьалар,
Хурудикай хкудна, багъишной шалар.

Итим хъанвай гададиз гьар ягъай къван вил,
Мухлисатаз аквазвай Шайдадин шикил.

И шад юкъуз кІан тушир ам рикІел хкиз,
Ухшар авай а къадар, къвезвай вич-вичиз.

2

Хабар хъайи Келентар хтанва лагъай,
Кушанбурни са шумуд акъатнай цавай.

Тушир садни авайбур хтайдан къанда,
Мукъвазвайди ван хъанвай амни хва хандин.

Гзаф эхнай гадади ялтахрин гафар,
Эхиркини ацахънай сабурдин чапар:

Умундаказ гатІунна сесинал секин,
Ацукъарнай атайбур чкайрал чпин:

- Чи дидедин миресар хъенриз я ухшар:
Рагъ авайла аквада, акъвазна къаншар.

Амма, цифер акъалтна, хъайитІа серин,
КицІер гвазни абур ваз хъийидач жагъин...

Вегъейбур хъиз къилиз кІар, хъфенай абур,
Чпи-чпик чинеба авуна бурбур.

3

Фикирнай къуьд амай къван амукъда хуьре,
Гъуьрчер ийиз, дадмишда шурпаяр къуьрен.

Амма са вахт феначир, акъатнай итим,
Хабар ганай, Нухидиз атанва лазим.

ХъанайтІани перишан дидейрин гьалар,
Мад вучдай къван, хкажнай балкІандал пурар.

Лацу хъанвай, квасади ягъайди хъиз гъуьр,
Жив ацукъна, рехъ гым я, хъижезмачир чир.

Хабардариз, Цуруфал чІугунай са къил,
Серин хъанай гъасятда бубадин гуьгъуьл.

- Адукънава, чан бала, вядеяр чІуру,
Санал куда, цІай къуртІа, ицІидни-къуру.

За, вун хандив агудна, авуна гьалатI,
Низ чидай, ам эхирдай жедайди жаллатI.

И йикъара къуьчхуьрви Саидан вилер,
Акъуднава лугъудай чкIанва ванер.

Саид машгъур инсан я, туш гьакIан къара,
Дустар ава Ширванда, Къубада пара.

КIватI хьанвалда Къуьчхуьрдал итимар ихлас,
Авур кардай хандилай вахчуз кIанз къисас.

И живерай ша лугъуз вазни кунин чIар,
Маса себеб авай туш, гьана ава кар.

Чара авач, килиг кван, вуч ятIа хабар,
Аку гьакIни КъепIирдал регъуьхбан Жабар.

Гьавадин гьал хьайила ачух са бубат,
Эциграй заз цIуд рипе регъведай нубат.

ТИЙИЖИР РУШ

Регъуьн рекъе, суфрани кутуна хъуьчIуьк,
Физвай са руш акатнай гададин вилик.

Къуд пата вуч аватIа, фикирни тагуз,
Живедай рехъ атIузвай, манияр лугъуз.

Агакъайла, балкIанди ягъай чIавуз пурх,
Гадар хьанай руш къвалахъ, чанда гьатна къурх.

Ярхар хьанай далудихъ живедин юкъваз,
Фул акатай жуьреда хьуткъуниз зурзаз.

Къарагъриз кIанз Келентар хьайила агъуз,
Къийимначир гададив вичин гьил вугуз.

- Багъишламиш, хатадин кIвалах я хьайи,
Пурх ядайди чизвайни заз вагъшиди и?

Хьаначирни ваз къванни са жуьре гуьхъуьхъ,
Валлагъ, вун ярх хьайила, аватнай зи руьгъ.

Руш живедал аламай къаткана чилел,
Гада худда рахазвай, акъвазна къилел.

- Къе вуна заз къарагъдай гудани мумкин?
Гафарни гьалч хьийидай ала вичел чин...

- Гьил къачу, зи гьайванди авуна къелет,
РикIни гуда хуравай, эцига къимет!

Къулухъ рушаз килигна, аладарна хьвер,
Регъв галайнихъ балкIандив ийиз тунай звер.

Келентара гьиссавай, кьенин и гуьруьш,
Тешкилнава цавари, туш гьакІан дуьшуьш.

Ам гьинай я, нинди я, кьезвайди регьуьз,
Бес и Жабар халудиз авани течиз?

Эверайла экьечІай, Жабаран ягъай
Вил акьунай кьезвайда, суфра гваз, яргъай.

- Идан квез тир тІурфанрай кье иниз атун,
Вуч хьанай кьван, гишила рекьизвайни зун?

Гьич яб гудач гафуниз...хтул я хайи,
Жува хуьзвай велед я гададин кьейи...

Агакьзамаз, кІвязавай бубадиз хуььрез,
Гьахьнай чуькьни тавуна руш регьуьн кьенез...

Ихтилатар хуьвуна мад са тІимил гагь,
Гьерекатнай жаванди галайнихъ Кьурагь

Суал ганай хтулди Жабараз хтай,
Вуж тир лугьуз атанвай а Агай-Магай .

Чирнай адан кІанни-пун, гьарнихъай жузас:
Кьабул хьанвай Келентар кьепІирви рушас.

АШУКЪ САИДАКАЙ

1

Атуник кваз кьеледиз, Цуруфан гиман,
Келентараз чир хьанай, тушир кьван тапан.

Кул ийизвай чІижер хьиз, кат-калтугрик квай,
Вирибурув чпивни тур-тфенгни гвай.

Ракьурнавай Сурхая Кьуьчхуьрдал итим,
Чириз кьадар инсанрин кьисасдиз кьедим.

- Хуьрни михьиз кукІварда, тадач кьванцел кьван,
Чпиз чирда за ина Сурхай тирди хан.

Кьуьчхуьррикай лап фадлай авай адаз хьел:
Шандакьарнай, вахчурла Шивер Хуьдай Пел.

Вире жемьт сад хьана экьечІнай хуруз,
- Чи бубайрин чилер я, вахкудач, - лугьуз.

Мажбур хьанай чиликай Аранда авай
Гун абуруз беделда атІана са пай.

ГьакІ ятІани кьуьчхуьрар хьаначир яваш,
Гьар са багьна жагъайла, акьудиз саваш.

Вил алатна, фейитІа зияндиз патаз,
Хирер-къацІар ийизвай балкІанрал, гатаз.

Абурук квай хъсанбур чуьнуьхиз тухуз,
Маса гузвай Ширванда къиметдай ужуз.

Мадни – ам, хан, русвагъиз, чІалар атІуз зид,
Алахънава анай сад, Гъажидин Саид.

«Гъавурдава бягъсчийрин – хуьзвай чпин чил,
Угъриярни къайгъу туш – малда ава вил.

Бес идаз вуч кІанзава, хуьрера къекъез,
Вилеризни такур, зал буьгътенар вегъез.

Нагагъ адаз исятда авуртІа гьалал,
ТІуб тукІуьриз, хуьреда зал Куьре магьал.

Сад ракъурна ягъиз тун асант я, гьелбет,
Амма жедач адакай садазни ибрет .

Жаза гуда эквеба, виридан вилик,
Квачир тапан тахсирни кутуна вичик».

2

Саид зими аял тир, халуьрихъ галаз,
Вегъей чІавуз Ширванда кІвач цанин хулаз.

Югъди гьализ гамишар, гьекъни каф хъана,
Элкьвенвай ам занжидиз, ракъини кана.

КъезвайтІани халуьриз етимдин язух,
Регъятардай мумкинвал авачир артух:

Къарагъарна кІанзавай сам ягъай чилер,
Вахтундамаз цадайвал къведай сан къуьлер.

Килиг тийиз гьелекдиз, гъвадиз зегъем,
Саида гъар са кІвалах ийизвай бегъем.

3

Хузаинди къвед лагъай кІвалера ичІи
Карвансара кутунвай кардик са гъвечІи.

Гъар патарай инсанар илифдай аниз,
Лезгиярни акъваздай, атайбур цаниз.

Саид, вилер миЧІзавай ахвариз таб гуз,
Фидай йифиз абурун гафариз яб гуз.

Гъар сеферда атайла хайи чІалан ван,
Адан рикІиз шад жедай, хуьруьз хтай къван.

Аниз гагь-гагь куьчери ашукьар къведай,
Ядай ванлуз манияр, халкъар кIватI жедай.

Акъатзавай чуьнгуьрдин сесери ширин,
Ракъурдай ам кIваликай хиялриз дерин.

Ксайлани хъфена аквадай ахвар,
Вичихъ галаз саналлаз дидени вахар.

Хузаиндиз кIандай ам, хва кIандай тегьер,
Гузва лугъуз куьмекар тухуз чай, шекер.

Вичихъ адахъ авачир веледар багъри,
Гъайи сусак бинедай кваз хъанай агъри.

Жегьил чIавуз хузаин ашукъ тир машгъур,
Истамбулда гъуьжетра гъалибвал къачур.

Чидачир ам бахт тирни, бахтсузвал тирни,
Са руш патал гадарнай ада кIвал, хуьрни.

Девлетлудин руш тир ам, вични авай сад,
Езне ашукъ хъун тушир бубадин мурад:

- Вири уьмуьр кIвалахна, кIватIай къванди за
КIанзавани вугана къекъверагдив са?

Руш къван хъанай, гафунал акъвазнай тIарам,
Амукъначир бубадиз мад фидай улам.

Ада къве шартI эцигна, разивал ганай,
Абур къилиз акъудиз чам мажбур хъанай:

Яшамиш жез акъвазнай гъабурун кIвале,
Къин ганай, саз хкъадач лагъана гъиле.

4

Гвай кIвалахар куьтягъна, хъфидай къияй
Хузаинди теклифнай: - Гада тур галай.

Адай къвезвай гъакъини хизандиз хутах,
За хуьда ам, амукърай, аял я са тах.

ХъуьтIуьз хуьре хъфена вучзава ада,
Са хийирни авачиз вахт рекъиз бада.

Аквазва хьи, зун тек я, гурай заз куьмек,
Хизандизни къил хуьдай жеда къве кепек.

Рази хъанай халуяр, къачунай гъакъи,
ГъвечIи Саид амукънай Ширванда чIехи.

Сифте къияй, чкаяр тиртIани таниш,
Халуярни хъфейла, ийиз хъанай чIиш.

Чинеба физ дагъдиз рехъ аквадай кӀунтӀал,
Ада, шехъиз, рекъизвай рикӀе авай тӀал.

Хузаинни, бубадин ериндар накъан,
Туна лугъуз вич хъанвай, душман къван, такӀан.

Са тӀимил вахт фейила, авагънай къвез-къвез,
Башламишной виликан чкадиз хуьквез.

5

Йикъар, варцар акъатнай кар-кеспи ийиз:
Юкъуз «алад-хъша» яз, чайчи яз йифиз.

Аял къил тир, чир хъанай аквазни-такваз,
Туьркни къажар чӀаларал асантдиз рахаз.

Хъурай гъина кӀантӀани, амуькбай ялгъуз,
Акатнавай адак тӀул, манияр лугъуз.

Хузаиндиз хатадай хъанай садра ван -
Гададинди сес тушир - сесерин сарван !

Адан рикӀе амазмай макъаматдин гъисс,
Саид тирди къатӀанай бажарагъ халис.

Гъа йикъалай Тегъмеза вичин буржи яз
Къунай чирун гададиз чуьнгурдал къугъваз.

6

Хтаначир халуяр мад Ширван патаз,
Физвай мукъвал Къубадиз, йигарар гатаз.

Дяведавай Ахцегъар къуншийрихъ галаз,
КӀвал гадарна, экъечӀиз жезвачир яргъаз.

Чизвай, тирди саламат Ширванда хтул:
Рахкурзавай хуьквезвай ксарив гваз пул.

Садра анай, сар гана, хтанай хинер ,
Саидакай акъуднай гъар жуьре ванер.

Ашукъ хъанва лугъузвай адакай адлу,
Эверзавай лелейри межлисрал шадлу.

Ам, мал-жамал авай къван акъудна кӀвачиз,
Къабулналда Тегъмеза хвавиле вичиз.

7

Йисар фена алатнай аквазни-такваз,
Вичин аддин акъатнай Саид лап кукӀваз.

Кваз къазвачир межлисдай ам квачир межлис,
Къвез-къвез хъанвай адакай ашукърин раис .

Сифте мумкин авачир, ахпани - вяде,
Щувад йис тир Саидаз такуна диде.

РикI хуьревай, вичиз таз жибиндин харжлух,
Рахкурзавай хизандиз къвезва къван дуллух.

8

Фетяли-хан къейила, чIур хъанай гьалар,
Башламишной виринра дявсаяр-къалар.

Гагь сад къвезвай, гагь масад, «къве йикъан» ханар,
Агъзурралди телефоннай тахсирсуз чанар.

Ачух хъанай гьукумдар къачагъриз майдан,
Чпиз муьтIуьгъ тахъайдан язавай гардан.

Талан-тараш гьатнавай Ширванда михъиз,
Виле акъур затI ттаз, чуьнуьхиз хъфиз.

Садра Саид авачиз, атана угъри,
Къенай, пул кIанз, гатана, Тегъмезни къари.

Хъфидайла, цIай яна кIвалерни канай,
Жагъун тавун паталди чпин гел гъанай.

9

Язух Тегъмез бубани хъайила вафат ,
Мад Ширванда ам къадай амачир къуват.

Чуьнгуьр хуруз вегъена, къве гьилни ичIиз,
Саид, гъа вич фейивал, хтанай хуьруьз.

Бахтунай хъиз аватнай мехъерал вахан,
Халкъди мани тIалабнай, ашукъ тир, чухтан .

Чуьнгуьр куьпдик кутуна, кIарарай вини,
Ван хкажна Саида лагъанай мани.

Гуя цавар раханай сесинал адан,
Къайдайрикай деб хъанвай дуьньяда надан .

Са-са бязи къузгъунриз къве гьил хъиз ганвай,
Амай факъир кесибар цIай квачиз канвай.

Са акъван вахт феначир, чкIидайвал гар,
Саиданни чкIанай Куьре пата тIвар.

Мярекатрал, мехъеррал, гьакI къунагъ ийиз,
Ам инсанри тухузвай, къвез, хуьряй хуьруьз.

Саки вири чкайра, ам хъайи пайда
Аквас-таквас чIур жезвай адетдин къайда:

Пун квайбуруз, гьалтайла, килигиз чӀуруз,
Гаф лагъайла, викӀегъдиз экъечӀиз хуруз.

Крарикай Саидан хандиз тир кӀели,
Адакай ван атай къван, жезвай ам дели.

10

Сурхай-ханди къетӀнавай мубарак авун
Шихалидиз Дербентдин тахтуниз хтун

Эвер ганай Къурагъиз, авунай къунагъ,
РикӀ аладриз, къурмишной ашукърин синагъ.

Саидазни хандилай атанай теклиф,
КичӀ квайтӀани, хъсан яз гьисабнай финиф.

Фикирзавай: «Ам гьикъван ятӀани небгет,
Авач чинра мугъмандиз басхасдай адет».

Сифте вири тежер къван хъсандиз физвай,
Килиг тийиз рутбадиз, гьурметар хуъзвай.

Мярекатдал экъечӀиз ашукъар са-сад,
Нубатралди язавай тебрикдин баяд.

Куътягъайла, эвериз, ийизвай хваш-беш,
Гъардав хандин гьилелай вугузвай пишкеш.

Саид вилик атайла, тик къуна гардан,
Яд иличай жуъреда, лал хъанай майдан.

Нефсиникай сергъятсуз тир адан лугъун,
Агъвалдуяр къвердивай ийизвай азгъун.

Мани куътягъ хъайила, къарагънай Сурхай,
Буйругъначир агатун, раханай яргъай:

- Сесинихъ ви гаф авач, язава хъсан,
Амма вай заз акуна са маса нукъсан!

Сурхай-хандиз яб гузвай вирида кисна,
Са чӀуру кар исятда жадайди гьиссна.

- Вун, къве ханни иналлай тавуна саймиш,
Килигна зи папариз вилерай къизмиш.

КӀанзавачир, мажбур я авуниз ви суд...
Буйругъ ганай нуъкверриз: «Къве вилни акъуд!»

Кѡе вилинни чанахдай иви кѡвахъна физ,
Гадарнай ам, акъудна, куьчедал йифиз.

Къурагъвиди, экъечѡай сузадин ванцел,
Галчѡурнай ам чинеба жерягъдин варцел.

Вичи тади авунай Къуьчхуьррин хуьруьз,
Хва-стхадиз Саидан хъайи кар чириз.

Гизлидаказ, вацѡ къуна, атана десте,
Пакамдалди хутахнай чкадал хесте.

Кѡарагъунал дяведиз хъаначир рази,
Гаф-ѡал сад яз, Къуьчхуьррин итимар къуьзуь.

- Къисас вахчун чинра я иесрин буржи,
Тийин чна бубайрин адетар харчи.

Ихътин гафар ван атай, сифте, хъел кумаз,
Хъанай ашукъ Саидаз тѡимил къван кѡамаз.

Ахпа вични и кардал акъвазнай кѡевиз,
Зарар тахъуй лагъана вич патал хуьруьз.

НУХИДИН НУЪКВЕР

Келентараз теклифнай Нухидихъ галаз,
Къвалаллаз хъун, нуьквер яз, фидайла яргъаз.

Хъсан чизвай, Нухи-бег итим тир жегъил,
Гъина хата аватѡа, гъана твадай къил.

Эхиримжи вахтара лас хъанвай тѡимил,
Къуба пата урусри къурурна цѡимил.

Шихалидиз куьмекдиз десте гваз фейи,
Акѡадарнай, къуьлерин къилер хъиз гвейи.

Ада даим тикрардай, яб ийидай денг:
- Ваь, дуьзенда урусрихъ тухуз жедач женг.

Ам тир хандин садлагъай ихтибарлу кас,
Къурвал фидай, гъат тийир рекъера чапрас.

Лап важиблу, цаз алай хъайила дерди,
Гъар сеферда Сурхаяз Нухи тир верди .

Келентарни югъ-йифди, хъен хъана адан,
Рекъер атѡуз гъатнавай Дагъустан патан.

Чарар хандиз атанвай шагъдилаи фарси,
Раиждавай, руьгь кутаз урусриз акси.

Сурхаян гаф физвачир виринра ише,
Къунва лугъуз Шихали хуьн вичиз пеше.

Виридалай нуцалар акъвазнай тарам:
- Гьич садани санизни къачудач къадам!

Шихали хуьз чаз эциг лугъузвани хур,
Фетялидин хва я ам, чи буба тукIур.

Амал кьиле тефирди къатIайла вичин,
Сурхай хъанай эхирни са бубат секин.

БЕГЪЕМ БУБАДИН БЕГЪЕМСУЗ ХВА

Дербентдин хан Шихали, гьич тахъай хътин,
Инсан хъана вичяй кьил акъудиз четин.

Дирибаш тир, мадни квай хесетар дигмиш,
Абур жезвай, тIимил яз, нукъсанра батмиш.

Ада, хабар атайла, къена хан стха,
ТIуьнар ганай шадвиляй жемьтдиз заха.

Вирибуру лугъузвай, бубадиз уьтквем,
Зулжалалди гьикI ганай ихътин хва бедлем.

Буба дагъви – Фетяли, диде тир гуржи,
Къве халкъдинни квай адак хесетар харчи.

Имансуз тир, тикрардай: «Тагурай ажал,
Ибадатда за вичиз йикъа цIуд чIавал.

Им вуч я къван тахъайтIа, рекъинни ийиз,
За югъ-ийфди зикирна кIанзава вичиз».

Къалиянар чIугвадай, бубадин жуьре,
Туьнт чехиррал рикI алай ципицIрин къере.

Ичкидиз тир дурумсуз, фад жедай пиян,
ЭлячIдай ам гъасятда крарал зиян.

Жувандини гъейриди амуьдачир чиз,
Акуна хьи дишиди, гардан къадай физ.

На лугъуди гъилерик акатзавай квал,
Къаравулрик тадачир ягъ тавурди тIвал.

Вирибуруз гъуьнтI гудай, ийидай тегъне,
Хъилер рикIел хкидай алатай, куьгъне.

Гъа икI хъвайи ичкидик хъана зигъин кур,
Шумудни са факъирдин авунай кIвал чIур.

Паб вафалу инсан тир, эхзавай вири,
«Акьул затІ туш, - хьуьредай, - ханариз кьвери».

Хиве кьадай кІвалахар, лагъай кьван вичиз,
Акьуддачир са карни бегъемдиз кьилиз.

Дуьз лагъайтІа, са карда хвенай гайи гаф,
Чувудриз рехъ ачухнай, тавуна хилаф.

Кьейилани гуьгъуьнай вахтсуз а майиф,
Чугуналдай анжах са чувудри гъайиф.

ХАНАРИН ДУСТВАЛ

1

Дагъустанда хъайи кьван хахаяр вири
Гъа са тарцин хилер тир, уртах тир иви.

ГъакІан чІавуз сад-садаз куьмекдиз кьведай,
Нагагъ хийир ава хьи, чпи-чеб недай.

Шихалини Сурхайни дустар тир акІай,
Са шумудра сада-сад акьудай кІакІай.

Амма садра абурун араяр къанай,
И гъадисдин себелни урусар хъанай.

Дербент къаз кІанз атайла Зубован десте,
Куьмекдиз кьвез Сурхаян хъанай дуьз гъафте.

Шегьер вахчун урусри, вични хъун есир,
Шихалиди авунай Сурхаян тахсир.

Сурхаян вил алайди тир гъа и кІвалах:
Суьруь амаз, чубанар хъун санихъ алдах.

«Хьфидач кьван, - лагъана, - юзуриз гьилер».
Дарбадагънай патав гвай чувудрин хуьрер.

Къизмиш хъана, къуьзуьди, паб, аял такваз,
Гъиле гъатай вирибур, малар хъиз, тукІваз.

КІвалеравай мал-девлет авуна талан,
Къезилдаказ фейибур хтанай залан.

Шихалиди, вахчурла гуьгъуьнай шегьер,
Ганай амай чувудриз Дербентдиз эвер.

Гелядайла нубатдин чехирдин сукІра,
Шихалиди лагъанай Сурхаз садра:

- Атайди тир, Сурхай, вун, куьмек гуз ваъ заз, -
Абасувда женг чІугваз чувудрихъ галаз.

Шихалидин Ирандихъ алакъа авай,
Къабулзавай гимияр, яракърив ацІай.

Аламатдин кар хъанвай: туъркверни персер,
Агатнавай тарихда сад лагъай сефер.

Ингилисри, френкри авуна кискис,
Гъазур хъанвай дяведиз, урусриз аксиз.

АтІун патал урусрин далу патай тІакъ,
Ракъурзавай Къавкъаздиз пуларни яракъ.

Пул гъизвайбур къураба ийизвай есир,
Гъуьлелай гъун асант яз ақунай эхир.

Гъуьл Дербентдин къвалав гвай, къезил ва агъур
Лугъун тийиз, гимияр къабулиз гъазур.

Акатнай икІ ракъиник Шихалидин кац,
Вири къевзвай куьмекдал гъалчнай вичин пац.

Ацукъдайни Къумуха, дагъларин юкъва
Сурхай, ацІай гимийриз тахъана мукъва.

Къумухдилай Дербентда жезвай ам гзаф,
Гъана къунай «хафизди» хесетар харжаф.

ХъанватІани атана са къадар яшар,
Къакъуд тийиз, къвалав хуьз къаравуш рушар.

«Саламат я, - тикрариз, - дагъда хуьн яракъ»,
Рекъе твазвай Къумухдиз йикъа са улакъ.

Дугъридани, Дербентда къизгъин тир гъалар,
Гъа гила-мад мумкин тир акъатун къалар.

А девирда Дербентдин жемьтдиз авай
Ихтияр, хан чукурдай, бегенмиш тахъай.

Чукурайди тир садра Шихали фадни,
Гуьгъуьнилай ханвилиз хтанай мадни.

Авуначир къилихар зеррени дегиш,
Давамарнай вич тухуз къайдада вердиш.

Ингъе адаз жемьтди, къарагъарна къал,
Къеце патай къалурнай мад шегъердин цал.

ГъакІ ятІани сакІани жезвачир секин,
Шихалидин мурад тир Дагъустан куькІуьн.

Чуьллема яз гъатнавай, иниз-аниз физ,
Алахънавай дагъвияр вичин патал гъиз.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ГУЪРУЪШ

Физ-хуьквезвай Келентар Къурагъиз гзаф,
Ахкуначир садрани адаз мад Зарбаф.

Гъар Къепирдал агакъай, рикI жезвай гъуьргъуь,
Ам тухузвай рушакай хиялри яргъи.

Аламат я, хатадай тек садра акур,
Руша адан хиялриз янавай зунжур.

Бубавахал са нянихъ фенай къил чIугваз,
Гъана авай Зарбафни, гамунихъ галаз.

- Бахтар гурай, уьмуьрар виш йисар жери,
Чи ихтилат вакай тир, - хъуьренай Пери.

Ахъайна заз Зарбафа, гъикI регъуьн къилел,
ГъалдарнайIа балкIан на хабарсуз вичел.

- Хатадай тир, квачирдак акатун я гуж,
Гъеле чинни ийизвач, ни къурхутнай вуж...

Чуькъни тийиз, Зарбафа язавай кваквар,
Акъуд тийиз винелди, хъуьрезвай пIузар.

Вахтсуз фена рагъметдиз апайни къари,
Хъанвай кIвалин чIехиди Цуруфан Пери.

Итим фадлай амачир, къве рушан буба
Жегъилзамаз къейид тир, акатна ваба.

- Хуьрек къванни эцигин стхадиз атай, -
Лугъуз Пери къарагъна экъечIнай кIвалаяй.

- Дугъриданни, гилани кумани вак хъел,
Вуч авурай, бес за ам элекъаррай квел?

Чуькъни тийиз Зарбафа язавай кваквар,
Вилер адан ргазвай, хъуьрезвай пIузар.

- Фейи чка авайни? Галазни гъич вил,
Хатадайни гуьзлера къалурдач хъи къил?

- КIанзавайни мад садра гъалдариз балкIан,
Зун кимиди я жеди, амма - туш акъван.

- Са юкъуз гъа ваз чидай балкIандал алаз,
Гъаз катда за вун санихъ, тIарамдиз акъваз.

- Вунни эхна гъакъванди, пурцухрин пурцух,
Зунни ялиз гъайвандин тушни бес язух?

Сифте яз къил хкажна хъуьренай Зарбаф,
Къабул хъана вичизни вичи лагъай гаф.

(Давам къведай нумрада)

Проза

Нариман
ИБРАГЪИМОВ

ВАТАНДИЗ РЕХЪ

(Повестъ)

Давам

БАЗАРХАНА ТАРАШХАНА

Тебиатдин гьаларал гуьзчивал авун менфятлу кар я. Гатфариз, зулуз гьатта са йикъан муддатда гьава са шумуд сеферда ва жуьреда дегиш жеда. Экуьнахъ виливили цавай рагъ хьуьрезвайтIа, нисинихъ гар акъатна, цав чулава булутри кIевна, сел къвада. Са сятдилай вири, и завал тахъайди хъиз, квахъ хьувуна, дуньядиз рагъ ачух хъжеда. Акьуллу, камаллу, халкъдихъ рикI кузвай бегъем регъбер авачир уьлквени гьа гатфарин йикъаз ухшар я. Сиясатдин гьалар садлагъана маса патахъ элкьведа, гзаф инсанар кIеве гьатда, гьич гуьзлемиш тавур крарин иесияр жеда.

Дагъларин уьлкведани, районрани, карханайрани, идарайрани гьа ихътин алапатдин гьерекатар кьиле физвай. Адет тирвал, суьруьдин кьиле кьунар, сагъ, дирибаш лапагар жеда, суьруь элкьуьрайла, вилик кьиле кьулухъ кьатIа амай усалбур, набудбур гьатда. Перестройкадин, реформайрин, цIийи пачагъар кьвезхъфей кьудкъанни цIуд лагъай йисара ихътин мусибатар пара акуна вилериз.

Азадвилдин, демократиядин дад сиве гьатай жемьатрин вилик пад къадай кьуватарни амачир, къайдаяр хуьдай органрин, цIийи гьукумдин вири кьурулушар кардиз кумайтIани. Чидач, виняй ганвай буйругъ тиртIани, колхозар, совхозар, карханаяр тарашзавай, барбатIзавай, агъалийри митингиз кIватI жез, районрин, шегъеррин регъберар кьуллугърилай чукурзавай, абурун чкадал чпиз хуш акур, амма я савадлувал, я бажарагъ, я алакьунар авачир ксар эцигзавай. Гьукумдин векиларни гьакIан гуьзетчийриз элкьвенвай. Агъалийри администрацийрин, МВД-дин идарайрал гьужумар авурлани, серенжемар къабулдай гьакимар авачир. Куьрелди, вири сад-садак какахънавай. Кьуватлуда, яракъ гьилевайда гуж кьалурзавай ва вичиз вуч кIандатIа, гьам ийизвай.

Гьа ихътин са митингдилай гуьгьуьниз райондин кьиле авай Шагъвеледан амадагарни алатна, кьуллугъар маса дестеди кьуна. Абуру гьиле-гьил аваз районда чпин «къайдани» тваз гатIунна. Кар алай, кьеж квай вири кьуллугърал, виликанбур алудиз, чпин итимар эцигна. Табий тежезвайбур гужуналди, хизанрик кичI кутагъ, чукурна. Гьа икI, цIийи «машиндин» чархарик Шагъвеледан итимарни акатна. Сергьятдал агъавалзавай адан дестедик квай гадайривни кIвалахиз тазвачир. Са шумудра кукIунар-чухунарни хъана, амма абуру чпел ийизвай гьужумриз жаваб гузвай ва твар квай кьуьлуьн кьилер авай «ник» гьилияй ахъайзавачир.

ИкI, садлагъана дегиш хъайи гьалари Шагъвелед лап ажугъламишна. И нагъакъан крарик меркездин гьилни квай къван. Гададиз ярар-дустари лагъайвал, «Абавилдин» кьиле акъвазнавай, халкъдин месэлаяр гьялда лугъузвай гадайри, гьукумдин кьиле авайбурухъ далу акална, чпин кьучиярни галаз района, хуьрера къетIен сиясат тухузвай. Къазанжияр къачузвай гьар са кархана, фирма чпиз муьтIуьгъарзавай.

* Эвел виликан нумрада

Аламатдин девир хъанвай. Накъан япалухри кавхавалзавай, къекъверагрин гъиле девлетар гъатнавай, алчахар, чал-кечирар лайихлу инсанрай къазвай. Къени, гъахълу, намуслу, зегъметкеш инсанар гурарин кланез аватнавай. Абурун гаф ишени физмачир.

Абдулкъадир дахди йис, къве йис вилик вичиз лагъай гафарик квай къелен дадуникай хабар жез гатуннавай жегъил итим пагъ атана амукънавай. Инсанар, суьгъурдин твал галукъайди хъиз, дегиш жезвай. Са йикъан муддатда. Накъ ви лап хъсан дустар тир ксар къе ваз акси теревдик кваз аквадай. Накъ ваз «буба» лугъуз рахазвайди къе ваз «ваклан хва» лугъуз гъазур я, датана ви рактарал лигем кланз къевезвай къуншидиз вун тветГрийни аквазмач...

Халисан дустарни, инсанарни ава эхир,- фикирзава Шагъвелета.- Гъабурохъ галаз гаф-члални, крарни сад авуна кланда. Гъа са вахтунда къайдадик кутунвай хийирдин хел гуьзчивиликай хкатунини жегъил итимдин ивидал звал гъизвай. И месэла тади гъалда гъялна кланзавай. Шагъвелет вичин ихтибарлу къуд гадани галаз райондин цийи регъбердин къилив фена, амма абур администрациядин дараматдин гъаятдизни ахъайнач. Адавай шуьмягъар клан хъайи Исламудин администрациядин къилин куьмекчи тир ва ада «регъберди куьн къе къабулдач» лагъана.

- Гада, вуна валай ахътин жавабар гумир, Мадридаз вичин патав Шагъвелет атанва лагъ. Тахъайтла, зун фидач,- ада виликди къве кам къачуна. Исламудин атана, адан вилик акъвазна.

- Санизни вун фидач. Мадридаз я вун аквадай, я вахъ галаз луйкъведай вахт авайди туш. Атайвал хъвач.

- Гада, види лап бягъс я хъи. Вуча, шуьмягърин къисас вахчузвани?

- Къисас-мисас заз чидач, амма вун къал акъуд тавуна хъвач, стха,- Шагъвелетан буйругъ гуьзлемишиз акъвазнавай дустариз тамашиз,- лагъана Исламудина.

- И кар вуна дуьзди ийизвач, гада, ваз чир хъухъ, зун хъфидач, амма а Мадридаз лагъ, зи рекъел акъваз тавурай. Зи ресторандизни, мугъманханадизни ментар, налоговикар, санитарар-къекъверагар ракъур тавурай. Хъша,- лагъана, ам вилик акатна, гадаярни адан гуьгъуьналлаз администрациядин гъаятдихъай хъфена.

Шагъвелета Мадридан патай ихътин гъерекатар гъич гуьзлемишнавачир. Гъа йифиз Мадридан къилин къучи Бушлат ва Исламудин къилеваз сергъятдал гадаяр атана, абуруз гужуналди Шагъвелетан итимар чпин чкайрилай чукурин клан хъана, вижевай кукунар арадал атана, са щумудал залан хирер хъана. Мадридан гъилибанар кар алак тавуна хъфена. Шагъвелета фикирнай, и вакъиадикай цийи гъакимдиз тарс жеда. Ваъ, пакадин юкъуз ресторанны, мугъманханани, милиционерри атана, къуна. Абурухъ контролдин маса идарайрин пешекарарни галай. Шагъвелет вич секиндиз тухуз алахъна, амма касдин къенепад Турфан алай гуьлуьз ухшар тир. Атанвайбур вири чизвай кицлер, гъа и ресторанда пулсуз нез-хъваз, кеф чугъваз вердиш хъанвай, Шагъвелетад стха, дуст лугъузвай йитихар тир. Амма ахтармишунарзавайбурухъ цийи са майор, къве налоговик, санэпидстанциядин къуллугъчи галай. Абуруз синихарни, законсуз крарни жагъана. Шагъвелетан хиве къунризни килиг тавуна актар кхъена, са гъафтеда къалурнавай кимивилер арадай акъуд ва жерме авунвай къадар пул гун тавуртла, ресторанны мугъманхана михъиз агалдайдакай малумарна. Хабарсуз мугъманар хъфена, Шагъвелет фикирри тухвана: вуч авуртла хъсан я? Хиялар сад-садалай алатиз бейнида къекъвена, амма рикл са къарардал къевезвачир. Ам вичин эмир гуьзлемишзавай дустариз тамашна. Абуру теклифна: «Ша, чна исятда фена а угърашдиз ина иеси вуж ятла чирин!» Шагъвелета абур секинарна.

- Тади къачун тийин чна. Вири хъсан жеда, амма чна дикъетлувал квадарна кландач. Абуру хер алай ваклар хъиз ава, чи патай акси са гъерекат гуьзлемишиз акъвазнава. Чна абуруз ахътин мумкинвал гудач.

Районда вич сад лагъай итимрикай яз гъисабзавай кас патал югъ пара четиндиз акъатна. Ам михъиз инанмиш хъанвай, райондин къилиз атанвай цийи дестеди вичив клвалахиз вугудач, бизнесни барбатла. И кар ийидай рекъер-хулери гзаф авайди адаз чизвай. Махачкъаладайни зенг авунвай, банкдиз атун патал, адан члехидини заз акси акъвазарнавай хътинди я. Гъавилай са серенжем къабулна кланзавай. Югъди юклар-чиплер яна, эхир Шагъвелетад Мадридахъ галаз рахун ва ам вичин чкадал ацукъарун хъсан акуна.

Нянихъ ада гадаяр кѳватѳална. Йифен сятдин цѳудалай алатайла, Мадридан кѳвал галай терефдихъ еремишна. Куьчедал алай кѳаравул ван-сес ийидалди кѳуна, машинда ацукѳарна. Гѳаятда авайди, кѳилин кукѳваз сад чѳукѳвена, кацумарна. Мадридан хзан гѳеле ксанвачир. Гадаяр гѳаятда акѳвазарна, Шагѳвелед кѳвализ гѳахъна. Кѳеневай кѳвалин раклар гатана. Атай дишегѳлидиз ада са декѳикѳада Мадрид герекзавайдакай лагъана.

Шагѳвелед акурла, Мадридак зурзун акатна, чинин рангар атѳана. И кар мугъманди гѳасятда кѳатѳана.

- Секин хѳухъ, дуст-кас, чи рикѳе чѳуру са фикирни авач. Амма заз чир хъана кѳанзава, вучиз вуна заз писвал ийизватѳа.

- За са затѳни ийизвайди туш.

- Гѳавилай ви гѳилибанри зи гадайрин бизнес кѳакѳудзава, яни? Гѳавилай вуна зи гуьгѳуьна вири кицѳер тунва, яни? Гѳавилай Бушлат хътин йитихри зи вилик пад кѳазва, яни? Гѳавилай ваз зи ресторан, мугъманхана агализ, кѳакѳудиз кѳанзавани, тушни?

- Абур зи крар туш, амле.

- Зибур яни бес? Нинбур хѳуй эхир? Райондин сагѳиб вун я кѳван.

- Эхъ, зун я, амма...

- Са аммаярни, гаммаярни амаиди туш. Вуна зак лап хъел кутуна, амле,- Мадридан гаѳ тикрар хѳувуна Шагѳвелета.- Пакадилай ви вири кицѳериз, кѳекѳверагриз зи тѳвар хѳаамир, зи геле кѳекѳвемир лагъана буйругъ гуда вуна. Ван кѳвезвани?

- Ам залай аслу туш.- кѳанз-такѳанз жаваб гана Мадрида.

- Вуч? Валай аслу туш! Залай аслу яни? Яб це, амле, заз вахъ галукузавай гар гѳинай кѳвезватѳа чизва. Гѳавая жуваз хийир авачир крарик кѳил кутамир. Чун меслятдивди яшамиш жен.

- Тахъайтѳа, на вучда?- йифен мугъмандин патай хаталувал авачирди кѳатѳайла, вилегѳвал кваз хабар кѳуна райондин кѳили.- На икѳван гагъда кеѳ чѳугуна, гила чи нубат я.

- Куь нубат? Валлагъ, вун алчах я кѳей хва. Мегер ваз чизвачни, вун зи хура акѳваздай бубадин хва туширди?- Шагѳвелета, перемдин хев кѳуна, ялна, вичин лайхлувал хуьз алахънавай итим вилик гъана ва адан туьтѳвер чѳукѳвена. Касдин ял кѳуна ва вилер кѳецеел акѳатна.- Кѳей хва, эгер пака ви диде-буба, паб, аялар шехъна кѳанзавачтѳа, жуван ламаѳт уюнар акѳвазра, зи рекъел кѳван жемир. Жувани неъ, зазни манийвалмир. Гѳавурда гѳатнани? Гила зун хъфена,- Шагѳвелета гѳалдай фенвай итимдиз хуртѳ гана, ярхарна,- вуна фикир ая ва тарс хкудур.- Йифен мугъман, са затѳни тахъайди хъиз, секиндивди куьчедиз эхкѳечѳна.

Пакамахъ ам кѳвалин кѳенез аватай нурари ахварай авудна. Бейнидиз атай сифте фикир: яраб зун икѳван гагъда ксайди я жал? Адаз йикѳан юкѳвар хъанвайди хъиз авай. Накъ, Мадридан гѳаятдай эхкѳечѳай ам дустарни галаз ресторандиз фенай. Йифен кѳведралди гъана амукънай. Зун кѳе меркездиз физвайди туширни?- суална ада вичиз. Сятдивди килигайла, адалай регъат ухът алахъна. Муьжуьдни хъанвач гъа. Югъ гуьзелди жеда кѳе,- рахана ам вич-вичив. Тарпна кѳарагъна, спортивный шалвар алукѳна, ада гѳаятдивди гѳерекатна.

Дахдин кѳвалер авай куьчеда вичиз эцигнавай утагъар мешреблур, вири кѳулайвилер галайбур, хуьре садазни авачир хътин архитектурадинбур тир. Шагѳвелета гѳаятдин кѳерехар тирвал эхкѳечѳнавай цуькверал кѳарувална.

- Я руш-ш, зи цуь-уь-к-к!- гѳарайна вич-вичелни, вичин яшайишдални, майишатдални кѳару итимди.- Багъаят-т!

- Гъай! Зун цѳун кѳвалева...

- Къала, инал ша кван садра.

- Заз гъа вахт авани, яда? Квез хуьрек гѳазурзавай...

- Ша, ша, зи цуьк-к, зур декѳикѳада.

Багъаят, пѳузаррикай хъвер кѳвахъиз атана, итимдин кѳвалав акѳвазна.

- Зи цуьк-к,- итимди дишегѳли вичив агудна,- тамаш и цуьквериз, гѳикѳван гуьзел, атирлу ятѳа. Амма вун зи цуьк, гѳабуралайни иер, гуьрчег, атирлу я. Вун зал гѳалтай йикѳал зун гъамиша рази я.-Шагѳвелета ракъини хъиз хъверзавай, нур гузвай жегѳил дишегѳли кѳужахда чѳукѳвена, ахпа цѳигелвиледи адаз пѳагъар гана.-

Гила ая жуван кьайгьуяр, зи цуьк. Вач,- итимди яр кьекьифнавай, вилера шадвилин цьервеклар кьугьвазвай кайвани кланивилелди цун клвализ рахкурна.

Гьамамдай мадни гумрагьдиз экьечай Шагвелед кьвед лагьай мертебадиз хкаж хьана. Гьелени месерик кумай аялриз хушвилелди килигна, чпин клвализ гьахьна. Парталар алулна, кланик эхвична. Гьундуьшкадин яклун шурвадик рганвай шуькгуь хинкларни тлуьна, хьивегунин эсер кумайла и хуьрек ада рикл алаз недай, папаз мадни тавазвилер авуна, вич меркездиз физвайди я, лагьана, юзана.

Багьаят геждалди гьуьлуьн машин чуьнуьх хьайи куьчедин кьилиз тамашиз акьвазна, ахпа гатун цицре хьиз, лув гана, катна, клвализ гьахь хьувуна. Ада вич бахтлу дишегьли яз гьисабзавай. Ам гьахьлуни тир. Багьаятахь вич гьилерал-тупларал кьуна, ханум хьиз хуьзвай гьуьл авай. Абур цийи, вири кьулайвилер тешкилнавай клвалера яшамеш жезвай. Кьведазни бицди аялри мадни шадвал гузвай. Клани чкадиз машиндаваз тухуз, хкизвай. Пулдикай рахайтла, дарвал авачир. Мад вуч кландай кьван?

Багьаят вичизни хабар авачиз эркекрин темягьлу вилер ацукьдай рушаз муьжуьд лагьай класда авайла элкьвенай. Аламат хьанай жавандиз, буйдини винелди ялнай, хуранни, ял тур шар хьиз, даклунай, цумари, хьалчахрини як кьунай. Бедендихь хьанвай дегивилериз гадайрини, гьатта са бязи муаллимрини, рушарини фикир гузвайди адаз аквазвай. Рушаз регьуь жезвай, амма рикляй ада ихьтин аламатрал, вич фикир желбдай руш жезвайдал дамахзавай. Ам, вичихь галаз клелзавай са бязи рушар хьиз, кьулу кьавахар хьиз аквазвачир.

Шагвеледаз Багьаят миресдин мехьеррин межлисдик ачунай. Са десте рушар кьуьлериз тамашиз шаддиз, хурамдиз акьвазнавай. Абур рахазвай, хьуьрезвай, кьуьлерзавайбуруз кьиметар гузвай хьтинди тир. Ара-ара чебни кьуьлерик экечлазвай. Багьаят абурукай виридакай хкатна аквазвай. Жейрандин хьтин гуьзел акунралди, кутугай, бегьерлу багь хьтин буй-бухахдалди, цийи вацран хьтин тазавилелди, хурамвилелди, хважамжамдин рангари чуьгунвай аламатдин сифетдин килигуналди. Шагвеледан вилер мад и рушалай алат хьувунач. Гададин килигунар адазни ачуна ва жавандин рикле гьулгьула гьатна. Ятлани ам, теклиф авурла, Шагвеледан кьуьлуьник экечна. Дишибурухь гьикл авуртлани чпин фендигарвал авайди я. Багьаята вилерин кланикай гада ахтармишзавай. Тарам гада тир Шагвелед. Ада вижевай кьуьлни ийизвай. Руш вични гуьгьуьна акьваззавачир. Лув гузвай кьугь хьтин маралдал гадади гьевесдивди чарх язавай. Жемятди жегьилриз хушвилелди кап язавай. Шабаш гьиле твадайла гадади саки япал клуф эцигна лагьана: «Шабаш ваз зи патай пишкеш я, музыкантриз хьивегьиз тахьуй». Рушан чиниз садлагьана яр акьатнай, на лугьуди гадади вичин тупларай адан туплариз ток ахьайна ва ам вири беденда кьекьвена. Идал бес тахьана, ада кьуьл акьалтларна ва Багьаят назикдиз кьуьнуьхь гьил агулдна дуст рушарин патав рекье хтуна.

Чина цун ялавар чклизвай рушаз маса чара амукьнач, ада вичиз гайи шабаш гьута чуькьвена. Са шумуд декьикьада руш хьайи кардин таьсирдик кумукьна, адаз акл авай хьи, вири вичиз тамашава ва вич лянетламишзава, шабаш музыкантриз тевгьена, гваз хьфейвиляй. Адавай са затлани ийиз хьанач, тахсиркар Шагвелед тир. Хуьре межлисра дишегьлийри шабашар чпиз тазвай дуьшуьшар жезвайди тир, амма жемятди и кардиз пис кьимет гузвай. Гьавиляй рушаз дертни хьанвай, вичи ихьтин кардиз рехь гана лугьуз. Пул авай гьил гьекьламиш хьанвай. Капни ягьиз жезвачир. Инихь-анихь вил яна, ваь, адаз тамашзавай касни авачир, вири межлисдин, кьуьлерзавайбурун таьсирдик квай. Багьаята пул, вичи са чуру кар ийизвайди хьиз, тади гьалда хурудик кутуна. Шагвеледан шабаш авай гьуд азад хьайила, руша азаддиз нефесни кьачуна.

Клвализ хьфейла руш са патахьай шад, муькуь патахьай фикирлу хьана. Адет яз, хуьре межлисрик, демерик са манат шабаш вегьезвай. Мехьеррин талукьри вад-цуд манатар. Амма хурудикай хкудай Шагвеледан шабаш яхцурни цуд манатдиз барабар тир. Икьван пул аз? Вучиз? Вуч патал? Рушаз жаваб авачир, амма лап деринрай адаз са куь ятлани хабар гузвай. Сад лагьай сеферда пайда жезвай и гьиссери беденда ширинвал твазвай.

Гуьгьуьнилай атай йикьари, вилериз акур крари цийи руш акл тажубарна хьи, ада вичин умьурдик суьгьуьрчи кьаришмиш жезвайди кьетлна. тахьайла, ибур

жедай аламатар тушир, садрани санални туыш тахъай кас куьчедани, школадин къвалавни, къуншидални гьалтзавай. Аламат мадни ана авай хьи, руша ара-ара бедендиз гагъ цак, гагъ чим акъуддай, къвачер гъуьргъуь ийидай чкадал гъизвай гададикай фикирзавай. Га ихътин легъзейра, чиликай хкатай, цавай аватай хъиз, ам виликни акъатдай. Шагъвелета багъишзавай хъверди, салам гуни, куьлуь жузун-качузун рушаз яр акъуддай, бедендик, рикъик зурзун кутадай. Бязи макъамра ам вич-вичикайни квахъдай. Ахварик квайда хъиз, адаз жавабар гудай. Уьмуьрда, беденда арадал къвезвай и сирлу гьалари рушак хвеш ва га са вахтунда къурхуни кутазавай.

Къудлагъай класс куьтягъна, гатун каникулриз экъечлай югъ рикъелай тефидайдаз элкъвенан. Нянихъ къвализ Абдулкъадир муаллим, адан юлдаш Гъабибат атанай. Багъаятак лишан кутаз. Мугъманар атунин себеб чир хъайила, дах Семедта сифте аксивалнай.

- Я чан малим, абур вуч ихтилатар я эхир, ваз хъсандиз чизва, ахпа лагъай кас, руш гъеле школада ама, ахпани за адаз къелиз ракъурда лагъана хиве къунвайди я.

- Семед стха, гъахъ я вун, зун вахъ галаз разини я, амма зи хва ава е, хва, ада чун хурук кутуна са шумуд варз я, «заз Семед халудин рушалай гъейри садни аквазвач, масадбур вилик акатдалди адак лишан кутур» лугъуз.

- Чна къе мехъерзавач хьи, я чан стха, гаф къана Абдулкъадиран папани, куьтягърай школа, къелуникни экечрай, ахпа мехъерни ийида ман чна чи веледриз. За къатлайвал, абурун арада сир-сур авай хътинди я.

- Чи рушанни куь гададин?-туб сарак тухвана Жавизата, Багъаятан дидеди.- Мусалай эхир, я чан вахъ? Школадиз физ, хкъвезвай зи руш...

- Куь руш школадин дамахни, чешнени я,- тарифна Абдулкъадира.- Авайвал лагъайта, чи хци куь рушан твар къунал зун шад я. Къез аферин ахътин велед тербияламишзавай. Белки, чна рушан фикирни чирин.

- Адахъ ахътин са фикирни авайди туш, я малим, вичин къелунар я рикъе авайди, ахпа лагъай кас.

- Ваь, ваь, акъ лугъумир, Семед стха, ам акъуллу, чъехи-гъвечи чизвай руш я. Адаз чун вучиз атанвайди ята чир хъун лазим я.

- Хъурай ман, гъуьрметлу мугъманар, вач паб, рахух кван адахъ галаз.

Са декъикъани алатнач, Жавизат хтана. Вири адаз килигзава, адан ял къунва.

- Вун нек алахъай къари хъиз вучиз амукънава, я Мирзедин руш, гъикъ я, къурари янани вун?

- Ваь мун-н.

- Бес вуч хъанва эхир, я ахпа лагъай кас?

- Гуч тахъайда са гафни лагъанач, амма зи гардандик кълана, заз тавазвилерна.

Гъиргъирдал алайбур хъиз теспача хъана ацукънавай Абдулкъадиралай ва Гъабибаталай регъятвилин ухът алахъна.

- Гила чна вуч лугъуда мугъманриз?- таъсирдик кумай Жавизат итимдиз килигиз акъвазна.

- Вуч лугъуда къван, чан къари, вакъан веледри вири месэлаяр чпи гъялнавайла. Чаз амукъзавайди къе чи къве хзанди къил кутазавай кар тебрик авун, чи веледриз Аллагъдивай бахтлу уьмуьр талабун я. Вач къари, багъа мугъманар патал зумулда хуьзвай ципицрин ширбетни гъваш. Ам галачиз тебрикдин чаларихъ къуват, метлеб жедач га...

Гележегдин къавумар хъфейла, дидеди рушан вилик гъайи савкъатар ачухна. Къватийрай акъудай булушка, кофта, юбка, шарф, къвачин къапар, гуьлуьтар, пипи акурла Багъаят ва Жавизатни сивер ахъа хъана амукънай. Райондин, Дербентдин, Къубадин туьквенрай, базаррайни абуруз ихътин къешенг, гуьрчег, шейэр акурди тушир. Багъаята са-сад алукъиз хтунна. Адан пузаррикай хъвер хкатзавачир. Бейнида фикир гъатна: акурла, юлдаш рушар пагъ атана амукъда. Пехилни жеда га. Сиверай царан ятар фида абурун...

Шад, бахтлу рушалай вилер алуд тийизвай Жавизата лагъана: - Вав къведай руш чи хуьре авач, ширин бала. Вун, зи цуьк, хкетрик квай гуьзел я га. Абдулкъадир муаллимдин гадади и кар фад къатана ва итимвални успатна, вядедамаз вак лишан кутаз туна. Викъегъ, акъуллу гада хъиз аквада ам. Ахътин хзандиз аватай вун бахтлу жеда, чан руш,- дидеди Багъаят къужахда къуна.- Шад, асайиш, са куьникайни дарвал

авачир уьмуьр хьуй ваз, бала. Ингье кье-пака вакай свасни жеда,- дишегълидин вилерал стГалар акъалтна.

- Я диде чан, вун шезвани е?

- Ваъ, ваъ, чан руш, и накъвар шадвиллинбур, разивиллинбур я. Шедай йикъар чаз гъич такурай!

- Такурай, такурай, де чан. Де чан, завай ибур алаз школадиз физ жезвайди яни?

- Эхъ, я бала, эхъ, ая жуваз дамахар.

- Ур-р-а-а!-Багъаята дидедин хьуьхъвериз теменар гана.

- Ай аман, аялвал кума гъа, пака идакай свасни, кIвалин-къан иесини жеда,- фикир ийиз Жавизат рушан кIвалей экъечIна.- Физва гъа уьмуьр. Накъ къепIна авай бицек тир гъа, кье ингье лишанарни кутуна, пака мехъерни жеда. Бахтунин гъед ви гъилей акъат тавурай, ширин бала,- алхишна ада мад сеферда вичин четин ва гишин аял, жаван вахтар рикел хкиз.

Бахтунин гъед гъилей акъат тавурай. Багъаятан рикел са шумуд йис идалай велик дидеди лагъай гафар хтана. Бахт. Бахт...Багъаята мадни рушарин арада бахтуникай, жележдикай хъайи ихтилатар рикел хкизва. Уьмуьрдин уькIуь-цуру такунвай жаванрин мурадар. Сада вичиз кIелнавай, кеспи квай, масада хъсан къуллугъдал алай гъуьл хъун, пуд лагъайда къени, девлетдив ацIай кIвализ аватун, къуд лагъайда вафалу, ихтибарлу, кIани гада гъалтун, гъатта сада вичиз летчик гъуьл хъунни бахтунай гъисабазвай.

Агъ рушар, рушар. Абурун тахсир авачир. Жаванар хуьруьн къайдайриз, адетриз, шартIариз, мумкинвилериз килигна бахтунихъ гелкъевезвай. Хуьре дишегълийрин гъисабдай вуж къулайдиз, хъсандиз, бахтлудаказ яшамин жезвай? КIелнавайди, кеспидик квайди, къуллугъдал алайди, девлет авайди. Ихътинбурухъ кутугай кIвалюгъни, пулни, машинни, папал, аялрал къешенг партални жезвай.

Бес кIанивал? «Жуваз такIандаз, хуш тахъайдаз зун къейитIани гъуьлуьз фидач» лугъудай сад-къвед авайтIани, амайбуру сифте чкадал яшайишдин шартIар, ахпа гадайрин, хизанрин лайихлувилер эцигзавай.

Багъаята лагъайтIа, вич Аллагъди гайибурукай яз гъисабазвай. И фикирдал ам гъахълуни тир. Халкъди лугъудайвал, ам ламра кIару яна женнетдиз аватнавай. Вичел ашукъ хъайи ва вичин рикIи къабулай гъуьл. Камаллу, вилегъ гада. Гъиле къуллугъ, кIаник автомашин, жибиндани пул. Кар тукIуьрдай дустар. Гъуьлуьнни вичин арада хуш, ашкъилу, гъевеслу алакъаяр. Къени, гъуьрметлу хзан. Мад вуч кIан жедай къван? Багъаятаз артух кIанни ийизвачир, ам авайдал пара разивай. Адаз чизвай, хуьруьн хейлин рушари адал пехилвалзава. И кар адаз гъалтай чкайра рушарин гъерекатрайни, рахунрайни, абуру вич алачир чкайрал ийизвай ва масадбуру ахгакъар хъийизвай ихтилатрайни аквазвай. «ИйизватIа, авурай чпиз» лугъузвай ада рикIей. За садавайни къакъудай затI авач. Шагъвелед зи рекъел акъатна ва за адахъ галаз рехъ санал давамарна кIанзавайдини къатIана. Я ам, заз кIанивилин гъисс багъишайди, я зун, адан ашкъидиз жаваб гайи, ягъалмишни хъанач.

Жегъил дишегълидин бейнида ара-ара гъа ихътин фикирри агъавалзавай. Шагъвелед меркездиз рекъе туна цIун кIвализ хтай Багъаята хуш хиялра аваз кофени хъвана, фуни тIуьна, ахпа ам кIвалин къайгъуйрив эгечIна. Абудлкъадир дахди (свас яз кIвализ гъайи гъа сифте йикъалай ада апаяз «дах», къаридиз «яаъ» лугъузвай) накъ нянихъ гъанвай шефтелар авай, хуси багъ гъеле бегъердал атанвачир, абурукай компотар ийиз гагIунна. Бицекар къарагъайла, вири крар акъвазаруниз мажбур жедай. Гъавилей Багъаята галай-галайвал крар агудна. Шелдалди чпикай хабар гайи аялриз тIуьн гана, секинар хъуьна. Са арада ам аяларни гъаз куьчедиз экъечIна. Майишатдин багълар авай чкадиз къван сейр авуна. Хтана, бицекар динжар хъуьна, ксурна. Креслода ацукъай амни ахварин хиялдиз фена. Чидач, гъикъван вахт алатнатIа, Багъаят нефес дар хъана, бедендиз гъекъ акъатна, кичI акатна ахварай аватна. Вич кIвале авайди, аялар къвалав гвайди акурла, ам секин хъана. Са шумуд декъикъа гъа икI алатна, ахпа адан бейнида ахвар тикрар хъхъана.

Багъаят чин тийир кIвале ава. Ина садрани такур итимар, дишегълияр къугъ алаз рахазва, сада-садаз къурхуяр гузва. Вири са квехъ, нихъ ятIани къекъевезва. Сада гъарайзава: «ингье, ингье ам, жагъана» ва Багъаят къалурзава. Са куьнинни гъавурда авачир дишегъли вичел тепилмиш жезвай инсанриз килигзава.

- Яхъ ам!- эмир гузва чинал еке магI алай итимди.- Квадра ам инай!
Къве итимди, къве дишегълиди къуна, акъудзава ам кIвалаяй. Къецел пад чуъл я, тепеяр, архар, чухураp авай.

- Ката,- лугъузва са дишегълиди,- фад, фад, тахъайтIа, вакай аждагъандиз ем жеда.

Катзава Багъаят, алукуиз-къарагъиз, къулухъ вил ягъиз. Хейлин чкадиз акъатайла адав вичиз эверзавай сес агакъзава. Дишегъли и патахъ, а патахъ килигзава, касни аквазвач, я вич акъудай кIвални амач. Мад сес къвезва: «Багъа-а-я-я-т-т!» Ягъ, им Шагъвеладан сес я хъи. Дишегъли ван атай патахъ катзава ва ам садлагъана вилик пайда хъайи фуруз аватзава. Гила ада Шагъвеледаз эверзава, амма лал къенва. Са ван-сесни амач. Беденда кичIевилин фул къекъвена ва Багъаят гъекъни каф хъана ахварикай кватна.

Декъикъаяр физва, ам ахварин таъсирдикай хкатзавач, анжах гафар тикрарзава: «хийирдиз хъурай, я Аллагъ, хийирдиз хъурай». Эхир ам къарагъна, муг квахъай верч хъиз, и кIвалаяй а кIвализ, са пипIай муъкуъ пипIез физва. Гъаятдиз эвичIзава, куъчедал экъечIзава, гуъзетзава, амма хквезвай машин такурла, гъаятдин къенез гъахъ хъийизва.

Хурушумарни хъана, йифе хуърел чIулав перде вегъена, Шагъвелед ахакъатнач. Ам геж ахкъатай, йифериз тахтай вахтарни хъайиди я, амма къе жегъил дишегълидин рикI чкадал алач. Акур ахварни бейнидай акъатзавач. Къвердавай адаз гегъенш кIвалера дар жезва, на лугъуди, рикI акъвазна, сада нефес къачузвай дамарар чуъкъвена. Эх тежедайла, ам аяларни къачуна, апаян кIвализ фена. Свас ва хтулар акунмазди къариди хабар къуна: «Шагъвелед хтанвачни?»

- Ваъ.- Сусаз герекди гъа и суал тир къван,- ам угъу-угъу ийиз шехъна.

- Вун вучиз шехъзава, я чан свас? Вуч хъанва?

- Чидач,- шел къаз тежез рахана Багъаят.- Заз пара дарихзава, рикI са жуърета ава.

- Начагъ хъанвани вун?

- Ваъ, я яаъ, ваъ, Шагъвелед хтун тавурла... Заз ажайиб ахварни акуна...

- Ахвар? Ваз вуч аватIа чидани, нисинлай алатайла зи рикIикни са гъихътин ятIани гъалаба акатнава. СакIани секин жезвач, чан руш. Ви ахварни хийирдиз хъурай, чан бала. Аллагъдини чун вичин регъимдикай хкуд тавурай.

- Амин, яаъ.- Шелди ва къаридин къайгъударвили дарихвал са тIимил алудай суса ахварни ахъайна.

- Я Аллагъ, Вуна зи балаяр къаза-балайрикай хуъх,- дуъа авуна Гъабибата.- Ахвар, ахвар, дугъриданни, чан бала, аламатдинди я. Яраб вуч хъанватIа зи баладихъ? Ахварди куъкай хабар гузвайди ятIа?

- Са кар авачиз куъне куън гъавая гъарикIармир маң,- лагъана наразивал кваз Абдулкъадира.- Чи хва сад лагъай сефер туш къван геж жезвайди, хкведа ам. Бесрай!

- Чна бесарда, жув ксус, зун сусахъ галаз хъфида,- лагъана Гъабибат свас, аялар галаз кIвалаяй экъечIна.

Йифди я ада, я суса ахварнач. Ахварин хиялдиз физ, куъчедихъай шаклу сес акъатнамазди, вилер ахъайиз, гагъ айвандал физ-хквез хъана. Ваъ, Шагъвелед ахкъатнач. Экуънахъ Гъабибата итимдизни вичин шаклувилерикай, сусан дарихвилерикай суъгъбетна.

- Сусан гафарай, чи хва геж тавуна хкведа лагъана, фейиди ялда, амма адакай са хабарни авач, я зенг къванни ийизвач.

- Эгер адан къилел дуъшуъш-затI атанвайди тиртIа, чав виш чкадай са хабар агакъдай,- паб секинариз кIанз лагъана Абдулкъадира.- Гъавилай чи хци, вердиш хъанвайвал, йиф дустарихъ галаз акъудна. Я ам меркезда амукъна, я хванахвайрал ацалтна. Хкведа ам, гъавая жува-жув гъелекмир. Фена свасни гъавурда тур.

(Эхир къведай нумрада)

////////////////////////////////////

Къаравилияр

* * *

*Ички хъвана викЕгъ хъанвай итим мецел рахун алаз кІвализ хквезва.
-ГъикІ хъана,- лугъузва са гъил эЧез яна, муькуь гъиле чуьхуьзвай
ягълавадин тум авай папа,- ви кІуфал кІвенкІв ала хъи?
-Кис, дишегъли!- гъарайзава итимди.- И кІвалин иеси, хзандин чІехиди
зун я – жуваз гъикІ кІан ятІа, гъакІ тухуда жув.
-КІвалин иеси, хзандин чІехиди акІ хъайила вун я ман?
-Эхъ! Гила гъакІ жеда!
-ЯтІ ваз и югъ мубаракрай!
ИкІ лагъана папа гъилевай ягълава адан къилиз чуькъвена.
Гъарай-вургъайдин ванцел атай къуниши папа, дегълиздин юкъвалай
чІул хъиз экІя хъанвай итим акуна, хабар къазва.
-Я вах, идахъ вуч хъанва? Дегълиздин юкъвал вучиз алайди я?
-КІвалин иеси, хзандин чІехиди гъам я, чан вах - вичиз гъинал кІан
ятІа, гъанал къаткизва...*

* * *

*Маршруткадай эвичІай гадади са рушан гъугъуьниз тади ийизва.
-Я руш, я руш! Акъваз, я руш!
_Вуч кІанзава ваз завай? Заз вун чидай кас туш,- жаваб гузва руша.
-Вунни атІа маршруткадай эвичІайди тушни?
-Эхъ, вуч хъанва къван?
-Ана ви кошелек аватнавай.
-Я-йе,- вич вичикай квахъзава руш.- Пара сагърай вун, гахъце зав.
-Ам гъа маршруткада ама, галтуг, белки агакъын вун адахъ...*

* * *

*Дамахар гвай дагъви гада электротехника маса гузвай туьквендиз
гъахъзава.
- Яб це стха,- лугъузва ада туьквенда авай вич хътин жегъилдиз,- и
къве телефондин арада вуч тафават ава?
КІаняй винелди муьштеридиз тамашна, ада жаваб гузва:
-Куьрелди, тафават ам я хъи, им, стха плеер я, имни фотоаппарат.*

* * *

*Дагъустанвияр тир пуд руш гъуьлуьз физва: сад американвидиз,
муькуьд френгвидиз, пуд лагъайдини дагъустанвидиз.
-За зидаз лагъана:- рахазва американвидиз фенвайди,-«Дастин, за
къапарни чуьхуьдайди туш, парталарни».*

Папакай хъел атана кІваляй фейи американви пакакдин юкъуз къапар-тІурар ва парталар чуьхуьдай машинни гваз хтана.

Френгвидин папани лугъузва: «Фил, хуьрекар ва михъивилер авун, уьтуьяр ягъун заз чидай крар туш». Амни хъел авуна кІваляй экъечІна ва къве йикъалай вири крар вичи ийидай машинни гваз хтана.

Эхъ, рушар, зидаз зани лагъана: « Мага, къапар-тІурар, парталар чуьхуьн, уьтуьяр ягъун залай алакьдай крар туш». Адазни хъел атана. Зи вилериз ам ругуд юкъуз ахкунач. Ингъе, къе ирид лагъай югъ я – чапла вилиз са уьтери ахкваз эгечІнава.

* * *

Дагъви итим пабни галаз кафеда ацукънава. Хуьрек незвай арада итимди вичин гъилевай тІурунивди папан кичегъ язава.

-Вуч авуна за?- хабар къазва папа.

-Вуна сивив ван ийиз тазва.

Папа мукъуфдивди жакъваз эгечІзава, сиви вани хъийизмач. Амма итимдин тІур мад сеферда адан кичегъдихъ галукъзава.

-Гила вуч авуна за?

-Вуна авур затІни авач. Зи рикІел, дехънен ви сиви ван гъикІ ийизвайтІа, хтана,- разивилелди жаваб гузва дагъви итимди.

* * *

Щийиз эвленмиш хъанвай къве жегъил кинода ава. Тамашзавайдини вагъшивилер, рикІиз къайи суфатар квай кино я. Ихътин са суфат мукъув атана экрандал акъваз хъайила, сусай гъарай акътзава:

-Аман, чан диде!

Патав гвайда шаддиз хабар къазва:

-Вагъ, ваз чир хъанани ви диде тирди?

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

